T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE İÇ GÜVENLİK

DOKTORA TEZİ

A. SERDAR ÖZLÜ

ANKARA 2003

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE İÇ GÜVENLİK

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
A. SERDAR ÖZLÜ

DANIŞMAN
Prof. Dr. İrfan AYCAN

ANKARA 2003

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE İÇ GÜVENLİK

DOKTORA TEZİ

A. SERDAR ÖZLÜ

Tez Danışmanı:Prof. Dr. İrfan AYCAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
……	……
……	……
……	……
……	……
……	……...

Tez Sınav Tarihi:……..

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ VII

GİRİŞ 10

I-ARAŞTIMA'NIN AMACI, METODU VE KAYNAKLARI 10
II-DÖRT HALİFE DÖNEMİ ÖNCESİ İÇ GÜVENLİK 13
A-İSLAM ÖNCESİ ARAPLARDA İÇ GÜVENLİK 13
1-Eyyamü'l-Arab 18
2-Haram Aylar 18
3- Ficar Harpleri 19
4- Hilfü'l-Fudul 19
B-KUR'AN VE İÇ GÜVENLIK 21
1-Kur'an'ın İç Güvenliğe Yönelik Getirdiği Prensipler 21
2-Emri Bi'l Maruf Nehyi Ani'l Münker 26
C-HZ. MUHAMMED VE İÇ GÜVENLIK 29
1-Askeri Alanda Güvenlik Tedbirleri 32
2-İç Güvenlik Bağlamında Devlet Yönetimindeki Uygulamaları, ... 37
3-İç Güvenliğe Etkisi Bakımından Medine Vesikası 39
4-İç Güvenlik Açısından İnsan Hakları Bildirgesi (Veda Hutbesi) 41

1.BÖLÜM 43

DÖRT HALIFE DÖNEMINDE MEYDANA GELEN OLAYLARIN İÇ GÜVENLIK AÇISINDAN DEĞERLENDIRILMESI 43
A-HZ. EBU BEKIR DÖNEMINDE İÇ GÜVENLIK UYGULAMALARI 43
1-Üsame Ordusu'nun Gönderilişi 44
2-Ridde Savaşları 46
3-Hz. Ebu Bekir'in Devlet Yönetimi 48
B-HZ. ÖMER DÖNEMINDE İÇ GÜVENLIK UYGULAMALARI 49
1-Hz. Ömer Döneminde Devlet İdaresi 53
C-HZ. OSMAN DÖNEMINDE İÇ GÜVENLIK UYGULAMALARI 66
1-Hz. Osman'ın Öldürülmesi Olayı. 67
2-Hz. Osman'ın Öldürülmesinin Güvenlik Açısından Değerlendirilmesi 77
D-HZ. ALI DÖNEMINDE İÇ GÜVENLIK UYGULAMALARI 79
1-Cemel (Olayı) İsyanı 80
2-Sıffin savaşı 81
3-Hz. Ali ve İlk Terörist Grup-Hariciler 82
4-Hz. Ali'nin Öldürülmesi 83
5-Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı 83
6-Hz. Ali'nin Memurları Denetimi 83
E-MÜSLÜMAN OLMAYANLARIN EMNIYETI 84
1-Zımmi 86
2-Cizye 87
3-Uygulamalar 89
4-Haraç 96

2. BÖLÜM 98

ADLI TEŞKILAT VE İÇ GÜVENLIK 98
A- FETVÂ DAIRESI 105
B-MAHKEME 108
C-HAPISHANE 109
D-MEZALIM MAHKEMELERI 112
E- HZ. ÖMER'IN ADLI TEŞKILATI KURMASI 115
1-Hz. Ömer'in Kadılar Tayin Etmesi 118
2-Hz. Ömer'in Zaruret Karşısında Hükmü Uygulamayışı 121
3-Hz. Ömer'in Adli Teşkilatı Murakabesi 122
4-Hz. Ömer'in Eşitlik ve Adalet Anlayışı 124

3. BÖLÜM 127

İÇ GÜVENLIK KURUMLARI 127
A-ŞURTA VE ASES TEŞKILATI (EMNIYET TEŞKILATI) 127
1-Ases 127
2-Şurta 131
B-HACIB 141
C-CILVAZ 142
D-MAUNE 143
E-AHDAS 145
F-HISBE TEŞKILATI 147
1-Genel 147
2-Tarihi Gelişimi 149
3-Görevleri 153
4-Hanımların Bu Görevde Bulunmaları 158
D-İSTIHBARAT VE BERID TEŞKILATI 159
1-İstihbarat ve Berid 159
2-Tarihi Gelişimi 161
3-Görevleri 167
SONUÇ 170

BİBLİYOGRAFYA 175

KISALTMALAR

A.g.e.	:Adı geçen eser
A.g.y.	:Adı geçen yer
A.g.m.	:Adı geçen makale
AÜİFD.	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	:İbn (oğul)
bkz.	:Bakınız
c.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
Der.	:Derleyen
DİB.	:Diyanet İşleri Başkanlığı
Hz.	:Hazreti
Haz.	:Hazırlayan
İA.	:Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
K.T.B	:Kültür ve Turizm Bakanlığı
Mad.	:Madde
Neşr.	:Neşreden
Nr.	:Numara
KTB.	:Kültür ve Turizm Bakanlığı
MEB.	:Milli Eğitim Bakanlığı
s.	:Sayfa
Thk.	:Tahkik ve tashih eden
TDVİA.	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ty.	:Tarih yok
v.d.	:Ve devamı
vdt.	:Ve devam eden tarihler
y.	:Yayınlar
y.y.	:Yer yok

ÖNSÖZ

Günümüz dünyasında meydana gelen gelişmeler devletlerarası ilişkilerde sıcak harp dönemini büyük ölçüde soğuk harp şekline dönüştürmüştür. Bugün mücadele daha çok soğuk savaş, ekonomik mücadele, medeniyetler yarışı, bilgi ve enformasyon yarışı şeklinde tezahür etmektedir.

Dünyada bulunan Müslüman toplulukların yaşadığı devletler bu mücadelede yarışmak bir tarafa, hiç yer almamaktadırlar. Bunun çok değişik sebepleri olmakla birlikte bizce en önemli sebebi bu toplulukların, Müslüman kültür ve medeniyet coğrafyalarını ortaya koyarak, günün değişen meselelerine, bu altyapının üstüne kendi uygulanabilir görüşünü ifade edecek bir varlık gösterememeleridir. Günümüz dünyasında kabul edilebilir ve uygulanabilir İslam'ın bir ekonomik görüşünden, politik anlayışından veya kültür-sanata bakış açısından bahsedilmiyorsa bunun en önemli sebeplerinden birisi bunlara dair İslam'ın kültür ve medeniyet coğrafyasının ortaya konmamış olması ve bugünkü Müslüman toplumların bu konularda İslami görüş arama çabalarında bulunmamaları veya bunda yetersiz kalınmış olmalarıdır. Bazı zayıf çabalar ise sadece eskilerin tekrarından öteye geçememekte ve neticede bu ülkelerin dünya siyasetinde etken değil, edilgen duruma düşmelerine sebep olmaktadır.

Bu bağlamda biz İslam tarihinin ilk döneminde iç güvenliğe yönelik yapılan çalışmalar, düzenlemeler, kuruluşlar ve ilgili görevler ile buna ilişkin görevlileri ortaya koyma çalışmasının İslam medeniyet coğrafyasının küçük ve önemli bir bölümü yolunda yapılacak çalışmalar ve atılacak adımlara yardımcı olacak mütevazi bir gayret olacağı kanısını taşıyoruz.

Öte yandan günümüz dünyasında devletleri en çok meşgul eden ve bu konuda devasa bütçelerin hazırlanmasına neden olan sorunların başında güvenlik sorunu gelmektedir. "İç Güvenlik" de güvenlik sorununun en mühim kısmını oluşturmaktadır. Zira iç güvenliğini sağlayamayan bir devletin dış güvenliği de tehdit altında demektir. Sağlıklı gelişen ülkelere bakıldığında bu ülkelerin iç güvenlik meselelerini de sağlıklı bir çözüme kavuşturdukları ve "İç Barışı" sağladıkları görülecektir. İç barış, iç güvenlikte kilit bir rol oynamaktadır; İnsanların güvenliğe (iç veya dış) kişisel ve toplumsal katkısının yanında toplum destekli güvenlik hizmetlerinin de bir ön şartını oluşturmaktadır. Başka bir ifade ile belirtirsek, İç barışı sağlayamayan bir ülkenin iç güvenliğini temin etmesi mümkün olmadığı gibi; İç güvenliğini sağlayamayan bir devletin de uzun süre hayatiyetini devam ettirmesi de mümkün değildir denebilir. Örneğin bugün İsrail devleti en üst düzeyde iç güvenlik tedbirlerini uygulamasına rağmen iç barışı sağlayamadığından dolayı iç güvenliğini de temin edememektedir.

Bunun yanında Hz. Adem'den beri güvenlik meselesi insanları yakından ilgilendirmiş bu konuda karşılaşılan sorunlara çeşitli çözüm yöntemlerinin uygulanmasına vesile olmuştur. Daha ilk insan Hz. Adem'in çocukları olan Habil ile Kabil arasındaki kan davası; doğrudan ve en başta, güvenlik konusunun kapsamına girmektedir. Sonraki devirlerde iç güvenliğin sağlanması aynı zamanda ailenin, klanın, topluluğun, devletin v.s. bekasının da ön şartı olmuştur. İç güvenliği'ni sağlayamayan topluluklar sağlıklı bir yapıyı hiçbir zaman tesis edememişlerdir.

Arap yarımadasından çıkıp çok kısa bir süre içinde geniş bir coğrafyaya yayılan İslam devleti'nin her şeyin kuruluş aşamasında olduğu ilk döneminde iç güvenliğe ilişkin düzenlemelerinin büyük bir öneme haiz olduğu kanısındayız.

Dünyanın belli başlı medeniyetlerinden, İslam medeniyetinin oluşturduğu kurumların, ilk nüveleri büyük ölçüde Hz. Peygamber döneminde oluşmuştur. Hz. Peygamber ve daha

sonra müteakip eden Dört Halife dönemi, daha sonra gelen Müslümanlar tarafından, zaman ve mekan şartlarının değişmesi de dikkate alınarak, numune-i imtisal olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde değişik meseleler karşısında getirilen yeni çözüm yöntemleri Müslümanlar tarafından "örnek" olarak değerlendirilmiş, insanlar mukayese yoluyla karşılaştıkları sorunları aynı yoldan çözümlemeye çalışmışlardır.

Emniyet ve güvenden yoksun Arap yarımadasının bu devirde getirilen sistem ile kısa sürede "İç Güvenlik" sorunu'nu büyük ölçüde hallederek bu zaman diliminde büyük bir coğrafyaya yayılması, bizi bu konuyu araştırmaya sevk eden başka bir etken oldu. Zaten yeni kurulan bu devletin yine kısa süre içerisinde geniş sahalara yayılmış olması, bu devletin iç güvenlik sorunu'nu doğru yöntemlerle çözdüğüne dair birer ipucudur.

Daha önce hazırladığımız master tezimizde Hz. Peygamber döneminde iç güvenlik konusunu incelemiştik. Bu tezimizde de Dört Halife döneminde iç güvenlik meselesi'nin çözümüne dair esas ve yöntemleri incelemeğe çalışacağız. Bu dönemde iç güvenlikle ilgili yapılan çalışmalara değinmeğe gayret göstereceğiz.

Tez konusunun seçiminde ve tezle ilgili çalışmalarımda bana yol gösteren ve karşılaştığım zorlukların aşılmasında yardımlarını esirgemeyen bütün dostlarımıza, özellikle değerli hocam Prof. Dr. İrfan AYCAN'a buradan teşekkür ediyorum.

A.Serdar ÖZLÜ

GİRİŞ

I-ARAŞTIMA'NIN AMACI, METODU VE KAYNAKLARI

Günümüzde iç güvenlik konusunda görevli birçok teşkilat mevcuttur. Bunların kimisi doğrudan, kimisi de dolaylı olarak görev ve sorumluluk üstlenmişlerdir. Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel komutanlığı, Milli İstihbarat Teşkilatı, Orman Bakım Memurları, Gümrük Muayene ve Muhafaza Zabıtası, Belediye Zabıtası, Köy Korucuları, Kır Bekçileri, Özel Güvenlik Teşkilatları, iç güvenliği temin eden en önemli unsurlardır. Olağanüstü durumlarda değişik teşkilatların da iç güvenliğe ilişkin vazifeleri bulunmaktadır.

Dört Halife döneminde tam karşılığı olmasa da bunların vazifesini gören, belki birkaçının sorumluluğunu birden üstlenen, kısaca bu teşkilatlara tekabül eden görevliler olmuştur.

Hazreti Peygamber ve müteakip Dört Halife dönemi, yüzyıllardan günümüze kadar değişegelen ve kurumlaşan Müslüman toplumlarda ortaya çıkan müesseselerin de ilk nüvesini teşkil edildiği bir devredir. O zamanın şartlarına ve ihtiyaçlarına göre kurulan İslam devleti'nin bu müesseseleri, devletin çoğunlukla savaşlarda olması nedeniyle büyük ölçüde ordu'nun sorunlarına çözüm için tesis edilmişler, o günün şartlarına göre yenilenip gelişmişlerdir. Bu yönüyle o devir teşkilatlarının birçok eksikliği içinde barındırması da tabiidir. Burada esas mühim olan nokta, bu müesseselerin günümüz şartlarına göre noksan yönlerinin bulunup bulunmadığı hususu değil; Müslümanların o günün şartlarında meselelerini hangi yollarla çözüme kavuşturdukları ve daha sonraki nesillerde iz bırakan bu tür müesseselerin ilk çekirdeğini ne şekilde, hangi metotlarla ihdas ettikleridir.

Günümüzde çok büyük bir sorun olarak ortaya çıkan iç güvenliğin sağlanması meselesinin; İslam medeniyeti ve devlet geleneğinin ilk tohumlarının atıldığı Hz. Peygamber ve dört halife döneminde nasıl çözüme kavuşturulduğu, Müslümanların ne tür kurumlar

oluşturdukları meselesinin yalnız tarihçiler açısından değil, sade Müslümanlar tarafından da ilgiye değer bir konu olduğundan hareketle bu tezimizi hazırladık.

Tezimiz, Dört Halife dönemi iç güvenliğini aydınlatma gayesini taşımakla birlikte günümüze taşınabilecek ve uygunluk arz edebilecek konular üzerinde durularak güncelleştirilmeye çalışılmıştır.

Zaman içerisinde Müslümanların teşekkül ettirdikleri devletlerde iç güvenlik meselesinin değişik usuller ve yaklaşımlarla çözülmüş olması, değişime uygun olarak yeni metotlar geliştirilmiş olması tabiidir. Böyle bir mevzunun çok geniş ve zaman alıcı büyük projelere konu olabileceği düşünülerek mastır çalışmamızda Hazret-i Peygamber dönemini çalışmıştık. Şimdi de doktora tezimizde konunun devamı mahiyetinde Dört Halife dönemini inceledik. Böylelikle araştırmanın daha teferruatlı ve dağınıklığa meydan verilmemesi öngörülmüş olup konunun devam ettirilmesi açısından da önemli olduğu kanaatini taşımaktayız.

Tezimizde; sadece iç güvenlik konusu klasik yöntemlerle ele alınmamış, bu dönemde iç güvenliği sağlamaya yönelik değişik faktörler üzerinde de durularak, bu faktörlerin problemin çözümünde bulundukları katkıya işaret edilmiştir. Ayrıca iç barışı olumlu veya olumsuz yönde etkileyecek uygulamalara da dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu dönemde iç güvenliğe yönelik, adli, idari, siyasi, istihbari vs. bütün görevliler incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmamız, Giriş dışında üç bölümden oluşmaktadır.

Girişte, Dört Halife öncesi, İslam öncesi Araplar ve Arabistan'ın durumunu ile İslamiyet'in gelişinden sonra meydana gelen gelişmeleri incelemeye çalıştık. Dört Halife dönemine geçmeden önce ilk Müslümanların hangi ortamda bulundukları, burada güvenliğin nasıl sağlandığı üzerinde durarak konunun bir arka-planını vermeyi istedik. Yapılan çalışmalar veya icraatlar ile bunların evveliyatının ortaya konmasıyla konunun hangi zemin üzerinde oturtulduğunu yansıtmayı amaçladık. Bunu gerek tarihi gerekse mukayese açısından

gerekli gördük. Çünkü bu aynı zamanda Müslümanların bu konuda getirdikleri yenilikleri ve değişimleri ortaya koymak açısından da önemliydi.

Birinci bölümde, Dört Halife döneminde iç güvenliğe yönelik olarak meydana gelen olayları incelemeye çalıştık. Halifeler döneminde meydana gelen olayları sırasıyla bir de güvenlik açısından yorumladık. Bu dönemde oluşturulan kurumlar, bunların bir önceki döneme göre farklılıkların olup olmadığı ile günümüzdeki mukayesesini yaptık. Dört Halife'den üçünün suikast sonucu ölmelerinin nedenlerini bulmaya çalıştık. Bu konuda halifelerin, varsa ihmallerini, ortaya koymaya çalıştık. Hz. Osman'ın şehit edilişi ile ortaya çıkan kargaşa ortamı ve meydana gelen olayları bir de güvenlik yönünden inceledik. Bu dönemde yabancıların emniyetinin nasıl sağlandığı üzerinde de ayrıca durduk.

İkinci bölümde, Adli Teşkilat ile güvenlik konusu iç içe olduğundan dolayı adlî teşkilat'ta iç güvenliğe yönelik yapılan çalışmaları dikkatlere sunmağa çalıştık. Bir yerde günümüzde de olduğu gibi bütün iç güvenlik görevlilerinin adlî teşkilata bir yönüyle bağlı olmaları nedeniyle bunların ilişkilerini irdeledik. Hz. Ömer'in İslam Tarihinde ilk sayılabilecek uygulamaları ile mahkeme, hapishane, fetva dairesi ve mezalim mahkemelerini bu bölümde inceledik.

Üçüncü bölümde, O dönemde iç güvenlik görevlileri olan ases (gece bekçisi), şurta (polis, jandarma), ahdas, hacip, cilvaz, maune, hisbe (zabıta) teşkilatlarını, bunların görevleri ile tarihi gelişimlerini, Dört Halife dönemindeki uygulamalarını ve bunların bugün görev itibariyle hangi görevlilere tekabül ettiğini işledik.

Araştırmamızı yürütürken klasik tarih eserleri ve hadis kitaplarının yanında konu ile ilgili diğer eserlerden de istifade ettik. Taberi, İbni Hişam, İbni Sa'd, Belazuri, İbn İshak, Veki, Vakıdi ve Kütüb-i Sitte'ye sık sık müracaat ettik. Son dönemde yazılmış olan eserler ile müsteşriklerin eserlerini de inceledik. Müsteşriklerden Brockelmann, Wellhausen, Barthold, Bernard Lewis gibi batılı araştırmacıların konulara bakış açıları ile eleştirileri bizim için

önemliydi. Ayrıca bu tür konulara fazla ilgi duyan Muhammed Hamidullah ile Kettanî'ye sıklıkla başvurduk. Maverdi, Mevlana Şibli, Hasan İbrahim Hasan, Suphi Salih, M.Faruk en-Nebhan ile Corci Zeydan'ın eserlerini de dikkatle inceledik. Fuat Köprülü, Fahreddin Atar, Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ethem Ruhi Fığlalı, Mustafa Fayda, Sabri Hizmetli, Nesimi Yazıcı, Yusuf Ziya Kazıcı, Yusuf Ziya Kavakçı, İsmet Kayaoğlu, Servet Armağan, Neşet Çağatay, Hayreddin Karaman, Ömer Nasuhi Bilmen gibi konumuzla ilgili eser yayınlamış hocalarımızın eserlerinden mümkün mertebe istifade ettik. İslam Hukuku dalında bize yardımcı olacak eserleri de ihmal etmedik. Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınlamış olduğu İslam Ansiklopedisi ile Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin konumuzla ilgili maddelerini gözden geçirdik. Konumuzla ilgili yayınlanmış makalelere ve tezler'den de yararlandık.

Dipnotlarınızda atıfta bulunurken, ilk defa kullandığımız kaynağın yazarını ve kitabın tam ismini, basıldığı yayınevini, yer ve tarihini zikrettik. Eğer aynı kaynağa daha sonra da atıfta bulunmuş isek, sadece yazar'ın isim-soy ismini (meşhur ismini) lakap ve künyesini zikrettik. Aynı yazar'ın birden fazla eserini kullanmış isek, yazarın adı, lakap ve künyesinden sonra, atıfta bulunduğumuz eserinin adını zikrettik. Eserin basım yeri ve tarihi mevcut değilse y.y, (yer yok) ve t.y. (tarih yok) işaretleriyle gösterdik.

II-DÖRT HALİFE DÖNEMİ ÖNCESİ İÇ GÜVENLİK

A-İslam Öncesi Araplarda İç Güvenlik

Dört Halife dönemindeki iç güvenlikle ilgili çalışmalara başlamadan önce bir önceki devir olan Hz. Muhammed dönemi ve bu dönemde meydana gelen değişimi anlamamız için de İslam öncesi Araplardaki iç güvenlik durumunu özetlememiz gerekiyor. Çünkü bu dönemde meydana gelen değişiklikler ve ortaya konan prensiplerin hangi temele dayandığı ve nelerin üzerine bina edildiği ancak önceki dönemin ortaya konmasıyla anlaşılacaktır.

İslam öncesi Arapların bir yasama ve kanuni mercileri yoktu. Cahiliye devri hukuku denilebilecek, kanunların yerini tutabilecek "örf"[1] ve "âdetleri"[2] vardı. Cahiliye devrinde Arap yarımadasının her tarafında değişik hukuk uygulamaları görülür. Güneydeki Yemen bölgesinde kanunlar hükümdarların emirleridir.[3] Doğu ve Kuzeydoğu bölgesinde ise Zerdüşt dini tesirindeki Sasani hukuku mevcuttu. Öte yandan bu bölgede bulunan Hıristiyanlar, hukuki münasebetlerinde Roma hukuku ile karışık kilise örf ve adetlerini esas almışlardır. Hicaz bölgesindeki Yahudiler Tevrat ve şerhi Talmut hükümlerini uygulamışlar, onlarla karışmış bulunan Araplar ise Yahudi kanunlarına bağlı kalmışlardır.[4] Kuzeyde Suriye ve Filistin bölgesinde Roma Hukuku tatbik edilmiştir.[5]

Cahiliye devrinde Arapların bugün bilinen bir şekilde hükümetleri[6] olmadığı gibi tehlikede olana güvenlik veren ve de zamanımızdaki idare şekillerinden birisinin yükünü omuzuna yüklenen bir insan topluluğu da mevcut değildi.[7] Onlarda anlaşmazlıkların halli için başvuracakları bir adalet teşkilatı[8], düzeni sağlayacak bir emniyet teşkilatı ve dış tehlikeleri uzaklaştıracak ordular yoktu.[9] Yürütme yetkisini elinde bulundurup, suç işleyeni yakalayıp hak ettiği cezayı veren bir hükümet bulunmadığı için vergi vermekle de mükellef değillerdi.[10] Kabileyi teşkil eden kimseler arasında mal yüzünden çıkan anlaşmazlıklar veya kavgalar, her gün yapılan toplantılarda bir uzlaşmaya bağlanırdı.[11] Kimi yazarlara göre "Arap, atalarının

---

[1] Rafi Mustafa, *İslam'da Sosyal Düzen*, Fikir yayınları, İstanbul 1986, s. 134

[2] Zeydan, Abdülkerim, *İslam Hukukuna Giriş***,** Kayıhan yayınları, 2. baskı, İstanbul 1985, s. 45.

[3] Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, A.Ü.İ.F yayınları 4. baskı, Ankara 1982, s. 28

[4] Uğur, Mücteba, *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu*, Çağrı yayınları, İstanbul 1980, s. 24

[5] Köprülü, Fuat, Fıkıh mad*, İslam Ansiklopedisi,*. c. 4, s 615.

[6] Hasan, H.İbrahim, *Siyasi, Dini, Kültürel İslam Tarihi*, Kayıhan yayınları, İstanbul 1987, c. 1, s. 73, Uğur, Mücteba, *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu***,** s. 24

[7] Rafi, Mustafa, *İslam'da Sosyal Düzen***,** s.8

[8] Hasan, H. İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 1, s. 73.

[9] Zeydan, Abdülkerim, *İslam Hukukuna Giriş***,** s. 56.

[10] Hasan, H. İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 1, s.73.

[11] Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.100.

geleneklerine, namusuna vesair hususlara bağlı kalmak şartıyla tamamen hürdü. Bunun dışındaki hususlarda ne kabilesi, ne de şeyhi ferdin hürriyetine karışmazlardı. Ancak o fert, kabilesinin başına dert açacak bir iş yaptığı zaman bu hürriyet kaldırılır; kabile şeyhi divanı toplar ve "günlük umulmayan işler" için kendisine verilen yetkiyi kullanarak o şahsı öldürür, sürgüne gönderir, yahut da (başka bir şekilde) cezalandırırdı."[12] Yalnız yazarın bu ifadeleri biraz abartılı bulduğumuz belirtelim. Çünkü gerçekte kabile reisinin fazla bir yaptırım gücü yoktur. Nitekim İbni Haldun, kabile reisini cezalandırma kudretine sahip bulunmadığını veya nakdî cezalar verebildiklerini,[13] Brockelmann ise kabile reisinin uygulama gücünün tarafların iyi niyetine veya bunlardan birinin üstün kuvvetine bağlı bulunduğunu belirtmiştir.[14]

Kabile'ye yabancı olan şahıslar arasındaki çekişmelerde uygulama şu şekilde olur: "Zulme uğrayan kimse bizzat kendisi intikam alır, kabilesi de ona yardımcı olurdu. Orta çağlarda Cermenlerde olduğu gibi saldırgan diyet öderse saldırıya maruz kalanın intikam hakkı kalmazdı. Eğer birisi yakınlarından birisinin saldırısına maruz kalırsa, o intikamı yalnız saldırıda bulunan kimseden alır, onun kabilesine dokunmazdı."[15] "Bir çelişme durumunda bir hâkim adama, kadıya, ruhbana, kahine, arrâfa, kabile şeyhine veya reisine başvurulurdu."[16] Bunların hükümlerinin yerine gelmesi, kavga edenlerin iyi niyetine veya taraflardan birinin üstün kuvvetine bağlı olduğundan cinayetlere ait hukuk kuralları yoktur. Her birey akrabalarının birisinin malını çalana veya onu katledene karşı kendi hakkını kendisi almak zorundadır. Bir klanın arazisinde bilinmeyen birisi tarafından öldürülmüş (fail-i meçhul) kimse bulunduğu ve bu klana ait bireylerden birisinden kuşkulanıldığı zaman bütün klan

---

[12] Rafii, Mustafa, *İslam'da Sosyal Düzen*, s.14.

[13] İbni Haldun, *Mukaddime*, c. 1, s. 381, Aynı konuda bkz. Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.100.

[14] Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1992, s. 3. Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı,* s. 130.

[15] Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi*. c. 1, s. 73

[16] Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi,* s. 4, Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı,* s. 100, Uğur, Mücteba, *İslam Toplumu,* s. 24-25, Rafi Mustafa, *İslam'da Sosyal Düzen*, s.14.

bunun için kendilerini temize çıkarma yemini eder; Fakat bu yeminin etkisini öldürülenin klanı yeni bir yeminle yok edebilirdi. Katil olayının intikamını almak, öldürülenin en yakın mirasçısının görevidir. "Yalnız çok defa cani kendi klanı tarafından korunduğundan, dökülen kanın öcünü alma ekseriya nesillerce süren ve yeniden bir sürü adam öldürmelerin ortaya çıktığı kanlı savaşlara, çarpışmalara sebep olurdu." Cinayet şüphesiz (diyet olarak) deve vermekle de yatıştırılabilirdi. Uyuşmanın sağlanması, kabile başkanının göreviydi. Ancak onlar buna ancak aracılık edebilirler, kimseyi uyuşmaya zorlayamazlardı. Çoğu zaman klanlar bu anlaşmaya uzun muharebelerle bitkin bir hale geldikten sonra varabilirlerdi. Katil, klanı tarafından tecavüze uğrayanlara intikamlarını almak üzere gönül rızasıyla teslim edildiği zaman, kan davalarının önüne geçilirdi. Fakat bu şerefsiz bir iş sayıldığı için, onlar çoğunlukla katili kendileri öldürmeyi yeğlerlerdi.[17]

"Haksızlığa uğrayan bir kimse kendi kabilesinin gücünün ve yetkisinin yetersiz bir duruma düştüğünü görünce başka bir kabileden bir kimse ile dostluk kurar, bu suretle bu dostunun kabilesinin bütün haklarını kazanmış ve bütün ödevlerini kabul etmiş olurdu." [18]

"Bu çöl hukuku bütün Hicaz şehirlerinde, Taif (Vecc), Mekke ve Medine (Yesrib) de aynı idi. Bedevilerin kendi çadırlarında oturdukları gibi bu şehirler halkı da kendi klanlarına mahsus mahallerde, özgür ve egemen, hiçbir kimsenin emrine bağlı olmadan otururdu. Çölde ekseriya çok sert ve fazla olarak duyulan şeref hissinin Mekke'de Kâbe'ye karşı duyulan genel ilgi ve ona bağlı refah sayesinde biraz yumuşamış bulunduğu muhakkaktır." [19]

İlk tarih felsefecisi olan İbn Haldun bu sebeplerden dolayı Arapların devleti siyasetle idare etmekten uzak olduklarını bundan dolayı da huzura ve sükuna kavuşmadıklarını

---

[17] Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi,* s. 4, Aynı bilgiler için bkz. Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 100-101, Çağatay Neşet, *İslam Tarihi*, TTK yayınları, Ankara 1993, s. 76-77

[18] Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s 100-102.

[19] Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi,* s. 4, Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.101.

belirtmektedir: "Araplar, göçebe vahşi bir kavim olup, adet ve kılıkları onlar arasında yerleşmiş ve onlar için bir tabiat ve karakter olmuştur. Bu onların lezzet ve haz duydukları bir şeydir. Çünkü bunlar vahşet ve şiddetlerinden dolayı hüküm ve sorumluluğa tabi değildirler, şeyh ve başkanları dahi devletçiliğe mahsus olan siyaset ile idare ederek bunları cezalara çarptırmak kudretinde değildir…. Bir yerden başka yerlere göç etmek, şiddet ve kudretle ele geçirmek onlara âdi (olağan) hallerdendir. Bu ise dünyayı imarın ve mamurluğun temeli olan sükunet ve huzurun tersidir."[20]

İbn Haldun Arapların ancak inanç tesiri ile tabiatlarında değişiklik meydana geldikten sonra bu dini eğitimin bir sonucu olarak kendi kendilerinin hakimi olduklarını belirtiyor.[21]

Kabile'de hiyerarşi genelde şu şekilde teşekkül eder:

- Fert mutlak hürriyet sahibi, kabilesinin çoğunluğunun kabul ettiği bir görüşü reddetmek hususunda serbesttir.
- Her kabile birbirinden ayrıdır.
- Kritik zamanlarda kabileyi savunmak için birleşilmektedir.
- Savaşta bir emirin komutasında, barışta her aile başlı başına bir topluluk olmaktadır.
- Fert kabilenin başına bir dert açtığı zaman hürriyeti sınırlanmaktadır.[22]

Kabileler ve klanlar, başlarında kişisel meziyetleri ve servetlerinden dolayı kamuoyu tarafından gönüllü bir şekilde başkan olarak tanınmış kişilere de hoşgörü gösteriyorlar. Genellikle babadan oğula geçen bu durumun her defa bir deneyim ile yeniden kazanılması gereklidir. Genel görüşmelerde her ne kadar herkesten çok onlar dinlenirse de bu başkanların veya seyyidlerin özel bir hakları yoktur. Buna karşılık görevleri çok büyüktür. Herkes onların

[20] İbni Haldun, *Mukaddime*, c. 1, s.381.

[21] İbni Haldun, *Mukaddim*e, c. 1, s.387.

savaşta hayatlarını, barışta servetlerini ortaya koymasını bekler. Onların başlıca endişeleri bireylerin bencilliği yüzünden çok defa tehdit edilen kabile birliğini korumaktır. [23]

1-Eyyamü'l-Arab

Araplarda kabileler arasında meydana gelen ihtilaflar daha çok yarımadanın verimli bölgelerini almak, su kaynaklarına ulaşmak, sürü hayvanları, otlaklar veya liderliği ele geçirmek için ortaya çıkmıştır.[24] Bu ihtilaflar yüzünden aralarında çok mücadeleler yapılmış, çok kan akmıştır. Bu mücadelelerin yapıldığı günleri ve savaşları belgeleyen günlere "Eyyamü'l-Arab" denmiştir. "Eyyamü'l-Arab" denen ve kan dökülme yasağına Hicaz bölgesinin bütün Arap kabilelerinin kesin olarak uydukları "Haram Ayları"nda barış düzeni bozularak yapılan savaş günleri uğursuz günler olarak anılmıştır.[25]

2-Haram Aylar

Cahiliye Arapları genelde niza halinde devamlı çekişme ve mücadele içinde olmuşlardır. Ancak Arapların geçimlerini temin için ticaret ve Hac vazifelerini yapabilmek için sulha ihtiyaçları vardı. Haram aylar işte Arapların andığı bu emniyet sübabı vazifesini görerek ateşkesi sağlıyordu. Bu amaca hizmet eden Haram aylar (Eşhur-i Hurum) Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail zamanından beri devam ediyordu. Kameri takvimin 11, 12, 1 ve 7. ayları olan Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarında bütün Arabistan'da umumi ateşkes

---

[22] Geniş bilgi için bkz. Hasan, H. İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 1, s.73, Rafii, Mustafa, *İslam'da Sosyal Düzen*, s.14, Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 100-101, Watt, Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de*, A.Ü.İ.F. yayınları, Ankara 1986.

[23] Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s. 4, Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.99.

[24] Hitti, Philiph. K, *İslam Tarihi*, Boğaziçi yayınları, İstanbul 1980, c. 1 s.134, Hasan, H, İbrahim, *İslam Tarihi*, C1, s.74

[25] Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s.10

uygulanıyordu. Bu esnada kervanlar gidecekleri yerlere emniyetle ulaşabiliyor, yağmacılık, kan dökme, silaha sarılma yasaklanıyor ve sükun içinde yaşıyorlardı.[26]

Cahiliye döneminde bu yasak aylar zaman zaman ihlal edilmiş ve bundan dolayı Araplar bu aylarda meydana gelen savaşları kötü bir anı olarak sayarlardı. İşte Ficar harpleri bu aylarda yapılmış olan harplerdir.

Kimi yorumlara göre Araplarda birtakım kabileler bu aylar boyunca savaşsız durmaya tahammül edemeyerek bu haram ayları değiştirmeğe kadar işi ileriye götürmüşlerdir.[27]

3- Ficar Harpleri

Haram aylarda kabileler arasında meydana gelen harblere, facirane olarak kabul edildiğinden Ficar savaşları denmiştir. Mekke'de bu "musalaha ayları"na İslam'dan önce beş defa tecavüz vuku bulduğu kaydedilir. En meşhur Ficar harbi dördüncüsüdür. Bir tarafta Kureyş ve Kinane, diğer tarafta da Havazin yer almıştır. Bu savaşta Hz. Muhammed 14 yaşında olduğu halde amcalarıyla bu savaşta bulunmuştu. Bu savaşta Resulullahın harb ettiğini belirten tarihçiler var ise de çoğunluk Resulullahın bu muharebe'de silah kullanmadığını, amcalarına ok toplayıp verdiğini belirtmişlerdir.[28]

4- Hilfü'l-Fudul

Mekke'de Cürhüm kabilesi zamanında Fudayl b. Hars, Fudayl b. Vaa ve Mufaddal[29] ismindeki üç şahıs, zulme, haksızlığa uğrayanların yardımına koşmak üzere aralarında yemin

---

[26] Haram aylar konusunda bkz.İbni Hişam, *Es-Siyretü'n-Nebeviyye*, TTK yayınları, C1, s.195-198, Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, İrfan yayıncılık, İstanbul 1993, c. 1, s.24, Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi,* s.10, Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.112-113, Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 150, Kapar, M. Ali, *Asr-ı Saadette Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler*, (Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet), Beyan yayınları, İstanbul 1994, c. 2, s. 331.

[27] Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s 113-114

[28] İbni Hişam, *Siyre*, s.114, Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet, İslam Tarihi*, c. 1, s.134, Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 1, s. 51-52, Hasan, H. İbrahim, *İslam Tarihi*,. c. 1, s.79-80, Watt, Montgomery, *Hz Muhammed Mekke'de*, s. 21, Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 150

[29] Belazuri, *Ensâbu'l-Eşraf*, c. 2, s.280, Şibli, Mevlana, *Asr- Saadet*, c. 1, s.135

ederek bir birlik kurmuşlar ve bir nevi "Bahadırlık Teşkilatı"[30] kurmuşlardır. İsmini bu kurucuların adlarından alan Hilfü'l-Fudul (Fadılların yemini) zamanla tarihe karışmıştı. Fakat haksızlıklar çoğaldığı için savaşçılar Ficar muharebesinden döndükten sonra Peygamberimizin amcası Zübeyr bu yüz kızartıcı vaziyete bir son verilmesini teklif etmişti. Bunun neticesinde Haşim, Zühre ve Teym aileleri ile güç sahibi ve yaşlı Mekkelilerden oluşan kalabalık bir kitle saygın bir adam olan Abdullah b. Cud'an'ın evinde toplanmış ve şu yemini etmişti: "Allah'a yemin ederiz ki, zulme uğrayanın yanında ve zalim, ona, gasp ettiği hakkını iade edene kadar hepimiz bir tek el gibi olacağız. Bu birlik, denizin bir kıl (yün) parçasını öğütüp yok edilebileceği zamana kadar ve Hira ve Sebir dağları yeryüzünde dikili durduğu müddetçe devam edip gidecek ve zulme uğrayanın mali durumunun tam bir eşitliği ile birlikte devam edip gidecektir.[31] Bu teşkilatın mensupları ister yerli, ister yabancı bir şahıs haksızlığa uğradığı zaman onun yardımına koşacaktı.[32]

Peygamberimiz de bu yemine katılmış ve daha sonra bu yeminin gerektirdiği bazı sorunları halletmiştir.[33] O İslamiyet'ten sonra şöyle demiştir. "Ben Cüd'an oğlu Abdullah'ın evinde bir antlaşma yapılırken bulundum ki bu antlaşmayı güzel ve kızıl develere değişmem. İslamiyet'te böyle bir antlaşmaya çağrılırsam derhal kabul ederim.[34]

Hılfu'l-Fudul'e katılanlar daha sonra yeni üye almadıklarından dolayı bu teşkilat yirmi otuz sene içinde son üyesinin ölümü ile son bulmuştur.

5- Emân

İç Güvenlikle ilgili Cahiliye dönemi kurumlarından biri de "Emân"dır. Eman isteyen, düşman kabilesinin ferdi bile olsa kendisine emân verilir ve artık Emân'ını aldığı kabilenin bir

---

[30] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 845

[31] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 1, s.52, *Resulullah Muhammed*, s.281.

[32] Bkz. İbnu'l Esîr, *El Kamil fi't-Tarih*, Beyrut 1965, c. 2, s.41, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, DİB yayınları, Ankara 1979, s. 30-31, Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s.152

[33] Bu konuda örnekler için bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, s.53 vd.

[34] İbni Hişam, *Siyre*, c. 1 s.83, İbnü'l Esîr, *İslam Tarihi*, İstanbul 1985, C2, s.42.

ferdi gibi muamele görerek onların toraklarında güven içinde hareket ederdi. Ona yapılmış bir haksızlık kabileye yapılmış gibi kabul edilirdi. Bu mesele İslam'ın gelişinden sonra devam etmiş; Ebu Talib, Resulullahı emânına olarak müşriklerin eza ve cefasına göğüs germişti. Resulullah da hicret sırasında kendisini takip eden Süraka'ya, Mekke fethinde en azılı düşmanlarından Ebu Süfyana, ayrıca Safvan b. Ümeyye ile İkrime b. Ebi Cehil'e emân vermiştir.[35] Hz. Peygamber'in bu şahıslara verdiği emânı; -bu şahısların siyasi kimliği de göz önünde tutarsak- günümüzde politik iltica veya başka bir ifade ile siyasi sığınma olarak nitelendirebiliriz.

Cahiliye döneminde emân verecek kişi daha çok kavmi içerisinde itibar sahibi olması gerekirken İslamiyet bir kölenin emânını diğerlerinden farklı görmemiştir.

B-Kur'an ve İç Güvenlik

1-Kur'an'ın İç Güvenliğe Yönelik Getirdiği Prensipler

Kur'an insani davranışlardan uzak olmaları sebebiyle sonra gelen nesiller tarafından ittifakla "Cahiliye" diye tabir edilen bir dönemde nazil olmuştu. Kur'an her yönüyle bozulmuş olan bu toplumda insanları hidayete erdirmek[36], uyarmak[37], rahmete erdirmek[38] için indirilmişti. İnsanları doğru yola iletmek için bazen geçmiş zamandan bazen halden bazen gelecekten bahseder.

İyi ve kötü işler, yararlı ve zararlı davranışlar insanın hür iradesiyle gerçekleşir ve fiillerinde özgür olan insan yaptıklarından sorumludur. Kur'an her insana görevlerini ve fiillerinin sonuçlarını, sorumluluklarının sınırlarını açıkça ifade ediyor.[39] Caydırıcı olması için

---

[35] Eman konusunda bkz.Müslim, *Sahih*, Cihad, 84, Kapar, M. Ali, *A.g.e*, c. 2, s. 330.

[36] *Bakara*, 2/185

[37] *Enam*, 6/9, *Şura*, 42/7.

[38] *A'raf*, 7/204, *Yusuf*,12/3.

[39] Mesela bkz. *Bakara* 2/1-15, *Ahkaf*, 46/27, *Nahl*, 16/41, *Nisa*, 4/40-41, *Tevbe*, 9/51, 61-70.

sık sık cezaları ve ceza biçimlerini (Azap ayetleri) açıklıyor.[40] İnsanlar ders alsınlar diye geçmiş kavimlerin yok oluş sebeplerini anlatıyor. Mesela Medyen halkının helak oluşundan bahsederken, ticari ahlaksızlığın yaygın olduğu, tüketicileri zarara soktukları ve aşırı kar yaptıkları, ölçü ve tartıda hile yaptıkları anlatılarak "insanların eşyasına zarar vermeyin, insanların eşyasını eksik vermeyin" demek suretiyle gayrı meşru ticari uygulamaları yermektedir.[41] Helak edilen şehirler örnek gösterilerek diğerlerine de işlediklerinin cezasının bir gün geleceği taahhüt edilmektedir.[42] "Kur'an sadece insanlara ihtiyaç sahiplerini koruyup gözetmelerini emretmekle kalmıyor Ahiret gününe ait öğretisinde insanlara tek tek uygulanacak bir müeyyide getiriyor, göçebe kültürüne ait şerefsizlik anlayışını bencilliklerine daha uzun süre mazeret göstermeyeceklerini bildiriyor."[43]

İslam geldikten sonra eskinin bütün kötü geleneklerini reddetmiş; Dine ters olmayan törelerin yaşatılmasında ise bir beis görmemiştir. Cahiliye devrinde Mekke'de bulunan kurumlar da aynen böyle bir muameleye tabi tutulmuştu. Buradaki hükümet vazifelerinden Kabe muhafızlığı olan "sidane" ile Hacıların su işlerini temin eden "sikaye" görevleri dışındaki bütün görevler ilga edilmiştir. Bu görevler İslam devrinde de devam etmiştir. Kur'an'da iç güvenlikle ilgili getirilen veya düzenlenen kavramlar şu şekillerde geçmektedir:

a)İç Güvenlik: "Allah adaleti, ihsanı, akrabaya vermeyi emreder. Fahşa (edepsizlikten), münker (kötülüklerden) ve bağy (azgınlık)tan men eder. Öğüt almanız için

---

[40] Azap ayetlerinden bazıları: *Araf*, 7/94-96,164-165,123,130, *Muminun*, 23/76-77, *Enam*, 6/42-44,65, *Kasas* 28/58, *Nahl*, 16/112,61, *Hacc*, 22/47,48, *İsra*, !7/16-18, *Enbiya*, 21/11-15, *Fatır*, 35/45, *Hud*,11/116, *İbrahim* 14/13-18, *Ali İmran*, 3/195, 196, *Meryem*, 19/73,74, *Bakara*, 2/94-96, *Nisa*, 4/160,161,*Yunus*, 10/84-92, *Neml*, 27/13,14, *Kehf*,18/58,59.

[41] *Hud*, 11/84-87.

[42] *Kehf*, 18/58, 59.

[43] Lewis, Bernard, *İslam Tarihi Kültür ve Mdeniyeti*, c. 1, s. 49.

size böyle öğüt verir."[44] Kur'an'daki bu emir güvenliği sağlamada bir ana prensiptir. Ayrıca müminler arasında çıkan çatışmalarda nasıl davranılacağı da belirtilmektedir.[45]

b)Haram Aylar Statüsü: Hz. İbrahim zamanından beri uygulanan "Haram aylar" statüsü Cahiliye devri Araplarında sık sık çiğneniyordu.[46] İslam güvenli yerlerde olduğu gibi bu uygulamayı da kabul etmiş, ilave olarak bu gibi faydalı uygulamaları bu dört ayla sınırlı tutmayıp senenin on iki ayına yaymaya çalışmıştır.[47]

c)Güvenli Bölgeler Tesisi: Bunun gibi eskiye ait, İnsanların güvenliğini koruyucu müesseseler de aynen devam ettirilmiş hatta genişletilmiştir. İslam'dan önce "Mekke" haram belde iken Hz. Peygamber buna Medine'yi de eklemiştir. Buralarda adam öldürme, silah taşıma ağaç kesme, avlanma yasaklanmıştı.[48]

d)Adalet-Emanet: Kur'an birçok ayette adil olmayı, adaletten ayrılmamayı değişik saiklerle adaletin zedelenmemesini ve emanetin ehline verilmesini öğütlemiştir.[49]

e)Başkalarının Kutsal Değerlerini Tahkir Etmeme: Kur'an Müslümanların başkalarının kutsal bildiklerine sövülmemesini (hakaret edilmemesini) emrediyor ve başkalarının tahrik edilmesini yasaklıyor.[50] Gerekçe olarak "Onlarda sınırı aşıp Allah'a sövmesinler" ifadesiyle hoşgörünün temellerini atarak karşılıklılık esasına vurgu ile başkalarının değerlerine saygısızlık edilmemesini ve insanların tahrik edilmemesini istiyor.

---

[44] *Nahl*, 16/90.

[45] *Hucurat*, 49/9.

[46] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 1, s. 92.

[47] Bkz. *Bakara*, 2/217, *Tevbe*,9/5

[48] Maverdi, *Ahkam-ı Sultaniyye*, s.185-187, Kettani, *E't-Teratibu'l-İdariyye*, c. 2, s.320, Hamidullah Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s.833-835, Kuranda bu güvenli bölgeler mevzuu için bkz.*Bakara*, 2/125,126, *Ali İmran*, 3/96,97.

[49] Bkz. *Maide*, 5/8, *Nisa*, 4/58.

[50] *Enam*, 6/108.

f)Fitne ve Fesatla Mücadele: Bugünkü tabirle terörle mücadele şeklinde ifade edebileceğimiz bu meseleye Kur'an'ın birçok yerinde işaret edilmektedir.[51]

g)Savunma Hakkı: Müslümanlara savunma hakkı Kur'anda ilk defa Hacc[52] suresinde ifade edilmiş ve daha sonra başka ayetlerle Müslümanların bu hakkı ve Allahın onlara yardımcı olacağı teyit edilmişti.

h)Sorumluluğun Şahsi Olması: Cahiliye döneminde öldürme olaylarında maktulün yakını, katili yakalayamamışsa katilin kabilesinden kimi yakalarsa öldürürlerdi. Kur'an suçun şahsiliği prensibini kabul etmiştir[53].

i)Ölçü ve Tartıyı Tam Yapma: Kur'an bu konuya özel önem vermiş, ölçü ve tartıyı tam yapma hususu bir çok ayette vurgulu bir şekilde anlatılmıştır.[54]

j)Lojistik:Kuran'da Müslümanlara, İslam düşmanlarına karşı kendi güvenlerini temin için yeteri derecede teçhizat ile hazırlanmaları tavsiye edilmiştir.[55]

k)Kitap Ehliyle İyi İlişkiler: Kur'an kitap ehliyle ilişkilerin kesilmesi taraftarı değildir. Bilakis zulmedenleri hariç, kitap ehliyle güzel bir şekilde mücadele edilmesi belirtilmiş hatta onlara jest yapılması konusu Müslümanlara hatırlatılarak birlik noktalarının vurgulanması öğütlenmiştir.[56]

l)Zan-Tecessüs ve Kötü Sözden Kaçınma: Kur'an Müslümanlardan zandan sakınmayı, bunun günah olduğunu, birbirlerinin gizli şeylerini araştırmamalarını, birinin

---

[51] *Rum*, 6/108, Nas, 4/76, *Nisa*, 4/89-91.

[52] *Hacc*, 22/39.

[53] Örnek bkz.*Casiye*, 45/15, *Bakara*, 2/286, *Zelzele*, 99/7,8.

[54] Bkz. *İsra*, 17/35, *Mutaffifin*, 83/1-3, *Enam*, 6/152, *Hud*, 11/84, Haksız mal yeme ile ilgili bkz. *Tevbe*, 9/34, *Bakara*, 2/188.

[55] *Enfal*, 8/60.

[56] *Ankebut*, 29/46.

diğerinin arkasından çekiştirmemesini (Gıybet) ifade ederek bunu ölmüş kardeşinin etini yemeğe benzetmiştir.[57]

m)Kan Dökmeyi Yasaklaması: Kur'an kan dökmeyi haram kılmıştır. Bir insanın canına kıymayı bütün insanlığın canına kıyma olarak, bir insanın canını kurtarmayı da bütün insanlığı kurtarma olarak görmüştür.[58] İntikam sahibinin intikam almasını yasaklayıp bu görevi devlet başkanına vermiştir.[59] Kısas esasını getirmiş[60] ve aynı zamanda suçluyu bağışlamayı teşvik ile bu hakkı mağdur veya vasisine tanımıştır.[61] Hataen öldürmelere diyet esasını getirmiştir.[62] Bütün bunlarla birlikte Allah şirk, küfür ve kasten adam öldürme gibi cezası daimi cehennem olan büyük günahları hiçbir surette bağışlamayacağını, bu günahların ne olduğunu açık bir şekilde belirterek açıklamıştır.[63]

n)Anlaşmaya ve Ahde Vefa: Kur'an anlaşmalara ve ahde vefa'ya büyük önem vermiştir.[64] Müslümanlarla anlaşmış olan toplumlardan öldürülen kimseyi, Müslümanların kendilerinden öldürülen kimsenin derecesinde saymakta[65] aynı diyet miktarı ile tecziye etmektedir.[66]

o)Savaş Taktikleri: Kur'an bazen savaş taktikleri ile ilgili ikazlar yapmakta ve savaşta nasıl davranmaları konusunda Müslümanları ikaz etmektedir.[67]

p)Tedbirli Hareket: Kur'an, Müslümanlara, emniyet tedbirlerinin nasıl uygulanacağını öğretmiş başka işlerin onların güvenliğini tehlikeye düşürmemesi, ibadetler

---

[57] *Hucurat*, 49/12, Zulme uğramış olanların bunu anlatmaları istisna bkz. *Nisa*, 4/118

[58] *Maide*, 5/32.

[59] Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 1, s.235.

[60] *Bakara*, 2/179.

[61] *Bakara*, 2/178.

[62] *Nisa*, 4/92.

[63] Koçyiğit, Talat, "İnsan Öldürmenin Dindeki Hükmü**"**, *AÜİFD*, c. 34, Ankara 1993, s.23.

[64] *Nahl*, 16/91

[65] *Nisa*, 4/92,

[66] Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 1, s. 238, Ayrıca anlaşma için bkz. *Enfal*, 8/6, *Ra'd*, 13/25, *Bakara*, 2/177.

yerine getirilirken emniyetlerini ihmal etmemeleri, gafil avlanmamaları ve korunma tedbirlerini almaları için uyarıda bulunmuştur.[68]

r)Muhtelif Meselelerde: Kur'an yakınlara ve akrabaya, öksüzlere, yoksullara, komşuya, yolcuya iyilik yapmayı,[69] iyilik ve takva konusunda yardımlaşmayı, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmamayı,[70] Kız-Erkek ayırımını reddederek çocuklara eşit muameleyi yapılmasını, çocukların öldürülmemesini,[71] Neslin muhafazasına engel gördüğü Zinanın yapılmamasını,[72] Toplumu iktisadi yönden çökerten bir amil olarak Riba'ya bulaşılmamasını,[73] ulul emre itaat edilmesini,[74] yalan söylememeyi,[75] sarhoşluk verici maddeleri, dikili taşları (putlar), şans okları gibi şeylere bulaşmamalarını,[76] Hırsızlık yapılmamasını[77] emretmiştir.

2-Emri Bi'l Maruf Nehyi Ani'l Münker

İslam'ın güvenlik prensiplerinden en önemlilerinden birisi "Emri bi'l maruf nehyi ani'l münker" olarak formüle edilen esasıdır ki emir ve yasakların gün ve yer koşullarına göre değişmesini bir yere koyarak bu esasın Hz. Peygamber döneminde, bugünkü iç güvenlik hizmeti gören polis ve jandarma'nın kanuni temeline tekabül etmekte olduğunu ifade

---

[67] *Nisa*, 4/71,94,104, *Enfal*, 8/15,16, *Tevbe*, 9/122.

[68] Nisa, 4/102.

[69] *Nisa*, 4/36, *Bakara*, 2/177.

[70] *Maide*, 5/2.

[71] *Enam*, 6/151,140, *Saff*, 61/12, *İsra*,17/31.

[72] *İsra*, 17/31, *Nisa*, 4/1525, *Nur*, 24/2-10, *Furkan*, 25/68,69, *Ahz.ab*, 33/30, *Talak*, 65/1.

[73] *Bakara*, 2/275-279, *Rum*, 30/39, *Nisa*, 4/161, *Ali İmran*, 3/130.

[74] *Haşr*, 59/7, *Ali İmran*, 3/32, *Nisa*, 4/58,65,80, *Ahzap*,3 3/36, *Nur*, 24/63, *Nahl*, 16/44, *Necm*, 53/3,4

[75] *Hacc*, 22/30.

[76] *Maide*, 5/90

[77] *Maide*, 5/38.

edebiliriz. Kur'an da bu ibare bir çok yerde şu şekilde geçmektedir: "İçinizde hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk olsun; işte onlar kurtuluşa erenlerdir." [78]

İslami kaynaklarda birçok terim gibi maruf ve münkerin de kısmen eski anlamlarını korumakla birlikte, muhteviyatında değişiklikler olduğu bir gerçektir. "Bu kaynaklarda iyi, doğru olarak kabul edilen inanç, düşünce ve davranışlara tek kelimeyle işaret edilmek istendiğinde en çok "maruf" kelimesi; yanlış, İslam dinine yabancı Müslüman toplum tarafından yadırganan inanç, düşünce ve davranışlar için de bazen fahşa ile birlikte "münker" kelimesi kullanılmaktadır."[79]

Bu kavramın tanımı medeniyetler arasında izafi olduğu gibi zaman ve mekana göre de kapsamının değiştiği gözlenmektedir. Cahiliye öneminde bir eylemin iyi veya kötü olması için ölçü, kabile geleneklerine uygun olup olmadığıydı. Bu ilişki İslami dönemde daha çok edep, hikmet ve ahlak literatüründe olmak üzere İslam dininin getirdiği hayat tarzına, görgü kurallarına uygun olup olmamasıyla ölçülmüştür. "Ancak kelam tartışmalarının başlamasıyla maruf ve münkerin tesbitinde gelenek ve göreneklerden ziyade akıl ve şeriat ölçüleri üzerinde durulduğu görülür."[80] Maruf aklın ve şeriatın güzel gördüğü, münker de yine aklın ve şeriatın çirkinliğine hükmettiği fiil olunca, iyi fiillerin duyurulması, yaygınlaştırılması, kötü fiillerin de yasaklanması, önlenmesini ifade eden "Emri bi'l maruf nehyi ani'l münker"[81] suçu, daha çıkmadan önleme ve çıktıktan sonra da suçun failine ve mağduruna kanuni işlem yapma görev selahiyetidir. Kur'an'da bu işin ihmal edilmemesi için sık sık uyarılar yapılır. Yapıldığında büyük ecir olduğu, terk edildiğinde uğranılacak zarar, gelecek felaket açıkça belirtilir.

---

[78] *Ali İmran*, 3/104,110,115,. "Emri bi'l maruf nehyi ani'l münker"in Kuranda değişik şekillerde geçtiği yerler için bkz. *Hacc*, 22/41, *Araf*, 7/199, *Tevbe*, 9/71, *Araf*, 7/157, *Lokman*,31/17, *Tevbe*, 9/112, *Asr*, 103/1-3, *Nahl*, 17/125. Ayrıca bu konudaki Hadisler için bkz.Ebu Davud, *Melahim*,17, Müslim, *İman* 50,78,80, Tirmizi, *Fiten* 70, *Tefsir***,** *Maide*, 3050, İbni Mace, *Fiten*, 20, Canan, İbrahim, ag.e., c.2, s.376-380, c.17, s. 536,537.

[79] Çağrıcı, Mustafa, "Emri bi'l maruf nehyi ani'l münker" maddesi, *TDVİA*, İstanbul 1995, c. 11, s. 138.

[80] Çağrıcı, Mustafa, "Emri bi'l maruf nehyi ani'l münker" maddesi, *TDVİA*, c. 11, s. 138.

[81] Canan, İbrahim, *İslam Işığında Anarşi*, Türdav yayınları, İstanbul 1982, s.129 vd.

"Emri bi'l maruf nehyi ani'l münker" temelde bir irşad faaliyetidir. Bu faaliyet bütün Müslümanlara emredilmiştir. Ancak marufu emir ve münkeri de nehiyden bütün Müslümanların sorumlu olup olmadığı tartışma konusudur. Bunun mutlak olarak "farziyetinde" bütün İslam fırkaları müttefiktir. Bu noktada en farklı görüşü temsil eden Rafıziler bile bunun vücubunu inkardan ziyade "Devlet reisinin tayin edeceği, şahıslar yapar" diyerek belli bir daraltmaya tabi tutmuşlardır. Ehli Sünnete göre füru'dan olan bu mesele mutezileye göre usulden yani ana meselelerden sayılmıştır.[82]

"Bu arada Ehli Sünnetin toplumda yani haksızlıklara, fitne ve fesada yol açmasını önlemek düşüncesiyle "Emri bi'l maruf nehyi ani'l münker" faaliyetlerinde yaptırımlı fiili müdaheleleri sadece resmi kurumlara bıraktığı, fertlerin ve dolayısıyla sivil örgütlerin yetkisini ise eğitim-aydınlatma ve uyarma gibi barışçı teşebbüsler ve iyiliğe ortam hazırlamakla sınırladığı gözden uzak tutulmamalıdır."[83] Nitekim başta zikredilen ayette "Bu vazifeyi yapacak sizden bir topluluk olsun"[84] ibaresi ile Müslümanlara böyle bir topluluğun oluşturulmasının farziyeti ifade edilmektedir.

İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyım el Cevziyye, dini nitelikli olan bütün İslami kamu görevlilerinin maksadı ancak "Emri bi'l maruf ve nehyi ani'l münkerdir." diyerek şöyle devam eder: "Bu maksadı yerine getirmede emniyet teşkilatı ile vezir ve kadı eşit durumdadır. İdarenin umumi oluşu veya hususi oluşu ile idareyi üstlenenin yetkisi, lafızlar, haller ve örf olarak telakki olunur. Bu hususta Şeriatte bir sınır yoktur. Mesela bir zamanda ve mekanda emniyet teşkilatının (velayetü'l harb) yetkisine giren bir görev bazı zaman ve mekanlarda da

---

[82] Canan, İbrahim, *İslam Işığında Anarşi*, s. 136.

[83] Çağrıcı, Mustafa, TDVİA, "Emri bi'l maruf nehyi ani'l münker" maddesi, *TDVİA*, c. 11, s. 141, Ayrıca diğer ekollerin konu ile ilgili görüşleri için bkz. s. 140.

[84] Bunun dil açısından anlamı için bkz.yazır,Yazır, Elmalılı M.Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul 1994, c. 2, s. 407, Ayrıca daha fazla detay için bkz.Özlü, A.Serdar, *Asr-ı Saadette İç Güvenlik*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995, s. 75-79, Canan, İbrahim, *Ahir zaman fitnesi ve Anarşi*, Türdav yayınları, İstanbul 1982, s.373. Dumlu, Ömer, *Kuranı Kerimde Maruf ve Münker*, Ravza yayınları, İstanbul 1994.

kaza idaresinin yetkisi dahilindedir. Veya tersi de olabilir. Mali idarede böyledir. Aslında bütün bu görevler şer'i görevlerdir ve dini makamlardır."[85]

Bu kavram bugünkü ifade ile hayra çağıran vakıf, dernek, lokal, sendika vb. kuruluşların yanında polis, jandarma, gece bekçisi, zabıta v.b. hayır işiyle uğraşan ve yanlış işlerden insanları men eden bu konuda görevli ve sorumlu bütün teşkilatları ve çalışmaları kastedilmektedir.

C-Hz. Muhammed ve İç Güvenlik

Hz. Muhammed için Müslüman veya gayr-ı müslim bütün tarihçilerin kabul ettikleri bir nokta vardır ki o da o'nun "el-emîn" yani güvenilir olmasıdır. Hem Peygamberliğinden önce hem de sonra yalana, aldatmaya vb. güven bozucu işlere hiç teşebbüs etmemişti.

Emanete hiçbir zaman hıyanette bulunmamıştı. Emanette emin olmayı Müslümanlığın vasıflarından, hıyaneti ise münafıklığın alametlerinden saymıştı.

İslam'dan önce Kâbe'nin yeniden inşasında Hacer'ül Esved'in yerine konulması hususunda kabileler arasında çıkan ihtilafta en uygun hakem olarak kabul görmüş, getirdiği çözüm hepsini memnun etmişti.

Daha 14 yaşlarında iken amcalarıyla beraber katıldığı Ficar muharebelerinde sadece ok toplamış, muharebe yapmadığı gibi, kötülüklere haksızlıklara engel olmak maksadıyla kurulan bahadırlık teşkilatı "Hilfu'l-Fudul"de de aktif rol oynamıştı.

Mekke'ye gelen yabancı tüccarlar dahi, borçlarını ödemede tembellik gösteren Mekkelilerden alacaklarını tahsil edebilmek için en sonunda gelip onun desteğine müracaat ediyorlardı.[86]

O, hayatı boyunca emniyet tedbirlerine müracaat etmişti. En kahraman insanlar dahi en sıkıntılı zamanlarında ona sığınıyorlardı.

---

[85] İbn Teymiyye, *El Hisbe fil İslam Vazifetül Hükümetil- İslamiyye*, Medine, t.y, s. 9,10,22, İbn Kayyım el Cevziyye, *e't-Turukul Hükmiye fi's-Siyaset i'ş-Şeriyye*, Kahire 1953, s. 239.

[86] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 1, s. 30.

Tedbir'e muvafık olarak eziyet ve işkencelerden dolayı kendi evini terk edip, sahabilerden biri olan Erkam'ın evini tebliğ maksatlarında kullanmak üzere kendisine ikametgah seçmişti. Zaten en baştan itibaren de tebliği gizli gizli yapmıştı. Yine eziyet ve işkencelerden dolayı arkadaşlarının emniyetini sağlamak üzere Habeşistan'a göçü başlattırmıştı.

Hicret sırasında "Biz onların önlerine de, arkalarına da sed koyduk"[87] ayetine rağmen tedbiri hiç elden bırakmamıştı.

Barışta ve savaşta kendi şahsını korumakla görevli sahâbiler bulunmuştu. Sahâbilerden Kays b. Sa'd hem onu korumakla görevli, hem de onu korumakla görevli sahabilerin başındaki emniyet müdürü konumundaydı.

Ayrıca Zatü'r-Rika gazvesinde Ammar b. Yasir ve Abbad b. Bişr, Beni Kureyza gazvesinde, Muhammed b. Mesleme[88] Tebük'de yine Abbad b. Bişr (20 gün boyunca), Medine'de Muğire b. Şu'be[89], Bedir gününde Sa'd b. Muaz ve birkaç kişi, Hayber yolunda Ebu Eyyüb, Mekke'de namaz kılarken Ömer b. Hattab, ayrıca Edra es-Sülemi, Haşram b. Hubab el-Ensâri[90] Hz. Muhammed'i koruyarak muhafızlığını yapmışlardı. Bunlardan başka Hz. Ebu Bekir, Zübeyr b. Avam, Bilal, Zekvan b. Abdilkays, İbni Ebi Mersed el-Ganevi, Esid b. Hudayr, Sad b. Ubâde ve Sultan b. Seleme[91], Sa'd b. Ebi Vakkas[92] Hz. Peygambere muhafızlık yapmışlardı.

Hz. Peygamber'in bazı sahabeler tarafından koruma işi "Allah seni insanlardan korur"[93] ayeti nazil oluncaya kadar devam etmişti. Hicri ikinci yılda ayet nazil olunca Hz.

---

[87] *Yasin*, 36/9

[88] Kettani, *E't-Teratibu'l-İdariyye*, c.2, s. 118.

[89] Kettani, *Teratib*, c.2, s.119

[90] İbni Mace, *Sünen*, Mısır,c. 1, s.497, Kettani, *A.g.e*, c.2, s.117.

[91] Kettani, *Teratib*, c.2, s.117

[92] Buhari, *a.g.e*, c.8, s.129, *Tirmizi*, A.g.e, c.5, s.650, 651, Müslim, *a.g.e*, c.4, s.39.

[93] *Maide*, 5/67

Peygamber onları kendisini korumaktan menetti[94] ise de diğer emniyet tedbirlerine riayeti hayatı boyunca hiç terk etmemişti. Nitekim daha sonra müslümanların bu konuda gösterdikleri ihmallerin ne gibi felaketlere yol açtığı apaçık görülecektir.

Medine'ye hicretinden sonra Medine'de kabileler arasında yıllardan beri süregelen mücadeleler son bulmuştu ancak (bu mücadeleler tekrar başlamayacağı anlamını taşımıyordu.) onun diyalog arayışları ve vatandaşlık anlaşması (Medine Vesikası) ile toplumun bütün katmanları iç huzura kavuşmuşlardı; iki eski düşman Evs-Hezrec kabileleri ve diğer müşrik kabileler ile Yahudi kabileleri farklı din ve kültüre sahip, ancak; güven ve emniyetten sorumlu kardeş toplum haline gelmişlerdi. Bu birlik, dış tehlikelere karşı onları daha güçlü hale getirmişti. Medine'nin farklılıkları birlik olmuştu.

Gece devriyeleri, çarşı-pazar zabıtaları, sanıkların yargılandıkları mahkemeler, suçluların konuldukları cezaevleri yine onun icraatlarındandı. İstihbarat görevlileri, keşif kolları, parola kullanımı vs. hep onun kullandığı emniyet tedbirlerindendi.

Adiyy b. Hatim Müslümanlığı kabul ettiğinde Hz. Peygamber ona şöyle demişti: "Allah bu dini öyle kuvvetlendirecek ki bir kadın Hire'den kalkarak Kabe'yi ziyaret ettiği halde bütün yolda Allah korkusundan başka bir şey duymayacaktır." Adiyy diyor ki : "Bunu kendi gözlerimle gördüm. Kadisiyye'den kalkan bir kadın hiçbir tehlikeye maruz kalmaksızın Mekke'ye kadar gelmiş ve Kabe'yi ziyaret etmişti." [95]

Hz. Peygamber güvenliği tesis için değişik seferler düzenlemiş ve işleri güçleri yol kesmekten ve gelip geçenleri soymaktan ibaret olan kabileleri uslandırmak için harekete geçmişti. Bunun neticesinde malum kabileler bu işlerden vazgeçerek Müslüman olmuşlardı.[96] Nitekim bu gibi suç işleyenlere karşı hükümleri icra edecek memurlar da tayin etmişti.[97]

---

[94] Tirmizi, *a.g.e*, c. 5, s.251, Kettani, *Teratib*, c. 2, s.120.

[95] Buhari, *Sahih*, nşr, (el Mektebetu'l İslamiyye), İstanbul, t.y. c. 4, s. 175

[96] Buhari, *Sahih*, c. 4, s. 157.

[97] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 1, s.408.

Keza Müslümanlar arasında bir çekişme olduğunda Hz. Peygamber aralarındaki çekişmeyi hallederek onları birbirine yaklaştırırdı. Bir defasında Kuba ahalisi birbirlerini taşlayarak kavga etmişler Hz. Peygamber bunu haber alınca onları barıştırmak için derhal oraya gitmişti.[98]

Askerlerin kuvve-i maneviye'sini bozmamak için Müslümanlarla alay eden Abdullah b. Selül isimli münafığı savaşlara iştirakten menetmişti.

Kendisine senelerce işkence eden baş düşmanlarını Mekke'yi fethettiğinde affettiği gibi bir kısmına eman dahi vermişti. Bir süre sonra da bütün dünya'da huzur ve sükunu sağlayıp haksızlıkları ve adaletsizlikleri giderecek "İnsan hakları beyannamesi" olan Veda Hutbesi'ni yine son vazifesi olarak irâd etmişti.

1-Askeri Alanda Güvenlik Tedbirleri

a-Güvenliği Sağlamada Gaza ve Seriyyeler

Hz. Peygamber, huzuru ve sükun'u tehdit eden şahıslara karşı bugünün özel tim birimleri olan seriyye ve gazveler'i tertip etmişti; Gaza ve seriyyeler, Hz. Peygamber zamanında hazırlanan ve İslam toplumunu haksızlığa veya tehlikeye uğratanlara karşı, Hz. Muhammed'in bizzat katıldığı veya katılmayıp sahabeyi göndermek suretiyle tertip ettiği seferlerdir. Seriyyeler günümüz ifadesiyle "müfreze birliği" veya "karakol güçleri"[99] denilebileceği gibi özel kuvvetler veya özel harekat timleri olarak da ifade edilebilir. Çünkü, Bedir gazvesi, Uhud gazvesi v.b. olduğu gibi gazvelere yetişkin herkes katılabiliyor iken; seriyyelere daha çok seçkin insanların görevlendirildiği dikkat çekmektedir. Gazveden maksat ise açık savaştır ve başında bizzat Hz. Muhammed bulunmuştur.[100]

Mevlana Şibli, seriyyelerin amacını şu şekilde açıklamaktadır:

---

[98] Buhari, *Sahih*, c. 1, s. 446.

[99] Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, A.Ü.İ.F. yayınları, Ankara 1991, s.154.

[100] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 1, s. 382, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ yayınları, İstanbul 1986. c. 1, s. 444.

1-Düşmanın ahvalinden haberdar olmak için vuku bulan keşifler,

2-Düşmanın hazırlık ve maksatlarının hakikatini anlamak için vuku bulan hareketler,

3-Kureyş'in ticaret yolarını keserek Müslümanların Kabe'yi ziyaret etmelerini temin için vuku bulan hareketleri,

4-Asayişi muhafaza ve güveni temin için etrafa gönderilen seferi kuvvetler,

5-İslam mürşitlerine refakat eden askeri kuvvetlerin harekatı.[101] Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere seriyyeler; istihbarat, güvenlik ve muhafaza (koruma) için çıkarılmış ekip ve devriye görevini yerine getiren caydırıcı güç olmuşlardı. Seriyyelerle; devamlı hasmane davranışlarla Müslüman topluma saldıran Kureyş ticaret kervanlarının yolu kesilmiş, bu caydırıcı tedbirlerin sonucunda Hudeybiye anlaşması imzalanmıştı. Ekonomik ablukanın sonucunda imzalanan bu anlaşma, seriyyeler sayesinde kazanılmıştı.[102]

Hz. Peygamber Medine'de iken kendileri aleyhine bazı faaliyetlerden haberdar olmuş ve sağa sola kuvvetler göndererek istihbarat ve keşiflerde bulunmaları için personel görevlendirmiş ayrıca kendilerine müdafaa için de silah taşıttırmıştı.[103]

Bu tür seriyyeler genelde 10-12 kişiden müteşekkil idi. Bunlar barışçı bir vazife ile mükelleftiler. Mesela hicretin ikinci senesinde Abdullah b. Cahş 12 adamla ve gizli talimat ile Medine'den hareket etmiş, Peygamberimizin talimat mektubunda şu sözleri okumuştu: "Mekke ile Taif arasındaki Nahle'ye varıncaya kadar yoluna devam et. Orada Kureyş'i tarassut edecek ve onların ahvalini öğreneceksin.[104] Bu örnekten de anlaşılacağı gibi seriyye'nin bir görevi de günümüzde istihbarat birimleri tarafından yerine getirilen "takip ve tarassut" idi.

Gazalar ise şu iki şekilde vuku bulurdu.

---

[101] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 1, s.383.

[102] Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ yayınları, Ankara 1991, C12, s. 86.

[103] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 1, s. 384

[104] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 1, s. 384.

1-Düşmanın İslam yurduna karşı istila hareketlerine mukabele için Müslümanların savunma harekatı,

2-Düşman tarafından vukuu beklenen harekata karşı gelmek için hazırlanan hareketler. Hz. Muhammed zamanında meydana gelen bütün gazalar bu iki sebebe dayanır.[105]

Zaten başta Mekke'de Müslümanların müslüman olmayanlara karşı savaşmaları yasaklanmıştı. O kadar işkence, hakaret ve zulme uğramalarına rağmen Müslümanlara hep sabır tavsiye edilmişti. Müslümanlara; kafirlerle silahlı mücadeleye izin veren ilk ayet, "Haksızlığa uğratılarak kendilerine savaş açılan kimselerin karşı koyup savaşmasına izin verilmiştir."[106] ayetidir ki bu da Müslümanlara müdafaa savaşı izni veriyordu.

b-Kumandanlara Verilen Talimatlarda

Hz. Peygamber savaşta zulmedilmemesini, adil olunmasını emrederdi. Savaşta kumandanlarına aldatmamalarını, emanete hıyanette bulunmamalarını, kulak, burun vb. uzuv kesmemelerini, çocukları öldürmemelerini istiyordu.[107]

Hz. Peygamber Abdurrahman b. Avf'tan bir muharebeye kumandan olarak tayin edip gönderirken şu şekilde hitap etmişti: "Ey Avfoğlu, hepiniz Allah yolunda gaza ediniz ve Allah'a inanmayanlarla savaşınız. Bununla beraber emanete hıyanet etmeyiniz, gadr etmeyiniz, kimseyi uzuvlarını kesmek suretiyle sakat bırakmayın, kadınları ve çocuklarını öldürmeyin. Bu Allah'ın ahdidir ve size yol göstermek üzere Peygamberimizin hattı hareketidir.[108] Aynı zamanda bu yasaklamalar bize o günün şartlarında bu tür fiillerin icra edildiklerine de işaret etmektedir.

---

[105] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 1, s. 383.

[106] *Hacc*, 22/39

[107] Hamidullah, Muhammed, *İslamda Devlet İdaresi*, (Çev:Kemal Kuşçu), Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1963, s.250, Uğur Mücteba, *Hicri Birinci Asır'da İslam Toplumu*, Çağrı yayınları, İstanbul 1980, s.151.

[108] İbni Hişam, *Siyre*, s.992, Hamidullah, Muhammed, *İslamda Devlet İdaresi*, s.251

c-Savaş Taktiklerinde

c.a.Uyguladığı savaş taktikleri: Hz. Muhammed sefere giderken kendi hareket yönünü saklar, gidişini kimseye bildirmez, en tenha yolları seçer ve düşmanın kendi hareketi ve kuvveti hakkında bilgi edinmesini engelleyici tedbirler alırdı.

Hz. Muhammed savaş alanında da uyguladığı savaş taktikleriyle az zayiatla zafer elde etmek için bütün gücünü kullanmıştı. O, askeri ihtisas sahasında çok ileri olduğunu bilhassa az kan akıtmak suretiyle düşmana galebe etmekte, hasımlarından çok üstün olduğunu hemen her yerde ispat etmiştir.

Savaş alanlarında uyguladığı en önemli taktik; kan dökülmeksizin boyun eğmesi için düşmanın su imkanları kesiliyordu.[109]

Zaten Hz. Muhammed genelde umumi siyaset icabı olduğu kadar bir prensip olarak da düşmanı tamamen imha etmekten ziyade, sadece ona galebe etmeyi tercih etmiştir. Burada iki maksat güdülüyordu; Kureyşlileri iktisadi baskı altına almak ve Uzak görüşlü siyasetiyle, mütemadiyen kendi askeri kuvvetini artırmak.

Hz. Peygamber genelde öyle bir zamanda darbeyi indiriyordu ki düşman artık mukavemete yeltenmiyordu. Bu suretle amacı en kansız bir şekle tahakkuk ediyordu. Neticede düşman kaynak ve kuvvetleri el değdirilmemiş bir halde, kendilerinden müsbet bir yolda istifade mümkün olduğu nisbette İslam devletinin kuvvet ve kudretine ilave olunuyordu.[110] Ayrıca Harp etmeden önce düşmanı yeniden ve bir kere daha İslamiyete ve Barışa davet ederdi.[111]

---

[109] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 995

[110] Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 110-111.

[111] Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 97

c.b.Yerine Vekil Tayin Etmesi: Hazreti Muhammed kurduğu devletin başşehri olan Medineyi gerek barışta ve gerekse savaş için terk ettiğinde kendi yerine işlere vaziyet etmek üzere şahıslar tayin ederdi.[112]

c.c.Kod İsim Kullanması: Hz. Muhammed çoğu savaşta Müslümanların güvenliği için Müslümanlara, kabilelere, kendi atına, kod isim (parola) kullandırmıştır.[113] Kod isim kullanmak suretiyle ordu'nun tedbirli hareket etmesi sağlanıyor ve askerin kişisel güvenliği temin ediliyordu. Hz. Peygambere göre kod isim veya parola askerin ordu kumandanı üzerindeki haklarındandı.[114] Çünkü askerin emniyetinden ordu kumandanı sorumluydu.

c.d.Öncü birliklerin çıkarılması: Hz. Muhammed zamanında ordu hareket etmeden önce öncü birlikler ve casuslar çıkarılır, çevre hakkında bilgi toplanırdı. Toplanan bilgi komutana ulaştırılır ve ona göre hareket sağlanırdı. Birlikler hem bilgi toplarlar, hem de yol emniyeti sağlarlardı.[115]

c.e.Uygulanan taktiklerin sonucu: Hz. Muhammedin barış içinde takip ettiği bu siyaset ve taktiklerin sonucunda dünyada başka bir lidere nasip olmayan büyük bir başarı kazanmıştır ki o da şudur: On senelik bir zaman içinde devam etmiş olan bu harblerde Gayr-ı Müslimler savaş meydanlarında ölü olarak 250 kişi kaybettiler. Müslümanların kaybı bu miktardan daha azdı. Bu kadar az kanla milyonlarca kilometre kareleri ile beraber bütün Arabistan kıtası anarşi ve ahlaksızlık çıbanından temizlenmiştir.[116] Beni Kureyza vakası hariç düşman tarafından şehit edilen kimselerin toplamı on senede ayda üç kişiyi geçmemiştir.[117]

---

[112] Örnekler için bkz. Kettani, *Teratib*, c. 2, s75,115,118, Hamidullah, Muhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, s. 181,182,183, Aynı yazar, *İslam Hukuku Etüdleri*, s. 211,212.

[113] İbn Hişam, *Siyre*, c. 2, s. 66, İbn Esîr, *Üsdül-Ğabe*, c. 2 s. 451-452, Maverdi, *Ahkamu's-Sultaniye*, s.44, Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 87-89.

[114] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 89.

[115] Ağırman, Mustafa, *Asr-ı Saadette Ordu ve Savaş Stratejisi*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam, Beyan yayınları, İstanbul 1994, c. 4, s. 64.

[116] Hamidullah, Muhammed, *İslama Giriş*, (Çev:Kemal Kuşçu), Cağaloğlu Yayınevi, İstanbul 1961, s.19.

[117] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s.1035.

Bunun anlamı bu bölgede yeni düzen tesis edilirken uygulanan genel güvenlik taktikleri ve iç güvenlik metodları ile insanlar asgari zayiatla emniyete kavuşmuşlardır.

2-İç Güvenlik Bağlamında Devlet Yönetimindeki Uygulamaları,

Hazreti Peygamberin zamanına kadar Araplarda ciddi bir devlet yönetimi görülmemişti. Yönetim örf ve adetlerin uygulanması şeklinde tezahür ediyordu. Hazreti Muhammed kurduğu devlete bazı ana prensipler getirmişti. Bu esasların güvenliği sağlamada etkin bir rolü olmuştu. Bunları kısaca şöylece özetleyebiliriz.

a-Liyakat: Kur'an'da emanetlerin ehline verilmesi[118] prensibine muvafık olarak Hz. Muhammed sevdiği birisi bile olsa[119] hizmetlerin aksayacağı endişesi ile herhangi bir göreve tayin yapmıyordu. Hz. Muhammed idari kademe ve hizmetleri, emanete benzetmiş ve "…İş ehil olmayana verildi mi kıyameti bekle!" diyerek Müslümanların dikkatini çekmiş ve kendisi de ancak liyakat sahibine görev vermişti.[120]

b-Herkese Eşit Davranması: Hz. Muhammed devlet başkanı olarak herkese eşit davranmıştır. Toplumda daha önce yapılan ayrımları reddetmiş, mal, mevki, ırk, cinsiyet, hatta din gibi sebeplerle hiç kimsenin toplumda üstün veya aşağı olamayacağını belirtmiştir. Allah katında üstünlüğün sadece Allah'tan korkma olan Takva ile olacağını ifade etmiştir. Hz. Muhammed'in Peygamberlikten önce de aynı üstün vasfa sahip olduğunu kaynaklar ittifakla nakletmektedirler.[121] Herhangi bir olayda bir kişi muhakeme kişinin sahip olduğu statüleri zaten gözetilmiyor, olaydaki konumu esas alınıyordu.[122]

---

[118] Nisa 4/58

[119] Mesela Ebu Zeri Gıfari'nin valilik isteğini geri çevirmesi.Bkz.Algül, Hüseyin, *Asr-ı Saadette İdari Hayat*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam, c. 2, s.159.

[120] Müslim, *İmare* 16, *Tecrid-i Sarih*, c. 1, s.67/54

[121] Uğur, Mücteba, *İslam Toplumu*, s.42.

[122] Bu konuda örnekler için bkz. Buhari, *Hudud*, c. 8 1/6, *Sulh*, c. 3, 168, *Tefsir*, 5/154,188, Müslim, *Kaseme* 5/106, Ebu Davud, *Diyet*, 4/197 Nesei, *Kasame*, 8/24, İbni Mace,16, *Diyat*, 2/884.

c-Rüşvete Karşı Tutumu: Hz. Muhammed istihdam ettiği devlet memurunun ihtiyaçlarını hazineden (Beytülmalden) karşılıyor ve yetecek kadar da maaş veriyordu. Memura aile fertleriyle rahatça kalabileceği bir mesken sağlıyor, yani konut problemini hallediyor, ev işlerinde yardımcı olacak bir hizmetçi için beytülmalden ödenek ayırıyor, işyerine gidip gelebilmesi için bir binek sağlıyordu.[123] Yani ulaşım sorununu hallediyordu. Ayrıca iğne değerinde bir şeyi bile zimmetine geçirmenin kıyamet gününde bir hıyanet ve hırsızlık olarak karşısına çıkarılacağını ifade ediyordu.[124]

d-Fesat Yuvasını Yıktırması: Hz. Peygamber İslam toplumunu çökertmek ve Müslümanların birliğini bozmak amacıyla on iki münafığın yaptırmış oldukları Mescidi (Mescid-i Dırar) Allahın uyarmasıyla[125] yıktırmış ve onların bu fesatlıklarının önüne geçerek önce çöp yeri daha sonra da Sabit b. Akre isimli sahabeye ev yapması için tahsis etmişti.[126] Bu imha edilen ev bugünkü deyimiyle terör örgütü mensuplarının kullandıkları "Hücre Ev" olarak değerlendirilmelidir. Hz. Peygamberin uygulaması da bu tür yerlere uygulanacak olan yaptırım konusunda ışık tutmaktadır.

e-Te'dip İçin Verdiği Cezalar: Hz. Muhammed zamanında had cezaları Ali b. Ebi Talib ve Muhammed b. Mesleme[127] tarafından infaz edilmişti. Hz. Muhammedin uygun gördüğü bu cezalardan başka o dönemde yine dayakla te'dib[128], sürgünle te'dib[129], terk etme[130], müstehak olan kimseye yüz asma ve benzeri şekillerde muamele[131] türü uygulamalar icra edilmişti.

---

[123] Müslim, *İmare*, 26-29, Algül, Hüseyin, *a.g.e*, c. 2, s. 159.

[124] Müslim, *İmare*, 20. Ayrıca örnekler için bkz. Müslim, *İmare*, 7, Maverdi, *Ahkamu's-Sultaniye*, s. 84,

[125] *Tevbe*, 9/107-110

[126] Belazuri, *Ensâbu'l-Eşraf*, c. 1, s. 335, Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 305, 306.

[127] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 70.

[128] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 58.

[129] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 58-59.

[130] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 64.

[131] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 64-65.

f-Suçlulara Hapis Cezası: Bu dönemde Hz. Peygamber tarafından özel bir bina inşa edilmemekle beraber suçluların ceza amacıyla belli bir yere hapsedildiği anlaşılmaktadır.[132] Hz. Peygamber bir kadını hapsetmek için mescidin kapısı yanında hurma dal ve saplarıyla çevrili bir yer tesis etmişti. Kadınlar buraya hapsediliyordu. Mahpuslara geçinmelerini temin için yiyecek, katık, yazlık ve kışlık elbiseler sağlanmıştı.[133] Bu açıklamalardan Hz. Peygamber zamanında Hapis kavramının olduğu bunların ev, mescid, dehliz v.b. yerlere hapsedildiği[134] ve kadın–erkek için ayrı yerlerin tahsis edildiği anlaşılmaktadır.

g-Fethedilen Yerlere Görevli Tayini: Hz. Peygamber ilk zamanlarda adli, idari, icrai, askeri ve siyasi işlerin bütününü şahsen kendisi yürütüyordu.[135] Ancak daha sonra fethettiği yerlere oranın düzen, emniyet ve güvenliği için görevliler tayin etmiştir. Bu hizmetlerin yürütülmesi için tavzif ettiği memurların tayininde genelde iki yol takip edilmiştir.

a-Resulullah tarafından aynı kabilenin insanları arasından seçilip tayin edilen yahut eski yerinde muhafaza edilip tutulan ve esasen tevarüs yoluyla gelen başkanlar,

b-Vergi tahsildarları, hukuki ihtilafları çözen hakimler, İslam'ı öğreten muallimler ve Resulullah'ın merkezden yolladığı diğer devlet görevlileri.[136]

3-İç Güvenliğe Etkisi Bakımından Medine Vesikası

Hazreti Muhammed Medineye göç ettikten hemen sonra, Medinedeki bütün kabile başkanlarını toplantıya çağırdı. Hz. Peygamber Müslüman olsun olmasın (Putperest Araplar,

---

[132] Tirmizi, *İslam*, 21, Ebu Davud, *Akdiye*, 29, Hapsedilen şahıslar konusunda örnekler için bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 933. Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 53,55,57,58.

[133] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 58.

[134] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 55-57.

[135] Atar, Fahreddin**,** *İslam Adliye Teşkilatı*, DİB yayınları, Ankara 1979, s. 16.

[136] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 1, s. 655. Hz. Muhammedin görevlendirdiği bu tür görevliler için bkz.Cevdet, Ahmet, *Kısas-ı Enbiya*, KTB yayınları, Ankara 1985, c. 2, s. 27-29, Atar Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı***,** s. 11.

Yahudiler ve Hıristiyanlar) bölgede yaşayan bütün kabilelerin iştirak ettiği bir toplantı yaptı. Bunlara başta iç düzeni sağlamak ve dışardan gelecek işgale karşı koymak için konfederasyona dayalı bir site-devletin kurulmasını teklif etti. Yani her kabilenin pek çok meselede özyönetimi olacak, merkez sadece savunma ve savaşın yanı sıra temyiz davalarıyla ilgilenecekti. Bu öneriyi kabul edenler, idareci ve idare edilenlerin hak ve görevlerini ihtiva eden bir belgeyi oluşturdular.[137] Bu çağrıyla Resulullah adaleti garantiye alacak dolayısıyla emniyeti temin edecek sonra da birleşmiş kabilelerin kuvvetinden istifade etmek suretiyle dışardan gelecek saldırıya karşı koyacak bir devletin tesisini öngörüyordu.[138] Bu belge ile Hz. Peygamber Medinedeki söz sahibi bütün tarafları bir araya getirmiş ve herkesin hak ve yetkilerinin sınırlarını bildiren bir muahadename[139] imzalamıştı. Bize kadar ulaşan ve ilk yazılı anayasa hüviyetine sahip olan bu vesika ile herkes bulunduğu konumda kabul edilmekte, örf, gelenek, din vb. konularda serbest bırakılmaktadır. Herkesin birbirine saygılı davranması esas kabul edilmektedir. Diğer bir nokta ise bu vesikanın sosyal bloklar açısından bir "hakimiyet" değil "katılım" temelinde bir toplumsal proje[140] olmasıdır.

Vesikanın sağladığı bir diğer önemli imkan da her inanç sahibinin istediği hukuk sistemiyle yani Yahudi Tevrat'a göre, Müslüman Kur'an'a göre, Hıristiyan İncil'e göre yargılama imkanına sahip olmasıydı. Bu yeni yapıda adalet ve güvenliğin sağlanması ortak ve sosyal bir sorumluluk mevkiine çıkartılıyor, taraflar birbirlerine karşı aynı bloğun bireyleri

---

[137] Hamidullah, Muhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, s. 21, 22, 111.

[138] Hamidullah, Nuhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, s. 141.

[139] Vesikanın metni ve hakkındaki değerlendirmeler için bkz. İbni Hişam, *Siyre*, c. 2, s.106, Hamidullah, Muhammed, *el Vesaiku's-Siyasiyye*, s. 57 vd, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 154 vd, *İslam Hukuku Etüdleri*, s. 32 vd, *İslam Anayasa Hukuku* s.102, Nebhan, M.Faruk, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, s. 62 vd, Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s. 17, Wellhausen, Julias, *Arap Devleti ve Sukutu*, s. 6, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 11 vd, Bulaç, Ali, *Asr-Saadette Bir Arada Yaşama Projesi, Medine Vesikası*, A.g.e, c. 2, s. 177 vd, Armağan, Servet, *İslamda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 221.

[140] Bulaç, Ali**,** *Asr-Saadette Bir Arada Yaşama Projesi, Medine Vesikası*, a.g.e, c. 2, s. 187.

olarak sorumlu tutuluyordu.[141] Hz. Muhammed bu vesikadan sonra Medine'nin savunması için Medine'ye yakın komşu kabileler ile ittifak anlaşmaları yapmış ve bununla Mekkeli müşriklere karşı stratejik bir başarı kazanmıştı. Bu başarı daha sonra Müslümanlara içte birlikleri ve güvenlikleri için büyük faydalar sağlayacak ve Mekke'yi çok zor durumlarda bırakacaktı. Bu belge aynı zamanda iç barışı sağlamada büyük bir ehemmiyeti haizdi.

4-İç Güvenlik Açısından İnsan Hakları Bildirgesi (Veda Hutbesi)

Hz. Peygamber ömrünün sonlarına doğru veda haccını yapmış ve burada tarihi bir hutbe irad etmiştir. Kuranın son ayeti[142] bu esnada nazil olmuştu.[143] Hutbenin[144] ortaya koyduğu hükümler ile eskinin bütün kötü gelenekleri, töreleri tarihe gömülüyor; Arap yarımadasına ve genelde insanlığa gelen yeni nizamın tamamlandığı bildiriliyordu.

Hz. Muhammed toplumu çökerten en büyük tehlike olan sınıf kavramı fikrini yok ederek yerine kardeşlik ve içtimai birlik şuurunu yerleştirmiş, sosyal hayatın üç esası olan can, mal ve ırz için koruyucu müeyyideler getirmiş bulunuyordu.[145] "Riba" iktisadi yönden toplumu çökerten bir amil olarak görülüp iktisadi bir suç haline getirilmişti. Emanetin sahibine teslimi, kadın-erkek ilişkilerinde bunların birbiri üzerindeki vazife, hak ve yetkileri,

---

[141] Vesikadaki maddelerin detaylı bir değerlendirmesi ve çıkarılan kurucu ilkeler için bkz.Bulaç, Ali, *Asr-Saadette Bir Arada Yaşama Projesi, Medine Vesikası*, a.g.e, c. 2, s. 186-195. Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c.1, s. 191 vd.

[142] *Maide* 5/3

[143] Hz. Peygamber son vahyin gelişinden sonra ancak 18 gün yaşayabildi.Bkz. Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, AÜİF yayınları, Ankara 1991, s. 184

[144] Hutbenin metni ve karşılaştırmalı metinler için bkz. İbni Hişam, *Siyre*, c. 4, s. 250-252, Hamidullah, Muhammed, *El Vesaiku's-Siyasiye*, s.360-368, *İslam Peygamberi*, c. 1, s. 273-276, Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı tercüme ve şerhi*, c.2, s.301-313, Buhari, *Riyat* 2, *Hace* 132, *Meğazi*, 77, *Fiten* 8, *Edep* 43, Müslim, *Hacc* 194, *İman*,120, *Kasame* 29, Tirmizi, *Fiten* 2610, *Tefsir* 2, Ebu Davud, *Hac* 63, *Sünne* 16, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut 1970, c.1, s.220, c.3, s. 80, 108,202,381, c. 4, s.76,168,306, Ayrıca bkz.Konrapa, Zekai, *Peygamberimiz*, s.399-411, Suruç, Salih, *Peygamberimizin Hayatı*,Yeni Asya yayınları, İstanbul 1983, c. 2, s. 674-677, Lings, Martin, *İlk kaynaklara göre Hz. Muhammedin Hayatı*, İz yayıncılık, İstanbul 1993, s. 545-552, Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 272-273.

[145] Uğur, Mücteba, *İslam Toplumu*, s. 111.

tüm insanların eşitliği, şeytanın desiseleri, Müslümanların din kardeşi oldukları ve mirasla ilgili mevzuat burada yer alıyordu. Yine eski kabile türü toplumlarda en büyük tehlike olan kan davaları kaldırılmış; “Kasden adam öldürmenin” cezası “kısas” olarak belirtilmişti.

1.Bölüm

Dört Halife Döneminde Meydana Gelen Olayların İç Güvenlik Açısından Değerlendirilmesi

A-Hz. Ebu Bekir Döneminde İç Güvenlik Uygulamaları

Hz. Peygamberin ölümü, Müslümanlar üzerinde tam bir şok etkisi yapmıştı. Kendisinden sonra kimin lider olacağı hususunda hiçbir plan yapılmamıştı. Hz. Peygamberin kayınpederi ve yakın arkadaşı olara Hz. Ebu Bekir'e kendisi olmadığında namazı kıldırma işini vermesi[146] gibi konularda sık sık onu işaret etmesi Müslümanların çoğunun hemen ona biat etmesini sağladı.

Bununla birlikte birkaç kişi biatlerini geciktirdiler; en azından birisi (Sa'd b. Ubade)[147] biatte bulunmayı reddetti ve ömrü boyunca biat etmedi. Hz. Ebu Bekir bunları kendi seçenekleri ile baş başa bıraktı ve buna hiç kızmadı. Ne onları rahatsız etti; ne de cezalandırdı. "Bu inatçı takımı da kamu düzenini bozmadı, aksine devletle birlikte hareket ettiler ve düzenlenen seferlere de katıldılar."[148]

Hz. Ebu Bekir, Beni Sakife'de seçildikten sonra şöyle bir hutbe okuyup hareket tarzını düzenlemiştir. "Ey insanlar, en iyiniz olmadığım halde üzerinize halife seçilmiş bulunuyorum.

---

[146] İbni Sa'd, *Tabakât*, c. 3, s.179.

[147] Belazuri, *Ensâbu'l-Eşraf*, c. 2, s.272.

[148] Hamidullah, Muhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, s.124. Bu arada Hilafet konunda tabi ki bazı şahıslar iç karışıklık çıkarmak amacıyla değişik teklifler öne sürdülerse de başarılı olamadılar. Mesela, Başka bir rivayete göre ise Halk Ebu Bekir'e biat etmek için toplanırken ortaya gelen Ebu Süfyan söylenip duruyordu: "Vallahi ben öyle bir karışıklık görüyorum ki bunu ancak kan temizler. Ey Abdimenaf ailesi! Ebu Bekir'in ne işi var sizin işinizde! O iki mustaz'af nerede! O iki zelil nerede Hani Ali ve Abbas? Sonra da Hz. Ali'ye "Ey Eba Hasan uzat ellerini de sana biat edeyim" diyordu. Ancak Hz. Ali: "Vallahi bu teklifin de fitneden başka bir şey aramıyorum. Sen vallahi hayatin boyunca İslam'a kötülük düşündün. Senin öğüdüne ihtiyacımız yoktur." diye azarlayarak onu susturuyordu.Bkz. Taberi, *Tarih*, c. 3, s.209, Belazuri, *Ensâbu'l-Eşraf*, c. 2, s.271, Halil, İmaduddin, *İslam Tarihi,* İnsan yayınları, İstanbul 1985

Vazifemi hakkıyla yerine getirirsem bana yardim ediniz. Yanılırsam bana doğruyu gösteriniz. Doğruluk emanet, yalancılık ise hıyanettir. İçinizdeki zayıf Allah'ın izniyle hakkını geri alıncaya kadar benim nazarımda kuvvetlidir. İçinizdeki kuvvetli de kendisinden başkasının hakkı alınıncaya kadar zayıftır. Bir millet Allah yolunda cihad etmeyi bırakırsa zillete düşer. Bir millette kötülük yaygın ve revaçta olursa Allah o milleti belaya duçar eder. Allah ve Peygamberine itaat ettiğim müddetçe bana itaat ediniz. Allah ve peygamberine isyan edersem bana itaat etmeyiniz, gerekmez. Haydi namaza kalkınız. Allah hepinize rahmet eylesin.[149]

Hz. Ebu Bekir'in yukarıda bahsettiğimiz politikası sayesinde iç savaşa neden olabilecek muhtemel kabile çatışmaları yaşanmamış iç barış temin edilerek iç güvenliğin sağlanması kolaylaşmıştır.

1-Üsame Ordusu'nun Gönderilişi

Hz. Ebu Bekir mescitteki hutbesinden sonra Hz. Muhammed'in son günlerinde, Üsame b. Zeyd komutasında Suriye yönüne yollanmak üzere topladığı orduyu, bir kısım Müslümanlar ortaya çıkan nifak ve karışıklık durumundan dolayı bu ordunun gönderilmesini uygun görmemelerine rağmen[150] 632 yılı Temmuz ayı başlarında yola çıkardı. Üsame'nin ordu komutanlığı için çok genç olduğu yolunda halkın söylentilerine de "Peygamberin atadığı komutanı ben değiştiremem" yanıtını verdi. Bu ordu içinde Ömer b. Hattab da vardı. Ebu Bekir komutan Üsame'den onu kendine yardımcı olarak Medinede bırakmasını rica etti. Üsame de onun bu isteğini kabul edip Ömer'i Medine'de bıraktı.

Sonra Hz. Ebu Bekir Üsame'ye şu tavsiyelerde bulundu: "Ey insanlar durun. Size tavsiyem var, onları unutmayın: Emanete hıyanet etmeyin, aldatmayın, itimadı kırmayın, kulak burun kesmeyin, küçük çocukları, ihtiyar erkekleri ve kadınları öldürmeyin. Hurma

---

[149] İbni Hişam, *Siyre*, c. 4, s. 177, Belazuri, *Ensâbu'l-Eşraf*, c. 2, s.271, İbni Kesir, *Bidaye*, c. 6, s. 306, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 31, Kazıcı, Yusuf Ziya, *İslam Müesseseleri T**arihi***, s. 31, Rafi, Mustafa, *İslam'da Sosyal Düzen*, s 28.

[150] Arı, Salih, *Hz. Ebu Bekir ve Ridde Savaşları*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 62.

ağacını, meyve veren ağacı kesmeyin, yakmayın. Gıda için olmadıkça keçi, öküz, deve boğazlamayın. Belki bir manastıra, inzivaya çekilmiş insanlara yakın geçersiniz, onları kendi hallerine bırakın. Belki size çeşitli nimetlerden yemekler getiren insanlara rast gelirsiniz, birinden sonra ötekini yediğiniz zaman onların üzerine Allah'ın ismini zikredin ve insanlara rast geleceksiniz ki onların saçlarının biçimi tepesinin üstünde şeytan yuva yapmış gibi görünür ve tepesinin üstünde sarığa benzer bir şeyler vardır, onları kılıçlarınızla deliniz. Allah'ın adıyla yürüyün, Allah sizi mızrak ve taunla mükafatlandırsın" [151]

Başka bir yerde Hz. Ebu Bekir askerin içinde durdu ve şöyle dedi: "Size Allah'tan korkmanızı emrederim. İtaatsizlik etmeyin, hile yapmayın korkaklık göstermeyin, kiliseleri tahrip etmeyin, hurma ağaçlarını suya boğmayın, ekinleri yakmayın, hayvanlara eza etmeyin, meyve ağaçlarını kesmeyin, ihtiyarları, çocukları, kadınları öldürmeyin."[152]

Üsame kuzeyde Belka bölgesine varıp, Kudaalılar'la ve başka kabilelerle ufak tefek savaş ve çarpışmalar yaparak, iki buçuk ay sonra Medine'ye geri döndü.[153] O sırada Medine zekat vermek istemeyen bazı kabileler tarafından saldırıya uğramış ve saldırı püskürtülmüştü. Dönen orduyla birlikte Medine Müslümanları irtidat edenlere karşı savaşmaya devam etti.[154]

Bu ordunun gönderilişi Hz. Muhammedin ölümü ile İslamın yıkıldığını zanneden bazı devletler ile yeni düzenin çıkarlarını zedelediği bazı kabileler nezdinde İslam devleti'ne büyük prestij kazandırdı. Çünkü böyle bir dönemde İslam devletinin bu şekilde bir ordu hazırlayıp sefere göndereceğini düşünemiyorlardı. Bu seferden sonra İslam devleti düşmanları, "Müslümanlar güçlü olmasalar böyle bir ordu meydana getirip gönderemezlerdi" şeklinde düşündüler.

---

[151] Taberi, *Tarih***,** c. 4, s. 46, Hamidullah, Muhammed, *İslamda Devlet İdaresi*, s. 252, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi***,** Çağ Yayınları, İstanbul 1986, c. 2, s. 33.

[152] Hamidullah, Muhammed, *İslamda Devlet İdaresi*, s. 252, Yukarıda Üsame'ye verilen hitabın benzerini Yezid b. Ebi Süfyan'a verildiği de rivayet edilmektedir. Hamidullah, Muhammed, *İslamda Devlet İdaresi*, s. 253

[153] Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 332.

[154] Arı, Salih, *Hz. Ebu Bekir ve Ridde savaşları*, s. 64.

2-Ridde Savaşları

Resulullah'ın vefatından bazı kabileler bunu fırsat bilerek İslam'ın temel esaslarından biri olan zekat vermeyi reddettiler. Bazıları irtidat ettiler. Bunlardan bir kısmı: "Biz namazı kılarız, zekatı ödemeyeceğiz." dediler. Hz. Ebu Bekir bunu kesin bir dille reddetti ve şöyle dedi: "Eğer onlar, deve ve koyunlarının yıllık zekatlarını bana vermezlerse, kendileriyle elbette savaşacağım."[155] Çünkü vergi vermek, devlete bağlılığın göstergesiydi ve bunu vermemek, devlete isyan etmek anlamına geliyordu. Bunlarla mücadele edilmediği takdirde İslam'ın ve devletin birliği daha işin başında yara alacak belki de tarihin akışı değişecekti. İslam idaresi daha olgunlaşmadan bazı kabilelerin diğer düşmanları da yanına alarak devleti parçalama endişesi vardı.

Abs kabilesi ve başkaları bununla da yetinmeyip Medine'yi yağma etmeye yeltendiler ve günlerce o bölge halkını kuşattılar. Büyük sıkıntı, ordunun Suriye'ye yollanmış olup Medine'nin savunmasız kalışından kaynaklanıyordu.[156] Böylece İslam ümmetinden kopmayı teşvik ettiler. İslam tarihinde "Ridde ehli" yani dinden dönenler denilen bu zümreye karşı Hz. Ebu Bekir savaş açtı. Dinin bütün esaslarını yerine getirmedikleri müddetçe onlarla barış ve sulh yapmayacağını bildirdi.[157] İrtidat hareketi, kuzeyde Şam yakınlarından güneyde bulunan Hadramevt, Mehre ve Yemen'e kadar; doğuda Bahreyn ve Uman'a; batıda Kızıldeniz'in kıyılarına kadar ve Arap yarımadasının göbeğinde bulunan Ğatafan, Abs ve Zebyan kabileleri ile Necid'de bulunan kabileler ve Hicazdaki Hevazin ve Beni Süleym kabilelerinin Medineye karşı toplu bir eylemi idi. İrtidat eden üç fırka Hz. Peygamber döneminde,

a)Müdlic kabilesi Esvedü'l Ansi liderliğinde,

b)Beni Hanife kabilesi Müseyleme liderliğinde,

---

[155] Bkz. Belazuri, *Futuhu'l-Buldan*, s. 136 vd.

[156] Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 332.

[157] Kazıcı,Yusuf Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, s 31.

c)Beni Esed kabilesi Tuleyha b. Huveylid liderliğinde isyan etmeye başladılar.[158]

Yedi fırka ise Hz. Ebu Bekir döneminde irtidat ettiler: Fezare kabilesi, Uyeyne b. Hısn'ın, Ğatafan ve Beni Amr; Kurre b. Seleme el Kuşeyri'nin, Beni Süleym; Fücae b. Abduyalil'in, Beni Temim'den oluşan bir grup Secah adında bir kadının, Kindelilerden bir grup Eş'as b. Kays'ın, Bahreyn'deki Beni Bekr b. Vail'den bir grup Hakem b. Zeyd'in ve Beni Yerbu kabilesi Malik b. Nüveyre'nin liderliğinde isyan ettiler.[159] Bunların bir kısmı mürted, dinden dönenler bir kısmı da Peygamberlik iddiasında bulunan yalancı Peygamberlerdi. Hz. Ebu Bekir bunların hepsinin üstüne kararlılıkla gitti. Bir çoğunu askeri deha Halid b. Velid[160] komutasındaki ordu ile bertaraf etti.

Hz. Ebu Bekir'in bu mücadelesi iç güvenlik açısından çok büyük önemi haizdir. Çünkü bu tedbirler bir taraftan devletin otoritesini göstermekle kalmayıp iç huzuru bozmak isteyen değişik şahıs ve gruplara da gözdağı vermiştir. Yine zekat vermenin devlete biatın bir göstergesi olarak yorumlanması da dikkat çekicidir. Çünkü bu gruplar namaz kılmayı kabul edip Zekat'tan muafiyet istiyorlardı. Bu ise devlete gizli bir itaatsizlik yani biatten dönmeydi. Çünkü devlete bağlı olduğunu bildirmenin başka bir ölçüsü yoktu. En açık ölçü devlete vergi (Zekatını) vermekti. Keza yalancı Peygamberlerle mücadelesi de İslam devleti'nin o günde maruz kalabileceği bir yakın tehlikenin bertaraf olmasını sağlamıştır. Zaten bu mücadelelerin başarısındandır ki Hz. Ebu Bekir bu İç karışıklıkları önledikten sonra İran, Irak, Ürdün ve Suriye'de önemli fetihler yaptı.

---

[158] Arı, Salih, *Hz. Ebu Bekir ve Ridde savaşları*, s. 90-91.

[159] Bkz.İbni Hişam, *Siyre*, c. 2, s. 230, Taberi, *Tarih*, c. 1, s. 1920, Belazuri, *Futuhu'l-Buldan*, KTB yayınları, Ankara 1988, s. 136 vd, Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya*, c. 2, s. 10, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi***,** c. 2,s. 34 vd, Arı, Salih, *Hz. Ebu Bekir ve Ridde savaşları*, s. 91.

[160] Daha fazla bilgi için bkz. Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s. 194,195.Hz. Ebu Bekir'in başkanlığında İslamın yayılışının başarı nedenleri için bkz. Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s.305.

3-Hz. Ebu Bekir'in Devlet Yönetimi

Hz. Ebu Bekir dönemi Hz. Peygamber döneminin devamı sayılır. O bu dönemde yeni bir yapılanışa gitmedi ve yeni sayılabilecek prensipler ortaya koymadı.[161] Ancak almış olduğu koruyucu önlemler çok önemlidir ve İslam birliğinin parçalanmasını önlemiştir. Hz. Ömer yargı işlerine, Ebu Ubeyde ise mali işlere bakmayı üstlenerek[162] Hz. Ebu Bekir'e yardımcı oldular. Bunun yanında Hz. Ebu Bekir'in meşhur fakih ve ilk Müslümanlardan oluşan bir danışma kurulu vardı. Ömer b. Hattab, Osman b. Afvan, Ali b. Ebi Talip, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas ve Zeyd b. Sabit bu kurulda bulunuyorlardı.[163] Devletin önemli işleri bu kurula sunulur ve görüş birliği sağlanıp karara bağlanan konuları Ebu Bekir onaylardı. Uzlaşma sağlanamayan konularda ise kendisi içtihatta bulunuyordu.

Hz. Peygamber özel ve genel işlerde sadece Ebu Bekir ile görüşüyordu. "Hatta İslam'dan önce İranlılar ve Rumlarla birlikte bulunup bu ismi (Vezaret) öğrenmiş olan Araplar Hz. Ebu Bekir'e Veziru'n-Nebi (Peygamber'in Veziri) diyorlardı. Hz. Ömer'in Hz. Ebu Bekir yanındaki durumu da böyleydi. O kadı'lık görevini yürütür ve zekatın tevziini yapardı. Hz. Osman ile Hz. Ali'nin, Hz. Ömer'in hilafeti esnasındaki durumu da aynen böyleydi."[164]

Hz. Ebu Bekir valilerine tam yetki verdi. Onlarla devamlı diyalog halindeydi. Onları ilk tayin ettiğinde gerekli tavsiyelerde bulunurdu. Vilayetinde tam bir yetkiye sahip olan vali aynı zamanda askeri, mali ve kazai işleri yürütürdü. Gerektiğinde askeri işleri yürütmek, haraç toplamak için ayrı emirler gönderirdi. Bazen valilerini gizlice kontrol eder, halktan şikayetleri olup olmadığını sorardı.

---

[161] Buhl, "Ebu Bekir" mad, *İslam Ansiklopedisi,* c. 4, s. 13.

[162] İbni Sa'd, *Tabakât*, c. 3, s. 185.

[163] İbni Sa'd, *Tabakât*, c. 3, s.178, Emin Ahmet, *Fecru'l İslam*, s. 239.

[164] Hasan, Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2 , s. 136

Bir binayı maliye hazinesi olarak tahsis etmişti. Söz konusu yerin koruması için bir muhafız tayini teklifine bir kilidin kafi geleceğini belirtmişti[165] İlk bakışta güvenlik açısından sakıncalı bir uygulama olarak görülse de öldüğünde bunun sebebi anlaşılacaktı. Çünkü devlet gelirlerini mütemadiyen halka dağıttığından hazine boştu.

"Hz. Ebu Bekir hilafete seçilince kendine katip olarak Osman b. Afvan'ı seçti. Hz. Ömer, Zeyd b. Sabit ve Abdullah b. Erkam'ı, Hz. Osman ise Mervan b. Hakemi katip edindi."[166] Devlete ait işlerin tescili açısından bu konuda önemliydi.

Hz. Ebu Bekir Allah Resulüne gelen elçi heyetlerine nasıl selamlayacaklarını öğretiyordu. Yani teşrifat müdürünün vazifesini yapıyordu.[167] Bir taraftan da bu iş selam mangalarının görevine benzemektedir.

Hz. Ebu Bekir zamanında Mushafları korumakla görevli şahıs vardı. Bu görevi Sa'd yerine getiriyordu.[168] Bu görevi bugünkü Hassas Bölgeleri Koruma Şubesine benzetmemiz mümkündür. Hz Ebu Bekir'in kapıcısı ise Reşid isimli kölesi idi. Akrabalarından kimseyi vali veya başka devlet görevlerine tayin etmediği rivayet olunmaktadır.[169]

Hulefa-i Raşidin döneminde sahabe, halifeleri tenkit etmiş, işlemler ve fiillerinden dolayı hesaba çekip hakemliğine başvurmuştur.[170]

B-Hz. Ömer Döneminde İç Güvenlik Uygulamaları

Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'in ölümü (M.634) ile onun vasiyeti üzerine halife olduktan sonra ilk olarak ordu kumandanlığından Halid b. Velid'i alıp yerine Ebu Ubeyde'yi tayin

---

[165] İbni Sa'd, *Tabakât*, c. 3, s. 213, Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s.158.

[166] Hasan, H. İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 136-137.

[167] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 119.

[168] Kettani, *Teratib*, c. 3, s. 102.

[169] Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Hilafet ve Saltanat*, İstanbul 1966, s.127, Arı, Salih, *Hz Ebu Bekir ve Ridde Savaşları*, s. 75.

[170] Armağan, Servet, *İslam'da Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 467.

etti.[171] Şurası bir gerçektir ki Halid b. Velid'in bazı hareketleri uzun süreden beri Hz. Ömer'de bir memnuniyetsizliğe sebep olmuştu. Buna rağmen Hz. Ömer hilafetinin başında Hz. Ömer onu tekdir etme cihetine gitmedi. Halid halifeye hesapları verme alışkanlığında olmadığından kendisinden gelecekte daha dikkatlice hesap tutması istendi. Halid yazdığı cevapta Hz. Ebu Bekir'in zamanında beri aynı tatbikatı takip ettiğini bundan böyle başka türlü yapamayacağını söyledi. Bu kendi başına buyruk kesilmesi Hz. Ömer, Halid'in bu kendi başına buyruk tavrını hoş görmesi mümkün olmadığı gibi umuma ait tahsisatı gelişigüzel harcanmak üzere hiç kimseye teslim edemezdi. Binaenaleyh Halid'e tekrar yazarak başkumandanlık görevine ancak ordunun sarfiyat hesaplarını muntazam olarak takdim etmek kayd ve şartıyla devam edebileceğini bildirdi. Halid bu şartı kabul etmediğinden neticede vazifeden affedilerek Ebu Ubeyde'nin kumandası altında daha az kıdemli bir rütbeye tenzil edildi.[172]

Hz. Ömer devrinin en belirgin özelliği "Fetihler hareketidir." Bu dönemde Sasani ve Bizans imparatorluklarına karşı kazanılan askeri ve siyasi zaferlerle, Suriye, Irak ve İran bütünüyle İslam ülkelerine katılmış ve sonuçta İslam devletinin "imparatorluk" haline gelerek, Filistin, Cezire ve Mısır gibi ülkelerin de fethedilen beldelere katılmasıyla yakın bölgedeki iki büyük imparatorluk olan Sasani ve Bizans'ın varlığına son verilmiştir.[173]

"Eğer Hz. Peygamber'in irtihalînden önceki İslâm gibi Arap tarihinde müstesna bir olay dünya çapında bir önem kazanmış; İslâm devleti'nin iç savaşlar, parçalanma ve dış

---

[171] Şibli'ye göre bu olay Hz. Ömer'in halifeliğine başlar başlamaz değil, çok daha sonra, M. 638 senesinde vuku bulmuştur. Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 1, s. 242.

[172] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 1, s. 242-243.

[173] Bkz.İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 3, s.199-200, Taberi, *Tarih*, c. 1, s. 2137 vd, Ahmet Cevdet, *Kısas-ı Enbiya*, c. 1, s. 11,130-137, Fığlalı, E.Ruhi, *İmamiyye Şiası*, Selçuk yayınları, İstanbul 1984, s. 48, Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s.201, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 66 vd.

saldırılarla sarsılabilecek ama yıkılmayacak olan temelleri atılmış ise tüm bu başarıların şerefi Hz. Ömer'in siyasi dehâsına ait olmalıdır."[174]

Hz. Ebû Bekir zamanında başlayıp Hz. Ömer zamanında devam eden fetihler sonucu devletin sınırları alabildiğine genişledi. Sınırlar çeşitli ırk, teâmül, medeniyet seviyesi ve hükümet şekline sahip insanların meskûn olduğu alanları kapladığı için, Hz. Ömer fethedilen ülkelerdeki mahallî yöneticilerin göreve devam etmelerine izin verip kendisi, tam yetkili bir kumandan yahut vali (emîr) tayin etmekle yetindi; bazen valinin yanına malî meselelerle ilgilenmek üzere doğrudan Medine'ye karşı sorumlu olan bir görevliyi (âmil) vâlinin yanına yardımcı tayin ederdi. Bu naiplerinin dizginlerini sıkı tutarak ve emirlerine uymalarını sağlayarak devlette tam bir birlik sağladı. Sonraki yazarlar İslâm devleti'nin bütün teşkilâtlarıyla kurulmasını ona nispet ederler; ancak bu doğru değildir ve bu devletin tedrîci bir gelişmenin sonucu olduğuna inanmamız için gerekçeler mevcuttur. Bu gelişme içinde Hz. Ömer'in bir çok halefinin ve onlara yardım eden uzmanların da katkılarıyla söz konusuydu. Bununla birlikte onun, âcilen ilgi bekleyen bir dizi önemli meseleleri çözen şahıs olduğunda da kuşku yoktur.[175]

Bu meselelerin önde geleni fethedilmiş ülkelerin sâkinlerine ait toprakların ne olacağıydı. Eğer o ülkenin halkı bir anlaşma yaparak Müslüman kuvvetlere teslim olursa mesele basitti; Zira İslâm hukuku (şeriat) bu tür antlaşmaların kabul edilmesini ve sadâkat gösterilmesini öngörmekteydi. Fakat ülke halkı yenilinceye kadar direnirse mesele oldukça karmaşık bir hâl alıyordu; zira bu durumda muzaffer olan taraf mağlûplarla dilediği şartlarda antlaşma yapma hakkına sahip oluyordu. Toprağın herkesin çıkarına ekilip biçilmesi gerektiğini anlayan Hz. Ömer, onu daha önceki sahiplerinin zilyetliğinde bıraktı; zira bedevi fatihlerin bir gün içinde köylüye dönüşmesi mümkün değildi. Hz. Ömer bu toprakları

---

[174] Lewis, Bernard, Lewis, Bernard, P.M.Hel, K.S.Lambta, *İslam Tarihi, Kültür ve Medeniyeti***,** Hikmet yayınları, İstanbul 1988, c. 1, s. 78.

[175] Lewis, Bernard, *İslam Tarihi, Kültür ve Medeniyeti*, c. 1, s. 78.

askerleriyle İslâm uğrunda cihad eden diğer kesimler arasında pay etmek yerine kamulaştırdı. Ancak şunu da biliyoruz ki, bazı Müslümanlar fethedilen ülkelerde büyük arâzilerin sahibi olmuştu.[176]

"Sahiplerin elinde bırakılan arazilerin vergileri, kamulaştırılan arazilerden alınan kiralar diğer bazı gelirlerle birlikte (Müslümanların verdiği zekât ganimetlerin beşte biri, fethedilen ülke halkının ödediği haraç ve şahsi vergiler) devletin kamu hazinesine (beytülmâl) geliyordu. Hz. Ömer'in bir diğer meziyeti devletin hâlihazırda ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılayabilecek sâbit bir mâli sistemin gerekliliğini kavramış olmasıydı. Askerleri tatmin etmek ve mâneviyâtlarını yüksek tutmak için bir dîvan yani maaş sicili ihdas ederek, devlete, askerlerin durumunu telâfi edici bir kaynak ayırma vazifesi verdi. Kayda geçen bu emekliler listesinin başında, Hz. Peygamberin gözde eşi Hz. Aişe'nin ismi geçiyordu, hemen ardından daha küçük aylıklarla, İslâm yolunda gayret göstermiş ve Kuran'ı iyi bilen akrabaları geliyordu; son olarak da, eş ve çocuklarıyla askerler… Bu tür insanların ihtiyaçlarını karşılamanın devletin vazifesi olduğu ilkesini yerleştirmekle Hz. Ömer, ferd veya topluma sahip çıkma duygusunun geçici bir tatminden ziyade kamu yararını ön plâna alıyordu. Hz. Ömer fethi tamamlanmış beldelere liyâkatli yöneticiler tayin etmeye özen gösterdi. Bazı durumlarda kumandanları sivil teşkilatlanmada daha tecrübeli şahıslarla değiştirdi. Sözgelimi, askerî durumun gerektirdiği süre için Mısır'a Amr b. Âs'ı tayin etmişken, şartlar uygun olur olmaz Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'i tayin etti. Aynı şekilde Suriye'ye Hâlid b. Velid'in yerine çok itibarlı bir sâhâbi olan Ebû Ubeyde'yi göndermişti."[177]

Askerî birliklerin yerli halkla yakın ilişkiye girmesini önlemek -ve görevlerinden biri de iç huzuru sağlamak olduğundan dolayı- her âcil durumda onları hazırlıklı bulundurmak için Hz. Ömer, Irak topraklarında Basra ve Kûfe'de iki ordugâh (emsâr) tesis etti ve bu kentler kısa sürede önemli yerleşim merkezleri hâline geldiler. Askerler ve aileleri kabile düzeni hâlâ

[176] Lewis, Bernard, *İslam Tarihi, Kültür ve Medeniyeti*, c. 1, s. 79.

etkinliğini devam ettirdiği için kışlalara kabilelerine göre yerleştirildiler. Oysa Arabistan'dan oraya akın eden tüm unsurların karma hâlde bulundurulmasıyla (bu tedbire bir süre daha başvurulmamıştır) kabile düzeninin kimi olumsuzluklarını Müslümanların birliği yararına bertaraf etmek mümkün olabilirdi. Bununla birlikte kabile düzeni valiler için yarar sağlıyordu; zira emirlerini iletmek ve nabızlarını yoklamak kabile reisleriyle kolay oluyordu.[178]

Hz. Ömer düşmanlarının yoğunlaşan direnişini kırmak, kumandanlarının acelecilikleri yüzünden işlenen hataları düzeltmek yahut da giderek daha uzak ülkeleri fethettiği bir sırada devam eden bu ıttırabı (ritmi) düşürmemek için peş peşe ordular çıkardı. Kumandanları üzerindeki murakabeyi hiçbir zaman kaybetmemesi oldukça şaşırtıcı bir durumdur. Ayrıca kâbiliyetini diplomatlıkla da göstermişti; kavgaları yatıştırmak ve sahâbe arasında uzlaşılması güç bazılarının arzularını dizginlemek bu diplomasinin başlıca gâyelerindendi.[179]

1-Hz. Ömer Döneminde Devlet İdaresi

a-İdari Yapı

İslam devletinin idari, siyasi, içtimai, adli ve mali kurumlarının tesisi Hz. Ömer halifeliği zamanında oldu. Öyle ki Hz. Ömer İslam devletinin idari teşkilatının ilk kurucusu olarak kabul edilir. Hz. Ömer hükümeti günümüz demokrasi yönetimlerinde görülen millet meclisi, bakanlar kurulu, mahalli ve bölgesel kurullar vb. yönetim organlarına sahipti ve bunlara dayalı olarak icraatta bulunurdu.[180]

Hz. Ömer İslam Tarihinde ülkeyi illere, ilçelere, bucaklara ve köylere göre idari taksime tabi tutan ilk devlet başkanıdır. İslam devletinde 9 veya 7 askeri bölge ihdas etti. Bu

---

[177] Lewis, Bernard, *İslam Tarihi, Kültür ve Medeniyeti*, c. 1, s. 79.

[178] Lewis, Bernard, *İslam Tarihi, Kültür ve Medeniyeti*, c. 1, s. 80.

[179] Lewis, Bernard, *İslam Tarihi, Kültür ve Medeniyeti*, c. 1, s. 80.

[180] Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s. 204.

bölümlemeye göre İslam ülkesi şu sekiz bölgeye ayrılmıştır: Mekke, Medine, Suriye, Cezire, Basra, Kufe, Mısır, Filistin. Bu bölgeler kendi içlerinde çeşitli bölümlere tabi tutulmuştur.[181]

"Hz. Ömer İslam Tarihinde ilk adli teşkilatı kuran ve kaza işlerini öteki vazifelerden ayıran kimsedir. İfta ve kaza mahkemeleri kurdu. Kadıları ve müftüleri büyük bir titizlikle seçti ve devamlı olarak murakabe etti."[182]

Hazreti Ömer askeri operasyonları izlemek üzere Irak'a gidince Hz. Ali'yi Medine'de kendi yerinde bırakıyordu[183]. Bu arada hacca giderken iki kere, Şam'a giderken bir kere Zeyd b. Sabit'i yerine vekil tayin etmiş ve bu vekaletine karşılık bir hurma bahçesi ikta etmiştir.[184] Kitabet ve hesap daireleri Hz. Ömer zamanında ihdas edildi.[185]

b-Hz. Ömer'in İllerde Görevlendirdiği Görevliler

Hz. Ömer döneminde illerde şu görevliler bulunuyordu: 1-Valilik, 2-Katiplik, 3-Divan katipliği, (Askerin atanma, yer değiştirme ve terfi, aylık işlerine bakardı) 4- Sahibi harçlık, (vergilerin toplanması işlerine bakardı.) 5-Şurta, (polis ve güvenlik işlerine bakardı) 6-Sahibi beytü'l-mal, (Devlet gelirlerine ve maliyesine bakardı.) 7-Kadılık. (Hukuk ve şeriat işlerine bakardı) Gerektiğinde bu görevlerden birkaçı aynı kişiye verilirdi.[186]

Bu dönemde her memurun Türk atına binmeyeceğine, ince, zarif elbiseler giymeyeceğine, elenmiş un yemeyeceğine, kapısında kapıcı bulundurmayacağına ve

---

[181] (Veya Medine, Kufe, Musul, Basra, Fustat, Mısır, Şam, Hıms, Kinnesrin ve Filistin şeklinde idi) Bkz. Yakubi, *Tarih*, c. 2, s. 132, İbn Kesir, *Bidaye*, c. 7, s. 133, Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s. 56, Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s. 205, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 66.

[182] Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s. 205.

[183] Halil, İmaduddin, *İslam Tarihi*, s. 15.

[184] İbn Abdilberr, *İstiab*, s. 194, Vekî, *Ahbaru'l Kudât*, c. 1, s. 108.

[185] Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 25

[186] Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 354. Bazı kaynaklarda buradaki Şurta yerine yine aynı görevi ifade eden "Ahdas" tabiri kullanılmıştır. Bkz. Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 160, Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 105, Palabıyık, M Hanefi, *İslam Devletlerinde Emniyet Teşkilatı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1991, s. 38

kendisine muhtaç olanlara kapısını her zaman ardına kadar açık tutacağına dair söz vermesi zaruriydi. Şartlar ekseriya tayin mektubuna kaydedilir ve cemaate ilan edilirdi.[187]

c-Divan Düzenlemesi

Bu kurum on beş yıldan beri zaman zaman ve yer yer yapılan savaşlara katılan savaşçıların durumlarını düzenlemek için kurulmuştur. Çünkü bu zamana dek savaşan Müslüman askerleri savaşlarda elde ettikleri ganimetlerden beşte dördü ile geçiniyorlardı. Yeni bölgeler ele geçirilerek zenginleşip daha zengin ve büyük yerlerle elde edilen ganimetlerin ve malların bir düzen içinde dağıtılması gerekti.

Cizye, haraç ve savaş ganimetlerinin beytülmal payları Medine'ye akmaya başlayınca Ömer danışma kurulunu toplamış bu paralarla ne yapmak gerektiğini sormuştu. Ali b. Ebi Talip ve Osman b. Affan görüşlerini ileri sürmüşler Velid b. Hişam Suriye'de Bizans valilerinin İran'da komutanların ordu mevcudu ile aldıkları paralar hakkında defter tuttuklarını ve bu işe bakmak üzere ayrı bir kurumları bulunduğunu söyleyince Ömer bu yöntemi çok beğendi. Kendilerinin de onlar gibi ordu hizmetleri için bir defter tutmalarını uygun gördü. Ömer bütün Müslüman erkekleri askerleştirmek amacı olduğundan 636 yılında bu iş için, önce Kureyş ve Ensar'dan başlamak üzere o sırada soy bilimde uzman olan Akil b. Ebi Talip, Cübeyr b. Mutim ve Mahreme b. Nevfel'den oluşan bir kurulu bu işe atadı. Bunlar önce Beni Haşim'i sonra Ebu Bekir'in soyunu (Teymler) daha sonra öteki soyları sıraladılar.[188]

Böylece Hz. Ömer, kamu arazisinin gelirlerini, şahıs ve mülk gelirlerinin de dahil olduğu değişik vergilerle arttırdığı oldukça gelişmiş bir mali sistem kurdu ve "devletten emekli" edilenlerin kaydını tuttu. Bunlar, Hz. Peygamberin akrabalarını, İslam davasına

---

[187] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 48. Hz. Ömer'in yukarıda sayılan şeyleri toplumun yaşam seviyesinin üstünde lüks kabilinden değerlendirdiği için memur ve idarecilerin lüks içinde görünmelerini önlemek açısından bu taahhütleri aldığı anlaşılmaktadır.

[188] Hasan, H. İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 142, Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 366.

hizmet edenleri ve askerler ile bunların ailelerini kapsıyordu. Önceden, öşürler ve savaş ganimetleri hazineye gelir gelmez, doğrudan hak sahiplerine dağıtılmaktaydı. Bu dağıtım sistemi uygulamada çok hantal bulundu ve artık sabit tahsisatlar halinde ödenmeye başlandı. Bu şekilde Hz. Ömer ilk defa yukarda bahsedilen grubu korumanın devletin görevi olduğu prensibini getirdi.[189]

Hz. Ömer İslam devletlerinde idari teşkilatı ilk defa düzenlemiş özellikle devletin bölgelerde gelir ve giderleri büyük boyutlara ulaştıktan sonra İran merzubanlarından birinin işareti üzerine divan (sicil, dosya, kayıt defteri) sistemini kurduktan sonra bu düzenlemeyi tamamlamış oluyordu.[190] Hz. Ömer bu sistemi İran'dan aldıktan sonra devletin ihtiyaçlarına göre geliştirmiş ve bölümlere ayırmıştır. Askerlere verilmesi gereken şeyleri bilmek için askeri divan kurmuştur. Beytülmalin gelirlerini bilmek ve her Müslüman'a düşen payı öğrenmek için vergi veya haraç divanını geliştirmiştir.[191]

Hz. Ömer'in kurduğu divan'ın mahiyeti üzerinde duran ve bunun bir askeri divan olduğunda ısrar eden Şibli Numani de divana kayıtlı olan kimselerin asker olduklarını ve Hz. Ömer'in bütün ümmeti askerleştirmeyi istihdaf ile her Müslüman'ı icabında vazife-i askeriyesini ifa edecek hale getirmek üzere divanı kurduğunu vurgulamaktadır.[192]

Şibli aynı notunda Velid b. Hişam'ın Hz. Ömer'e "Suriye'de hükümdarların divanlar vücuda getirerek ordular teşkil ettiklerini gördüm. Siz de öyle yapınız" şeklindeki tavsiyesinin kabul edilmesinin bu divanın askeri divan olmak üzere kurulduğuna delil teşkil ettiğini orduda ifayı vazife etmeyenlere yahut hizmetleri sebk etmeyenlere tahsisat verilmiyordu." ifadeleriyle de bunun yalnızca askeri gaye ile vücuda getirildiğini ifade

---

[189] Rahman, H.U, *İslam Tarihi Kronolojisi*, s. 58.

[190] Salih, Suphi, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, s. 236

[191] Salih, Suphi, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, s. 238

[192] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, s. 319.

etmektedir. O Mekke ehline tahsisat verilmediğinin de aynı sebepten ileri geldiğine işaret etmektedir. [193]

Hz. Ömer'in divan teşkilatına eski kaynaklarda yalnızca "Divan" adı verilmiştir. Bazı muahhar kaynaklarda divanu'l-ceyş veya divanu'l-Cünd (Askeri Divan) denilmiştir. Bazıları isen fey'in herkese dağıtılmasından hareketle divanu'l-Ata veya divan'ı-sarf-ı emvali'l harac (Haraç malları sarf divanı) demişlerdir.[194] Divanu'l-cünd, askerlik dairesi veya harbiye dairesi demek olan bu divan İslam askerlerinin isimleriyle maaş ve muhasebatlarının kayıt ve tedvinine mahsus Hz. Ömer tarafından Medine'de tesis edilmişti.[195]

Karşılaşılan diğer bir zorluk yapmaya çağrıldıkları bir işe karşılık halkın (veya memurların) ücret almaktan hoşlanmaması ve bunu hakiki dindarlıkla bağdaştırmamalarıydı. Hz. Ömer bu hatayı gidermek ve halkı maaş almaya ikna etmek için elinden geleni yaptı. Bir defasında meşhur sahabi ve başkumandan Ebu Ubeyde hizmetine karşılık ücret almayı reddedince Hz. Ömer ona ücret almayı kabul ettirmek için akla karayı seçmişti. Hakim b. Hazam Ömer'in ısrarına rağmen asla maaş almadı.[196]

d-Askeri Bölgeler Te'sisi

Hz. Ömer zamanında İslam devleti 9 veya 7 askeri bölgeye taksim edilmişti.[197] Bu düzenleme yapılırken ordu'nun eğitimi, güvenliği, caydırıcılığı gözününe alınmış olmalıdır. Ordu kumandanı aynı zamanda hakimlik görevini yapmıştır.[198] Askeri teşkilat olarak sınırlarda kışlalar ve karakollar kurdu; Vilayetlerde 4 bin kişilik daimi askeri garnizonlar tesis

---

[193] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, s. 321, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 107.

[194] *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 173.

[195] Zeydan, Corci, *Medeniyeti İslamiye Tarihi*, c. 1, s. 223, Nebhan, M.Faruk, *İslam Anayasa ve İdare Hukuku'nun Genel Esasları*, s 531, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s.107 vd.

[196] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 47.

[197] Bkz. Yakubi, *Tarih*, c. 2, s. 132, İbn Kesir, *Bidaye*, c. 7, s. 133, Brockelmann**,** *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s. 56, Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s. 205, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 66. Bu bölgeler için bkz. Hz. Ömer döneminde İdari Yapı bölümüne bakınız.

[198] Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 180.

etti.[199] Bu tür askeri kamplar daha sonraları önemli şehirlerde büyüyecekti.[200] Askeri araç ve gereçleri yeniledi, orduyu tam bir disiplin altına aldı ve düzenledi.

Kadisiye savaşında İslam ordusuna doktor, polis, katip, tercüman ve öncü gibi görevlileri ordunun çeşitli hizmetlerini yürütmek için gönderirken, ordu içinde kazai işleri görmekle de Abdurrahman b. Rabiat'il-Bahilî'yi Hakim olarak görevlendirdi.[201]

Dört Halife zamanında bir askeri birlik kumandanının içki içen bir askeri cezalandırdığını görüyoruz. [202]

İslam'ın ilk dönemlerinde halifeler vali ve ordu kumandanlarına fethettikleri ve ele geçirdikleri ülkelerin planını (haritasını) çizmelerini emrediyorlardı Amr b. As'ı Mısır'ın fethini tamamladıktan sonra Hz. Ömer'e Mısır'ın coğrafi özelliklerini anlatan planlar haritalar göndermiştir.[203]

b.e-Tayin Ettiği Komutanlara Talimat Vermesi

Hazreti Ömer orduları yola çıkarırken komutana Allah'tan korkmasını emrederdi. Savaşta bile insan haklarına saygı gösterilmesini ve sivil halka zarar verilmemesini öğütlerdi. Sancakları teslim ederken şöyle söylemeyi alışkanlık haline getirmişti. "Allah'ın ismiyle ve inayetiyle muzaffer olarak yürüyün. İstikamet üzere harekette ve sabırda sebat edin. Allah'ın yolunda, Allah'a inanmayanlarla harb edin, bununla beraber hadde tecavüz etmeyin. Çünkü Allah hadde tecavüz edenleri sevmez." Bir karşılaşmada korkaklık göstermeyin, yapmak iktidarınızda olduğu zaman kulak, burun gibi uzuvları kesmeyin. Galip geldiğiniz zaman ifrata gitmeyin. İhtiyarları, kadınları, çocukları öldürmeyin. İki ordu karşılaştığı, zaferin

---

[199] Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s. 205.

[200] Bu tür kamplara üç yüz sene sonra Mısırda Kahire yakınlarındaki Fustat, Irakta Basra ve Kufe, Suriye'de Cabiye'de yapılanlar örnek gösterilebilir.Rahman, H.U, *İslam Tarihi Kronolojisi*, s. 59, Ayrıca bkz. Söylemez, Mahfuz, *Kufe Şehrinin Siyasi Tarihi*, A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995.

[201] Taberi, *Tarih*, c. 3, s. 9, İbn'ül-Esîr, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 311, İbn Abdilberr, *İstiab*, s. 412.

[202] Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 179

[203] Kettani, *Teratib*, c. 3 s. 83

hararetli zamanında, bir hücumun beklendiği sıralarda onlara rast gelmemeğe gayret edin. Ganimet üzerinde hile yapmayın. Cihadı dünya kazancından uzak tutun. Allah ile yaptığınız ahdin kazancıyla sevinin ve bu en büyük muvaffakiyettir."[204]

Ebu Ubeyde'ye gönderdiği mektupta şöyle der: "Ben sana adli idare konusunda benim ve senin hakkında söylenmesi ihmal edilmeyecek hususları ihtiva eden bir mektup yazdım. Beş hasleti muhafaza et ki, böylece dinini korumuş olursun, rızktan ve sevaptan en iyi nasibini alırsın. Eğer iki hasım huzuruna gelirse doğru ve adil deliller ikame etmelerini sonra sek ve şüpheden uzak sarih bir yemin etmelerini istemen gerekir. Zayıfı yanına yaklaştır, ta ki dili açılsın, konuşsun ve kalbi korkudan kurtulsun. Yabancı olanı (uzak yerden gelmiş olanı) fazla bekletme. Çünkü beklemesi uzayınca davasını bırakır, kendi memleketine dönüp gider. Haksızlık eden kimse davanın hallini talep etmeyendir. Hak olan cihet ve nasıl hüküm vereceğin sence tebeyyün etmeyen hususlarda sulh yolunu tut, vesselam."[205] Bu adli bir emir olmanın yanı sıra polis merkezine veya karakola müracaat ile ifade vermeye gelen şahıs, davalı ve davacı tesbitinde bulunma konusunda da ipucu vermektedir.

Bazen kendisinin tayin ettiği valilerin de halka hitaben talimatname hazırladıklarını görüyoruz. Taberi, Ebu Musa'nın Hz. Ömer tarafından vali tayin edildiğine dair Basralılara hitaben yazılan kararnamesini bize nakletmektedir: "İmdi size Ebu Musa'yı zayıfınızın kuvvetliden hakkını almak, sizinle birlikte düşmanlarınıza karşı savaşmak, gayri müslim tebaanın haklarını korumak, vergileri toplamak ve aranızda taksim etmek ve yol emniyetinizi sağlamak üzere bir vali (emir) olarak gönderdim."[206] Bunların içeriğine dikkat edildiğinde valinin o günün şartlarında bugünkü emniyet müdürü, defterdar, hakim, askeri kumandan vs. gibi bir çok sorumluluğu bulunduğunu görüyoruz. Güvenlik açısından konuya baktığımızda ise yol emniyetini sağlamanın da o gün vali'nin görevleri arasında olduğu ortaya çıkmaktadır.

---

[204] Hamidullah, Muhammed, *İslamda Devlet İdaresi*, s. 253

[205] Hamidullah, Muhammed, *el Vesaiku's-Siyasiyye*, s. 287.

[206] Taberi, *Tarih*, c. 3, s. 170, Hamidullah, Muhammed, *El Vesaiku's-Siyasiyye*, s. 285.

Keza kuvvetliden zayıfın hakkını almak, gayrı müslim tebaanın (azınlık) hakkını korumak bugün ancak mahkemelerin ve güvenlik güçlerinin görev sahasına girmesine rağmen o devirde valinin işleri arasında sayılmıştır.

f-Yol Emniyeti

Bu cümleden olarak daha ikinci halife Hz. Ömer tarafından Mekke-Medine yolunun ele alınıp belli mesafelerde kuyular kazdırılarak konak ve dinlenme yerlerinin yaptırıldığı[207] bilinmektedir. Şüphesiz bu konak ve dinlenme yerleri aynı zamanda güvenliği sağlamak üzere tesis edilmişti.

g-Görevlileri Denetimi

Hz Ömer zamanında memurlar bilhassa kibir, gurur, içtimai temayüz alameti olan davranışlardan suçlu bulundukları zaman şiddetle tekdir edilirlerdi. Hastaları ziyaret etmeyen ve makamlarına fakirlerin kolaylıkla giremediği memurlar tereddütsüz vazifeden uzaklaştırılırlardı.[208]

Hz. Ömer hata ederek yazan katibe kırbaçla vurulmasını emreder ve valilerine görevden alınmalarını emrederdi.[209] Kendisi de hata yapan katibe kırbaçla vurmuştu[210]

Bunlardan başka halkoyuyla devleti denetlerdi. Örneğin haraç toplayıcılar, Küfe, Basra ve Şam gibi büyük kentlerde halkça seçilir; valiler, illerdeki halkın istekleri de göz önünde bulundurularak atanır ya da böyle atanmış olan validen halk memnun olmazsa bu vali değiştirilirdi.[211]

Hz. Ömer valileri teftişe özel bir müfettiş de istihdam ederdi. Şikayeti vaki olan bölgelere onu gönderir, inceleme yaptırırdı. Bu görevli genelde sertliği ve ciddiyeti ile meşhur olmuş olan sahabi Muhammed b. Meslemetu'l-Ensari idi.

---

[207] Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı tecüme ve şerhi*, c. 6, s. 205.

[208] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 53.

[209] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 125.

[210] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 126.

Hz. Ömer zaman zaman devlet memurları hakkında ulaşan şikayetlerin tahkiki için özel bir büro kurmuş buraya Muhammed b. Meslemeyi atamıştı. Ashabın ileri gelenlerinden olan bu zat Peygambere seferlerinin çoğunda refakat etmiş ayrıca Peygamber bir defasında sefere çıktığında onu Medinede yerine vekil bırakmıştı. Bundan dolayı Hz. Ömer onu itimat isteyen bu mevkiye seçmişti.[212]

Bir yerde bir şikayet olunca Muhammed b. Mesleme oraya gider incelemesini yapıp halkın tanıklığına başvururdu. İranlılarla yapılan Nihavend savaşından az önce ve en sıkışık bir sırada hem Irak orduları başkomutanı, hem de Küfe valisi bulunan Sa'd b. Ebi Vakkas hakkında bir şikayet vardı: Sa'd b. Ebi Vakkas, Kufe'de kendi makamı için bir konak inşa ettirmiş, konağına önüne de bir kapıcı odası ekletmişti. Muhammed b. Mesleme hemen oraya gönderildi. Ömer, durumu halktan bir çok kişiye sorup Sa'd'ın da ifadesini alarak onu Medine'ye götürmüştü. Sonra Sa'd'i sorguya çekti. Ömer bu odanın halkın valinin yanına serbestçe girişine mani olduğunu düşündüğünden Muhammed b. Mesleme'ye gidip bu ön odayı yıkmasını emretmiş, emir Sa'd'ın bakışları altında yerine getirilmişti.[213]

Bazen birkaç kişiden müteşekkil bir heyet "Tahkikat komisyonu" şeklinde tahkikat yapmaya giderdi. Bazen özellikle ilk zamanlarda şikayet edilen memur Medineye çağrılır ve iddia hakkında cevap vermesi istenirdi. Mesela Basra valisi Ebu Musa el Eşari hakkında şikayet geldiği zaman davacının ifadesini Hz. Ömer kendi eli ile yazdı ve ithamları bizzat cevaplandırması için vali'yi çağırdı. Ve Ebu Musa'nın verdiği cevaplara göre olayların gereğini yerine getirdi.[214] Hz. Ömer halkın şikayetleri üzerine birçok devlet erkanını azletmiş veya cezalandırmıştır.[215]

---

[211] Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s.353, Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s.204.

[212] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 51.

[213] Bkz. Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 51. Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s.354.

[214] Eşari'nin aleyhindeki ithamlar kendisine altmış seçilmiş harp esirini alıkoyduğu, vasat bir Müslümanın tedarike gücü yetmediği yiyeceklerle beslediği bir cariyesi olduğu ve bütün idareyi murakabesiz olarak canının istediğini yapan Ziyad b. Semiyye'ye tevdi mealindeydi. Tahkikat neticesinde birinci ithamın asılsız olduğu

Hz. Ömer bir gün Medine'nin bir caddesinde yürürken birinin: "Ey Ömer memurların için birkaç kaide koymakla ilahi azaptan kurtulacağını mı zannediyorsun? Mısır'da valilik yapan İyaz b. Ganem'in ince elbiseler giyinip kapısında bir kapıcı bulundurduğunu biliyor musun?" dediğini duydu. Halife İyaz'ı nasıl bir kıyafet içinde bulduysa onu öylece beraber getirmesi için Muhammed b. Mesleme'yi Mısır'a gönderdi. Mısır'a vasıl olunca Muhammed b. Mesleme ithamların doğru olduğunu gördü. İyaz'ın kapısında bir kapıcı ve üzerinde ince bir gömlek vardı. Onu aynı elbise içinde Medine'ye getirdi. Ömer, İyaz'ın ince gömleğini kaba yünden bir elbise ile değiştirttikten sonra bir keçi sürüsü getirtti ve bunu kırlarda otlatmasını emretti. İyaz bunu redde cüret etmemekle beraber ikide bir ölümü bu cezaya tercih ettiğini söyledi. Ömer ise İyaz'a bu işten utanmaması gerektiğini zira babasının da vaktiyle keçi çobanı olduğunu ve Ganem ismini de bu yüzden aldığını söyledi. İyaz samimiyetle tövbe etti, hayatı boyunca vazifesini dürüst olarak ifa etti.[216]

Yine bir gün Hz. Ömer Cuma namazı esnasında hutbe irad ederken, gelen bir Hıristiyan'ı kabul etmişti. Bu Hıristiyan hudutta Müslüman gümrükçülerden şikayet etmek üzere gelmişti. Hz. Ömer derhal adaleti yerine getirmiştir.[217]

Bir şahıs herhangibir vazifeye tayin edildiği zaman mal ve mülkünün tam bir müfredatı hazırlanır ve kayıtlarda muhafaza edilirdi. Mali vaziyetinde fevkalade artış fark edilirse bunun izahını yapmaya çağrılırdı.[218] Bir defasında birkaç memurun fevkalade bolluk içinde olduğunu müşahede eden Halid b. Sa'k vaziyeti Ömer'e birkaç mısra ile haber

---

anlaşıldı. Üçüncü ithama cevaben Ebu Musa idari ve siyasi sahalarda Ziyad'ın bir dahi olduğunu bundan dolayı onu müşavir ve vekil olarak çalıştırdığını söyledi. Ömer Ziyad'ı çağırtıp gördü ve onu hakikaten değerli bir zat olarak buldu. Bunun için bizzat Halife onu bütün devlet işlerinde danışılması için Basra'daki selahiyet sahiplerine tavsiye etti. İkinci ithama Ebu Musa cevap veremediğinden cariyeden mahrum edildi. Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 53.

[215] *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s 180.

[216] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s.54.

[217] Hamidullah, Muhammed*, İslam Peygamberi*, c. 2, s.920.Ayrıca bkz. Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 270.

vermişti. Halife bunların mallarını murakabe ettirmiş ve her birinin malının yarısını müsadere ederek Beytülmale göndermiştir. Suçlu memurların isimleri bu mısralarda açıkça zikredilmişti.[219] Bununla Hz. Ömer bir nevi memurlara mal beyanında bulunmalarını istiyordu.

Hz. Ömer kaynağı belli olmayan servetin hesabını sorardı.[220] Bu bir nevi "Nereden buldun" yasasının o zamanki versiyonu idi. Bütün bunlara rağmen Hz. Ömer memurların dürüst çalışmalarını temin için, mevkileriyle orantılı bir yaşantıyı sürdürebilecek ve daha çok paraya göz dikmeyecek ölçüde yüksek ücretler verirdi.[221] Yani rüşveti önlemek için sadece cezalandırma ve hesap sorma yöntemlerini değil aynı zamanda o memurların rüşvete bulaşmamaları için gereken sosyal ve ekonomik tedbirleri de almıştı.

Hz. Ömer'in bu başlık altında değerlendireceğimiz bir uygulaması da memurların halka dayak vb. işkence'ye karşı aldığı tedbirlerdi. Hz. Ömer hilafetin bütün yıllarında Hacca gitmeye devam eti. Her yıl hac mevsiminde valilerini (amil) hesaba çekmek adetindeydi. Bununla onları tebaadan men eder, tebaaya zulmedilmesini engeller, onların durumunu daha yakından öğrenir ve şikayetleri kendisine ulaştırmaları için tebaaya belli bir zaman ayırmış olurdu.[222] Hz. Ömer memurların Hac'da bulunmalarını sağlıyor ve burada memurlar hakkında

---

[218] Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s.354.

[219] Bkz. Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 49. Şahıs bu şiirinde bir şahsı değil sanki rüşvet çetesini ihbar etmektedir. Bu mısralar şu şekildeydi:

Bu haberi emirul müminine veriniz. Çünkü O servet ve devlette Allahın mutemedidir.
Huccac, Cuz ve Bişr'e haber salsın ve hesaplarını murakabe ettirsin.
İki Nafii de unutma Beni Nasr'ın ileri gelenlerinden İbn Galleb'i de
Asım da pek masum değil. O Beni Bedr'in kayırdığıdır.
Şibl ile beraber Muharrişe de sor, Çünkü O da husutlarda dile düşmüştü.
Onlarla şarpıştık. Onlarla döndük.
Ama onlar zengin biz ise değiliz.
Miskçi misk satmaya geldiğinde onu suratından anlarız.

[220] *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 181.

[221] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 49, 56, Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 354.

[222] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 309, Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 926.

şikayeti olan var ise bunları açıklamaya davet ederdi. Bu nedenle küçük şikayetler bile açıklanırdı. Bunun üzerine soruşturmalar yapılır ve zararlar telafi edilirdi. Bir defasında Halife "Kardeşlerim, memurlar sizlere şamar atmak ve mallarınız soymak için değil Allah Resulünün yolunu sizlere öğretmek için tayin edilmişlerdir. Binaenaleyh herhangi bir memur bunun hilafına hareket etmişse bana bildirin ki onun intikamını alayım." demesi üzerine Mısır valisi Amr b. el As ayağa kalkarak bir memurun birini inzibat altına almak için dövecek olursa o memurun da mı cezalandırılacağını sordu. Ömer yemin ederek "Şüphesiz onu cezalandırırım, çünkü Allah Resulu'nun böyle yaptığını gördüm. Sakın Müslümanları dövmeyin, çünkü böyle yapmakla onları alçaltırsınız. Onları haklarından mahrum etmeyiniz, çünkü böyle yapmakla onları suç işlemeye itersiniz."[223]

Bir gün bütün memurların adet üzere hazır bulunduğu bir zamanda, adamın biri ayağa kalkarak bir memuru ona yüz kamçı vurarak dövdüğü için şikayet etti. Ömer davacıya alacağını aynı kamçı sayısı ile halkın önünde almasını emretti. Amr b. El As bunun memurlara büyük cefa olacağını ileri sürerek itirazda bulundu. Ama Ömer suçlunun cezalandırılması gerektiğini söyledi. Amr b. el As birçok rica ve ısrardan sonra şikayet ettiği şahsa dayak atmak yerine davacıyı atacağı her kamçı yerine iki altın almayı kabule ikna etti.[224]

h-Danışma Kurulu

Hz. Ömer bütün giriştiği işlerde Kitap (Kuranı Kerim) ve Sünneti temel almakla birlikte bunlar dışında kalan konularda kendi oluşturduğu "Danışma Kurulu"na sorar

[223] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 50.

[224] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 50.

danışırdı. Bu kurula Ali b. Ebi Talip, Osman b. Affan, Abdurrahman b. Avf, Muaz b. Cebel, Ubey b. Ka'b, Zeyd b. Sabit ve daha başka ashaptan ileri gelenleri katılıyordu.[225]

Hz. Ömer günlük işlerin konuşulduğu başka bir kurul daha düzenlemişti. Her gün kentlerden, illerden alınan haberler, Halife tarafından bu kurula getirilirdi. İranlılara ve İran kentlerine cizye bağlanması konusu da önce bu kurulda tartışılmıştı.[226]

i-Takvim İhdası

Hz. Ömer tarafından atılmış bir diğer önemli adım idâri sebeplerden dolayı yeni bir takvim ihdas etmekti. Takvimin başlangıç tarihi de, Hz. Muhammed'in Medine'ye göç ettiği kamerî yılın ilk günü olarak kabul edildi. Arapça da hicret kelimesi söz konusu göç'e delâlet ediyor ve şimdi bu yeni takvimin başlangıcı oluyordu. Kameri yılının ilk ayının (Muharrem) ilk günü, Jülyen takviminde 15 yada 16 Temmuz 622'ye tekâbül ediyordu; oysa Hz. Muhammed, Eylül ayında hicret etmişti. Müslümanları böyle bir takvim tercihine iten şey, Hicret'in İslâm'ın âkıbeti açısından birinci derecede önem taşıyan bir olay olduğunu bilmeleriydi; dahası tarihi belliydi; Hz. Resûl'ün doğum yılı veya Allah'ın kendisine risâlet görevini tevdî ettiği günün kesin tarihi konusunda daima şüphe varit olmuştur. [227] Başka bir rivayete göre takvim ihdasına sebep olan olay şu şekilde cereyan etmiştir: Bir şahıs elindeki borç senedine istinaden borçludan alacağını istemiş çıkan anlaşmazlık üzerine dava Hz. Ömer'e gelmişti. Hz. Ömer de borcun Şaban ayında ödenmesi gerektiğini kararlaştırmış ancak hangi Şaban ayı olduğu belirtilmemişti. Problem o zaman kullanılan bir takvimin olmamasından kaynaklanıyordu. Hz. Ömer bu ihtilafı çözüme kavuştururken işlerin daha sağlam bir esas içinde yürüyebilmesi için kullanılacak bir takvim ihtiyacını fark etti ve böylece Hicri takvim kabul edildi.[228] Nitekim daha sonraları bu ve buna benzer olaylar için

---

[225] Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 353.

[226] Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 353.

[227] Lewis, Bernard, *İslam Tarih, Kültür ve Medeniyeti*, c. 1, s. 80.

[228] Bkz. Taberi, *Tarih*, c. 2, s. 111, İbn Kesir, *Bidaye*, c. 3, s. 206.

takvim gibi vakit ölçüm araçlarının kullanımı hayati önem kazanmıştır. Çünkü bazen dakika ve saniyeler ile olayların çözümü veya aydınlatılması gerçekleşebilmektedir.

C-Hz. Osman Döneminde İç Güvenlik Uygulamaları

Miladi 642 yılında yapılan Nihavend savaşında alınan esirler arasında İranlı Ebu Lü'lü künyesiyle anılan Firuz veya Firüzan adında Hıristiyan bir köle de vardı. Medine'de oturan Firuz Basra valisi Muğire b. Şube'nin kölesiydi. Efendisinin kendisinden fahiş miktarda ücret aldığını Hz. Ömer'e şikayet etti. Halife mesleğininin sorup dülgerlik, nakkaşlık ve demircilik olduğunu öğrenmesi üzerine alınan ücretin piyasa şartlarında normal olduğunu söyledi. Firuz da bu karara kızıp gitti. Ertesi gün Sabah namazında camiye gelerek namaz başlayınca elbisesinin altına sakladığı hançerle Hz. Ömer'e saldırdı. Hz. Ömer'i beş-altı yerinden yaraladı. Hz. Ömer eve geldiğinde yarasının ağır olduğunu anladığında devlet başkanını seçme işini içinde Hz. Osman'ın da bulunduğu altı kişilik bir kurula havale etti. Firuz birkaç kişiyi daha yaraladı. Sonunda yakalandıysa da ele geçtiği anda intihar etti.[229] Kendisi de yaralanışının üçüncü gününde 26 Zilhicce 23/3 Kasım 644 vefat etti.

Heyet; Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebi Vakkas ve Abdurrahman b. Avf'tan müteşekkildi. Gözlemci sıfatıyla Abdullah b. Ömer, Meclisi toplamakla Mikdad b. Esved, seçim emniyetini sağlamakla da Ebu Talha görevliydi. Hem şura'dan hem de yapılan kamuoyu yoklamasından Hz. Osman'ın ismi çıktı. [230]

Hz. Osman M. 644'te Halife olduktan sonra İran'da Rey, Hemedan ve İstahr halkının Azerbaycan ve Ermenistan toplumlarının isyanları, Bizans'ın İskenderiye'ye saldırı hareketleriyle karşılaştı. Azerbaycan ve Ermenistan halkı ile İran'ın adı geçen havalideki toplulukları vergilerini ödemek istemediklerinden isyan ettiler. Hz. Osman gerek Bizans

---

[229] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 1, s. 299, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s.188.

[230] Daha Geniş bilgi için bkz. Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 1, s. 298 vd., Cevdet, Ahmet, *Kısas-ı Enbiya*, c. 1, s. 245, Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s. 57, Fığlalı, E. Ruhi, *İmamiyye*

gerekse bu asiler üzerine ayrı istikametlerde sevk etti. Öte yandan haraç arttırılmasına karşı çıkan Mısır valisi Amr b. As'ı[231] görevden alıp yerine Abdullah b. Ebi Serh tayin ettiyse de Hz. Osman kısa zamanda Bizans'ın buraya saldırıp İskenderiye'yi almasıyla hatasını anladı ve tekrar Amr b. As'ı eski görevine iade etti. O da İskenderiye'yi tekrar Bizans'tan aldı.[232]

Hz. Osman döneminde yapılan fetihler sonucu İslam imparatorluğu'nun sınırları Asya'da Anadolu, Çin ve Rusya'ya, Afrika'da Kuzey Batı Afrika içlerine, Avrupa'da Portekiz sınırlarına kadar dayandı. İlk deniz seferi ve bunun sonucunda bir ada (Kıbrıs) fethedildi.

1-Hz. Osman'ın Öldürülmesi Olayı.

Hz. Osman'ın hilafet dönemi genel olarak ikiye ayrılmaktadır. Birinci altı yıllık dönem (644-650), İkinci altı yıllık dönem (650-656). Hz. Osman'ın hilafetinde memnuniyetsizlikler bu ikinci altı yıllık dönemde vuku bulmuştur.

Bu dönemle ilgili haberlerin birbiriyle çelişki ve tezat halinde olduğunu ifade eden Prof. Dr. Sabri Hizmetli şu tespitlerde bulunuyor: "Mezhep taassubu, siyasi, içtimai çıkarlarla, kabilecilik ve bazı aileler arasındaki köklü muhalefetin söz konusu haberlerin nakline ve değerlendirilmesine ilave edilmiş olabileceğini de dikkate alırsak, Hz. Osman'ın öldürülmesiyle neticelenen büyük karışıklıkların ortaya çıkış sebeplerini ve vuku bulan olayları gerçek hüviyetiyle anlamanın kolayca mümkün olmadığı kendiliğinden tezahür eder."[233]

Bu dönem olayları kısaca şu şekilde cereyan etmişti:

Şiası, s. 48, Lewis, Bernard, *İslam Tarih, Kültür ve Medeniyeti*, c. 1, s. 81, Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 372, Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s. 207.

[231] Amr. b. As'ın hakkında daha detaylı bilgi için bkz.Öz, Asım, *Amr b. As hayatı ve kişiliği*, A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara 1995.

[232] Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s. 208.

[233] Hizmetli, Sabri, *Tarihi Rivayetlere göre Hz. Osmanın Öldürülmesi*, AÜİFD, c. 27, s. 151.

İkinci altı yıllık döneminde, Hz. Osmana karşı bazı uygulamalarından dolayı[234] kimi yerlerde halkta bir hoşnutsuzluk başlar. Bu hoşnutsuzluğu fırsat bilen komplocular (ki tarihçilerin çoğunluğu bunların başını aslen Yahudi olan Abdullah b. Sebe (İbni Sevda) olarak görürler.) halkı tahrik ederek isyana teşvik ederler. Memnuniyetsizlik haberleri Medine halkına gelir. Onlarda Halifeyi bilgilendirir. Halife bunun üzerine İslam devletinin dört bir yanına Küfe'ye, Basra'ya, Mısır'a, Şam'a, olayları araştırmak üzere müfettişler gönderir. Mısır'a giden Ammar b. Yasir'den başka hepsi hiçbir olağanüstü durumun olmadığı haberleri ile geri dönerler. Mısır valisi Abdullah b. Ebi Serh, halife Hz. Osman'ın gönderdiği Ammar'ın Mısırlı bir zümre tarafından kandırıldığı ve onlarla beraber olduğu, "Recat ve vasilik" fikrinin Abdullah b. Sebe tarafından bunlara benimsetildiğini bildirerek bunları öldürmek için izin ister. Hz. Osman ise vali'den onları serbest bırakmasını, onların diledikleri yerlere gitmelerine müsaade edilmesini ve onları Allah'a havale ettiğini bildirir.[235]

Bunun dışında Küfe ve Basra'da vali'den haksız memnuniyetsizlikler vardı. Bunlar daha çok kamu düzenini bozan şahıslara karşı vali'nin aldığı tedbirlerden hoşnut olmayanlardı. Burada Abdullah b. Sebe'nin direkt olarak İslam'a ve halifeye karşı çıkmayıp asıl fikirlerini gizleyerek Müslümanların inanç ve değer yargılarına aykırı düşmeden bu işi yaptığını da belirtmemiz gerek.

Tarihçi Seyf b. Ömer (O dönemle ilgili rivayetleri bize ulaştıranlardan) "Abdullah b. Sebe'nin yıkıcı faaliyetlerini bütün Müslümanların canı gönülden bağlı bulunduğu "Emri bi'l maruf nehyi ani'l münker" esasına dayanarak ve gizlenerek yürüttüğünü, halkı amillerine karşı kışkırttığını bildirir."[236] Daha sonra Mısırlı bir grup şikayetlerini direkt olarak Hz. Osman'a bildirmek için Medine'ye gelir. Hz. Osman onlarla görüşür ve İsyan etmemeleri, Müslüman toplumun birliğini parçalamamaları, hadise çıkarmamaları için halife onların

---

[234] Menuniyetsizlikleri doğuran sebepler için bkz.Hizmetli Sabri, *Tarihi Rivayetlere göre Hz. Osmanın Öldürülmesi*, AÜİFD, c. 27, s. 162-165, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 200 vd.

[235] Bkz. Belazuri, *Ensâb*, c.5, s. 48-49, İbn Kesir, *Bidaye*, c. 7, s. 178-150, Taberi, *Tarih*, c. 1, s. 2941-2943

sorularına cevap verir, ileri sürdükleri teklifleri ve şartları dinler, bunları yapacağını söyler. Üstelik kendisinden şikayet eden, misak isteyen bu Mısırlıları över.

İşin ilginç yanı Mısırlıların Hz. Ali'nin kendilerini Medine'ye gelip Hz. Osman'ı cezalandırmalarını isteyen bir mektup aldıklarını söylemeleridir ki Hz. Ali kendisinin kesinlikle böyle bir mektup yazmadığını yeminle söylemesidir. Ve komplo burada devam etmektedir.[237]

Bu görüşmeden sonra Mısırlılar memleketlerine dönerken yolda özellikle kendisini bu topluluğa belli etmeye çalışan, üzerinde bir vesika bulunduğunu ve bu topluluğun kendisiyle ilgilenmesini sağlamak için onların yanına yaklaşıp uzaklaşan deve üzerindeki bir adam olayları tersyüz eder. Bu gizli bir evrak taşıyan bir elçiye benzemekte ise de sanki tak amacı memleketlerine dönen bu topluluğu şüphelendirip üzerindeki evrakı bulmalarını sağlamaya çalışmaktadır ve nihayet bu topluluk bu evrakı bulur. Altında Hz. Osman'ın mührü bulunan ve Mısır valisine gelen topluluğun öldürülmesini emreden bir emirle karsılaşırlar. Bunlar Medine ye dönüp bunun hesabını Hz. Osman'a sormak isterler. Hz. Osman tekrar dönen Mısırlılara bu yazı ve mührün sahte olduğunu, kendisinin bununla ilgisi bulunmadığını yemin ederek söyler. Bazı tarihçiler mektubun Hz. Osman'ın katibi Mervan tarafından yazılmış olabileceği ihtimali üzerinde dururlar.[238]

Bir başka rivayete göre "Resmi posta görevlisi doğal olarak daha süratli olduğundan yoldaki atanmış valiyi geçerek ondan önce Mısıra vardı. Yeni valinin içine şüphe düştü ve götürdüğü mesajı görmek istedi. Mektubu açtı ve okudu: (Şöyle şöyle birisi Mısır valiliğine atanmıştır. O sana geldiği zaman onu hoş karşıla)"[239]

---

[236] Hizmetli, Sabri, *Tarihi Rivayetlere göre Hz. Osmanın Öldürülmesi*, AÜİFD, c. 27, s. 170.

[237] Hizmetli, Sabri, *Tarihi Rivayetlere göre Hz. Osmanın Öldürülmesi*, AÜİFD, c. 27, s. 155

[238] Taberi, *Tarih*, c. 4, s. 356-380, İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 3, s. 64-65, Belazuri, *Ensâb*, c. 5, s. 64-68

[239] Hamidullah, Muhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, s. 128. Arapça orijinal metinde geçen "Fakbelhu-hem hoş karşıla hem öldür anlamına gelebiliyor."

Bu durumda Mısırlılar Hz. Osman'ı abluka altına alırlar. Hz. Osman'ın yakınları bunlarla savaşmak istemişlerse de Hz. Osman iç savaş çıkmaması için onlara engel olarak onları bu işten men eder. Nihayet Hz. Osman rüyasında Hz. Peygamber ve ölümü beklemesini ihtiva eden sözleri duyar ve sonra kesin olarak belirlenmemiş kişilerce şehit edilir. Ve olay faili meçhul olarak tarihteki yerini alır.[240]

Yine tarihçilerin çoğu bu hadiseleri yönlendiren bir "gizli el" [241] den yani kışkırtıcı, komplocu provokatörden bahsetmektedirler.

"Bu devir olaylarıyla ilgili haberler, haber verenlerin siyasi ve fikri yapılarına, dünyevi temayüllerine göre muhtelif tezahürler arz etmektedir."[242] Mesela müsteşrik Wellhausen bu olayları şu şekilde anlatmaktadır: "Ertesi yıl (H.35) Mısırdan 500 Arap iç düşmana karşı Allah'ın arzu ettiği mücadeleye katılmak talebini kabul ettiler. Bunlar takriben 35 yılının onuncu ayında (Nisan 656) Medine önünde göründüler. Ve halifeye bazı taleplerde bulunarak reddedecek olursa zor kullanmakla tehdit ettiler. Medineliler, birkaç istisnası ile bunların tarafını tutuyor ve onları destekliyorlardı. O zamanlar dünyanın diğerleriyle mukayese edilmeyecek derecede en kuvvetli devletine hakim olan Osman, payitahtında iktidarını destekleyecek hiçbir kuvvete sahip olmadığı için asiler topluluğu ile anlaşmaktan başka çare bulamadı. Şikayetlerinin giderileceğini vaat etmek suretiyle Mısırlıları geri dönmeye razı etmeğe muvaffak oldu. Fakat bunlar uzaklaşır uzaklaşmaz Mervan ve Ümeyye ailesinin teşvik ve takviyesi ile yeniden kabardı. Takip eden Cuma günü camide, içinde Mısırlıların haksızlıklarını anladıkları için çekip gittiklerini belirten bir nutuk söyledi. Bunun üzerine namaz kılan cemaati teşkil eden Medineliler arasında bir hiddet fırtınası patladı. Bunlar kendisine yüksek sesle ithamlarda bulunmakla iktifa etmeyip bayılıp evine götürülmeğe

---

[240] Şibli, Mevlana, *Asr- Saadet*. c. 4. s. 35 vd.

[241] Tarih kitaplarında çoğu kez bu gizli el Abdullah b. Sebe olarak geçmektedir. Daha fazla bilgi için bkz.Fığlalı, E.Ruhi, *İmamiyye Şiası*, s. 62 vd.

[242] Hizmetli, Sabri, *Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi*, AÜİFD, c. 27, s. 149.

mecburiyet hasıl oluncaya kadar ihtiyar adamı taşladılar. Bu onun camide son görünüşü oldu."[243]

Wellhausen iddialarını şu şekilde devam ettirmektedir: "Bu andan itibaren Hz. Osman'ın evi muhasara edildi. Köle ve azatlılar ve birkaç akrabası onu "Dar" içinde müdafaa etmekte idiler. Medineliler Mısırlıları hareketlerinde serbest bıraktılar. İstemiş olsalardı bu birkaç kişinin işini bitirmek onlar için hiç de güç olmazdı. Medineliler halife üzerine taarruza başlamışlardı. Şimdi işin ikmalini hariçten gelen asilere bırakıyorlardı; hatta bu hususta bilhassa Ensar'dan bir kaç kişi onlara fiilen yardım etti. Ateşin alevlenmesi hususunda baş suçlu olan asil sahabeler Ali, Talha ve Zubeyr bunu söndürmek için hiçbir gayret sarf etmediler. Halifenin yüzüne karşı belki de elleri bağlı olduğu cihetle ona yardim edemedikleri için müteessir oldukları numarasını yapıyorlardı. Fakat zevahiri kurtarmağa gayret ettiler. Aslında ise neticenin kendileri için kazançlı olacağı ümidi ile işlerin cereyan tarzını değiştirmek için hiçbir şey yapmadılar."[244]

"Dar'ın müdafileri arasında ölümle sonuçlanacak kan dökme olayı oldu. Bunlardan birisi, dışarıda kitle arasında bulunan eski "ashaptan" birisinin başına bir taş atarak onu öldürdü. Osman, katili teslimden imtina etti. Bunun üzerine kuşatıcılar kendilerini her türlü saygı ve hürmet hissini bir kenara bırakmağa mecbur ve haklı görerek Dar'a taarruza başladılar; Kumandayı, Camiye yaslandığı halde Bali kabilesinden Mısırlı İbn Udeys elinde tutmakta idi. Kapıda sadık adamları, kanatların ateşlenmiş olmasına rağmen Osman için savaşıyor ve muhacimleri alıkoymağa çalışıyorlardı. Fakat bu esnada mutaarrızlardan birkaçı komşu arsadan Dar'a bırakıldılar ve dışarıdaki gürültüye hiç aldırmadan önünde Kuran bulunduğu halde dua eden halifenin odasına girdiler. Ona ilk saldıran, dostunun ve selefinin oğlu Muhammed b. Ebi Bekr oldu. Öldürücü darbeyi Kenane b. Bişr el-Tucibi vurdu, başka kişiler de cesaretlerini ceset üzerinde tatmin ettiler. Bu sahneden sonra mücadelenin manası

[243] Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, s. 22.

kalmamıştı. Öldürülmemiş olan müdafiler güçlük çekmeden kendilerini emniyete aldılar. Günlerden 18 Zilhicce 35 (17 Haziran 656) Cuma idi. Cenazenin defni, dul kalan zevcesi Kelb ailesinden Naile'nin ısrarlı ricaları üzerine birkaç sadık adam bu işe cesaret edinceye kadar uzunca bir müddet geri kaldı. Cenaze yıkanmadan gece karanlıkta bir kapı kanadı üzerinde evden çıkarıldı. Ölünün kafası mütemadiyen bu kanada çarpmakta idi. Cenazeye atılan taşlar ve küfürler takip etti. Osman mecburen Yahudi mezarlığına defnolundu. Ensar onun mutat yerde namazının kılınmasına da müsaade etmedi. Bu hemen hemen otlak çukuruna merkep gömülmesi gibi bir şeydi."[245]

Brockelmann ise olayları "O zaman dünyanın en kudretli imparatorluğunun başında bulunan Osman ikametgahında emri altında en küçük bir kudret vasıtasına bile malik değildi. Bu itibarla bu beş yüz Mısırlı ihtilalci ile görüşmeye girmek zorunda kaldı."[246] şeklinde yorumluyor. Dikkat edilirse bu satırlar objektiviteden uzak tamamen hissi bazen Hz. Ali, Talha, Zubeyr gibi sahabilerin içlerinde besledikleri sözde niyetlerini bilip ifade edebilen kehanetler içeriyor.

Halbuki olaylar hiç de bu şekilde değildir. "Halife İsyancıları kolaylıkla dağıtabilirdi. O bir isyandan normal yollarla çıkılabileceğine inanacak kadar yumuşak kalpli idi. Hatta böyle inanmakla kalmadı, Medine muhafız ordu mensuplarının Hac yapmak üzere Mekke'ye doğru yola çıkmalarına bile müsaade etti; ayrıca Suriye valisinin kendisini müdafaa etmesi için takviye kuvvetleri gönderme teklifini teşekkürle geri çevirdi." [247]

"Öte yandan bu ayaklanmacıların gelmekte oldukları öğrenildiğinde kenti korumak için Medinelilerin oluşturup başına Ali b. Ebi Talib'i geçirdikleri ordu Zeytinliler denen yerde

---

[244] Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, s.23.

[245] Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, s.23.

[246] Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri*, s.53.

[247] Hamidullah, Muhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, s.128.

bulunmaktayken Mısırlılar, Ali'ye gelip kendisine biat etmek üzere emir olmasını önerdiler, Ali bunu şiddetle reddetti."[248]

Küfelilerin Zübeyr'e Basralıların da Talha'ya yaptıkları aynı şekildeki öneri reddedilince karargahlarına döndüler. Onların temelli gittiklerini sanan Medine askerleri dağıldı. Bu grup üç yerden gelen ayaklanmacılarla birlikte yürüyüp tekbir alarak kente girdiler, Osman'ın evini kuşattılar.[249]

Bu devlet güçleri gelince kendileri için kurtuluş yolunun olmayacağını anlayan İsyancılar, yardımcı güçler gelmeden Osman'ı öldürerek işe son vermeye karar verdiler. Ali bu korkunç haberi alınca oğulları Hasanla Hüseyin'i göndererek "Osman'ın kapısında durun, kimseyi içeri sokmayın" diye Osman'ı sıkı koruma altına aldı. Zubeyr, Talha ve ashaptan kimileri de oğullarını bu iki kardeşin yanına yolladılar. Mekke'den Hac'dan dönen bu topluluk koşup Medine'ye gelip ayaklanmacılarla çarpıştı, ama çoğu öldürülüp dağıldı.[250]

"Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Hz. Ali ve arkadaşları "fitneye katılma suçlamasından çekindikleri için iktidar tekliflerini reddetmişlerdir denilemez. Zira hepsinin de Osman'a karşı tutumu net ve açıktı. Bazı söylentilere itiraz etmekten öte muhalefet ettikleri görülmemiştir. Hatta en katı eleştirileri yapan Hz. Ali Osman'ı asilerden korumak için oğulları Hasan ve Hüseyin'i evine göndermiştir. Talha ve Zubeyr'e gelince Taberi'nin pek çok konuda işaret ettiği gibi Osman'ı öldürmeye teşvik ettiklerine dair yayılan söylentiler uyduruk bir kaç mektuptur."[251]

"Yanıbaşında kendisini asilerden koruyacak bir muhafız ordusu bulunmadan Hz. Osman'ın şehit edilmesi sorunu, yukarıda da belirttiğimiz müsteşriklerle çağdaş tarihçilerin dillerine doladığı sayısız yanlışlardan biridir. Bu yanlış tespit aynı zamanda Medine halkı ile

---

[248] Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 381.
[249] Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 381.
[250] Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 384.
[251] Halil, İmaduddin, *İslam Tarihi*, s. 33.

Ensar-Muhacir savaşçılarının asilerden yana çıktıklarını veya en azından Halifeleri ölümle pençeleşirken duruma seyirci kaldıklarını fısıldamaktadır."[252]

"Ancak gerçek bunun tersidir. Medine liderleri ile Ensar-Muhacir ve çocuklarından oluşan savaşçılar, bu sıkıntılı günler boyunca Halifenin yanında bulunuyordu. Silah kullanıp asileri Medine'den çıkarmayı defalarca istemişlerdir. Ayrıca diğer İslam bölgelerinden de halifeyi savunma önerileri geliyordu. Fakat Hz. Osman tüm bu önerileri reddediyordu. Zira O bir damla olsun Müslüman kanı dökülmesini istemiyordu. Dökülmesini emredeceği bir damla kan gerek insani gerekse tarihi planda olumsuz etkiler meydana getirecekti ki, Halife defalarca bundan sakındırmıştır. Bir kere insani açıdan halife katil olmak istemiyordu. Çünkü ayaklanma önderlerinin bakış açısının doğru olabileceği olasılığını düşünüyordu. Tarihi açıdan ise Halife ümmetin kanını dökmek suretiyle Resulullah'ın emrine uymayanların başını çekmek istemiyordu." [253]

"Öyleyse Halife niçin mekanını bırakıp gitmedi? Niçin kendisini bu zor durumdan kurtarmaya çalışmadı? Hz. Osman birçok tarihçinin pek çok yerde anlattığı gibi diyaloğa hazır olduğunu ifade edip bunu "Eğer siz Allahın kitabında ayağımın zincirlenmesi gereğini görmüşseniz, zincirleyin" diyerek asilerle açıkça konuşuyordu. Asilerin istediği idari atama listesinden anlaşıldığı gibi fiilen uygulayıp daha fazlasını da yapmaya hazır olduğunu bildiriyordu. Öyleyse şiddete gerek var mıydı?" [254] "Ben hilafeti bırakmayacak ve bir damla kan dökmeyeceğim" diyerek kendisini bu zor durumda bırakan bir halife için sonuç önceden belli ve bıçak gibi keskin demektir. Bu adam öldürülecektir. Bunda kuşku yoktur.[255]

"Tekrar Osman'ın savunma sorununa dönelim. Abdullah b. Zübeyr Osman'a "Evinde senin yanında bulunan bir grup olarak az bile olsak Allah bize yardım edecektir, bize izin ver"

---

[252] Halil, İmaduddin, *İslam Tarihi***,** s. 48.

[253] Halil, İmaduddin, *İslam Tarihi*, s. 48-49.

[254] Halil, İmaduddin, *İslam Tarihi*, s. 49.

[255] Halil, İmaduddin, *İslam Tarihi*, s. 50.

dediği halde Osman: "Benim uğruma kanını döken bir kimse bulunduğu için Allah'a şükrederim." demekle yetiniyordu."[256]

İbni Kesir, Hz. Osman'ın sayıları 700 civarında bulunan ve kendisini savunmak isteyen evindeki Muhacir ve Ensar'a "Elini kullanmaması ve çıkıp evine gitmesi için üzerinde hakkım bulunan herkesi Allahın adına yemine veriyorum." dediğini rivayet etmektedir.[257] Belazuri İslam dünyasına ilk yardımı yapan Ensar'ın en güçlü ailesi Amr b. Avf oğullarının Halifeye nasıl yardim önerdiklerini, Osman'ın ise en son savaşa girmemek şartıyla yardımlarını kabul edebileceğini uzun uzadıya anlatmaktadır.[258] Rivayetlerin dediği gibi eğer Osman dileseydi Sahabeden yardım ister ve sahabede anında yardım ederdi. Asiler iş başında zulme uğramış kimseler olarak Medine'ye gelmişlerdi. Osman onlara öğüt verdikten sonra kaynaşmaya başladılar. Sahabe onları kovmak istediyse de Osman kendi yüzünden kan dökülmesini istemediği için vazgeçiriyordu. Sonuçta Osman kendisi teslim oldu. Asiler de onu rızasıyla teslim aldılar.[259]

Hz. Osman'ın öldürülmesiyle ilgili rivayetleri birleştiren Prof. Dr. Sabri Hizmetli şu tespitlerde bulunur:

"1-Hz. Osman kendisine yöneltilen suçlamaların önemli kısmını cevaplandırdı ve reddetti. Yapmış olduğu şeylerin bir kısmından da istiğfar etti, bu iŞlerinde hatalı olduğunu ikrar etti. İhtilalciler, halifenin düzeltilmesini vaat ettiği şeylere razı oldular.

2-Hz. Osman vaadinden dönmedi ve Mısır valisine isyancıların öldürülmesiyle ilgili mektup yazmadı.

---

[256] İbni Kesir**,** *El Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 7, s. 181.

[257] Bkz.İbni Kesir, *El Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 7, s. 181, Halil, İmaduddin, *İslam Tarihi*, s. 51.

[258] Belazuri, *Futuhu'l-Buldan*, c. 5, s. 73, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 217. Hz. Osmanın değişik yardım tekliflerini reddettiğine dair bkz. Halil, İmaduddin, *İslam Tarihi*, s. 50.

[259] Halil, İmaduddin, *İslam Tarihi*, s. 51.

3- Halife, kendisine karşı isyan edenlerle savaşmaya ve onları reddetmeye muktedir olduğu halde kendisini müdafaa yolunda bir kimsenin kanının akmasını istemedi. Peygamber şehri Medine'yi terk etmeye razı olmadı, gördüğü rüya sebebiyle ölümü bekledi.

4-İlk sahabeler pasif davranmalarına rağmen Halifeye bağlıydılar ve çocukları ile onu destekliyorlardı.

5-Talha ve Zübeyr'in zihninde kesinlikle Hilafeti istila etme temayülü görülmedi, Osman'ın ölümünden sonra da bunu arzulamadılar, aksine Ali'yi hilafet için en yetkili kimse gördüler.

6-Hz. Aişe de Ali'nin hilafet konusunda Talha ve Zübeyr'in görüşündeydi.

7-Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğüne inandıklarından ve belki de Ali'nin Osman'ın intikamını almak için bir şey yapmadığını gördüklerinden Aişe, Talha ve Zübeyr, Osman'ın kanını talep ederek huruç ettiler.

8-Medineliler arasında maddi meseleler sebebiyle Osman'a karşı olan onu cezalandırmak ve ondan öç almak isteyen kimseler vardı; Çünkü halife onların fetihlerden elde edilen mallara ortak olmalarına karşı çıkmıştı. Bu kindar insanların çoğu veya bazıları arazilerini, ziraatlarını veya işlerini terk etmiş, Medine ye gelmiş dört gözle fetihlerden gelecek ganimeti bekleyen ve aralarında bölüşmek isteyen kimselerdi.

9-Osman'a karşı isyan edenler arasında dini gayretle gelenler de vardı.

10-Müslümanlar arasına fitne sokmak isteyen bazı fırsatçı ve menfaatçi kimse veya kimseler mevcuttu. Seçkin sahabe adına mektuplar yazan, Osman'ın Mısır valisine mektup gönderten ve hadiseleri alevlendiren hep bu kimseler veya çevrelerdi.

11-İhtilalciler içerisinde Muhammed b. Ebi Bekr, Muhammed b. Huzeyfe, Ammar b. Yasir gibi halifeden intikam alma duygusuna sahip olanlar ve bu nedenle onlarla temas

halinde bulunan kimseler de vardı. Fakat bu kimselerin Osman'ın öldürülmesi olayına katılıp katılmadıkları tam olarak açıklık kazanmış değildir."[260]

Hazreti Ebu Bekir'in halife seçilmesinden sonra hilafetin Hazreti Ali'nin hakkı olduğu iddiasıyla Hazreti Aliyi bu yönden tahrik etmeğe çalışan Ebu Süfyan'a verilen cevap[261] kardeşlik, birlik ve dayanışmanın bir göstergesi olduğu gibi ilk zamanlarda siyasi olayların çıkmasını da engellemiştir. Ashabın zaman zaman benzeri konularda gösterdiği olgunluk fitne'nin çıkmasını önlemiş ise de bu tür provokasyonu hazırlayanların bazen başarılı oldukları da görülmüştür.

2-Hz. Osman'ın Öldürülmesinin Güvenlik Açısından Değerlendirilmesi

Hz. Osmanın öldürülmesini iç güvenlik açısından yorumladığımızda şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

1-Bu olay faili meçhuldür. Yani Hz. Osman'ın katili tam olarak bilinmemektedir. Şayet bu isim tam olarak bilinseydi Hz. Ali tarafından bu şahsın cezası infaz edilecek ve başka olayların çıkmasına fırsat verilmeyecekti.

2-Hz. Osman'ın isyan eden bu şahısları durduracak gücü yoktu şeklindeki Wellhausen ve Brockelman'ın ileri sürdükleri görüşler doğru değildir. O sırf başka olaylara sebep olmamak için bu şahıslara müdahalede bulunulmasına izin vermemiş, Gerek Muhacir ve Ensar'ın gerekse Şam valisi Muaviye'nin yardım tekliflerini geri çevirmiştir. Kendisi için iç karışıklık olmasını ve kan dökülmesini istememiştir.

3-Hz. Osman'ın Müslümanların birliği adına yaptığı bu engellemenin yanlış olduğu daha sonra meydana gelen olaylar ortaya koymuş onun öldürülmesiyle ortaya çıkan yeni olaylar, İslam Dünyasında günümüze kadar gelen başka olayların, ayrılıkların başlangıç noktası olmuştur.

---

[260] Hizmetli, Sabri, *Tarihi Rivayetlere göre Hz. Osmanın Öldü**rülmesi***, AÜİFD, c. 27, s. 159-160.

[261] Bkz. 148 no'lu dipnot.

4-O zaman mevcut güvenlik güçlerinin devlet başkanı olan Hz. Osman'ın emri ile koruma görevi yapmamaları ve isyancılara müdahalede bulunmamaları yönündeki emre uymaları ise ayrı bir yanlış uygulamadır. Bu görevlilerin emri yerine getirmekle birlikte halifenin hayatını kurtaracak şekilde teyakkuzda bulunmaları daha doğru olurdu.

5-Hz. Muhammed, Hicret sırasında "Biz onların önlerine de, arkalarına da sed koyduk"[262] ayetine rağmen emniyet ve tedbiri hiç elden bırakmamıştı. Barışta ve savaşta kendi şahsını korumakla görevli sahâbiler bulunmuştu. Sahâbilerden Kays b. Sa'd hem onu korumakla görevli, hem de onu korumakla görevli sahabilerin başındaki emniyet müdürü konumundaydı.

Ayrıca Zatü'r-Rika Gazvesinde Ammar b. Yasir ve Abbad b. Bişr, Beni Kureyza Gazvesinde, Muhammed b. Mesleme[263] Tebük'de yine Abbad b. Bişr (20 gün boyunca), Medine'de Muğire b. Şu'be[264] Bedir gününde Sa'd b. Muaz ve birkaç kişi, Hayber yolunda Ebu Eyyüb, Mekke'de namaz kılarken Ömer b. Hattab, ayrıca Edra es- Sülemi, Haşram b. Hubab el-Ensâri[265] Hz. Muhammed'i koruyarak muhafızlığını yapmışlardı. Bunlardan başka Hz. Ebu Bekir Zübeyr b. Avam, Bilal, Zekvan b. Abdikays, İbni Ebi Mersed el-Ganevi, Esid b. Hudayr, Sad b. Ubâde ve Sultan b. Seleme[266] Hz. Peygambere muhafızlık yapmışlardı. Hz. Peygamberin bazı sahabeler tarafından koruma işi "Allah seni insanlardan korur"[267] ayeti nazil oluncaya kadar devam etmişti. Hicri ikinci yılda ayet nazil olunca Hz. Peygamber onları kendisini korumaktan menetti[268] ise de diğer emniyet tedbirlerine riayeti hayatı boyunca hiç terk etmemişti.

---

[262] *Yasin***,** 36/9.

[263] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 118.

[264] Kettani, *Teratib,* c. 2, s. 119.

[265] Kettani, *Teratib,* c. 2, s. 117.

[266] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 117.

[267] *Maide* 5/67.

[268] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 120.

Hz. Peygamberin bu uygulamasına rağmen Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in kendilerini korumakla hiç kimseyi görevlendirmeyişleri, Hz. Ömer'in öldürülmesine, daha sonra Hz. Osman'ın ve ondan sonra da Hz. Ali'nin meydana gelen olaylara rağmen aynı konuda ihmalleri İslam toplumuna çok pahalıya patlamıştır. Koruma tedbirlerini tam olarak uygulamayışları ve bu halifelerin kendilerini korumakla görevli tayin etmeyişleri İslam devletinde güvenlik zaafiyeti doğurmuş ve İslam devletinde dört devlet başkanından Hz. Ebu Bekir hariç üçünün suikast sonucu öldürülmeleri'ne yol açmıştır. Bu olaylar da İç Barışı zedelemiş ve sonu gelmez iç çalkantılar, bölünmeler ve hizipleşmeler oluşmuştur. Ve bu koruma ihmali meselesi son üç halifenin güvenlik alanındaki ciddi eksikliği olmuştur.

D-Hz. Ali Döneminde İç Güvenlik Uygulamaları

Hz. Osman'ın şehit edilmesi Müslüman toplumunu ardı arkası gelmeyen iç karışıklıklara sevk etti. İki ay devam eden anarşi Halifenin şehit edilmesinden sonra beş gün daha sürdü. Hz. Osman'ın katillerinin aralarında yer aldığı asiler başkentte duruma hakim idiler. Şimdi sıra yeni halife'yi seçmeye gelmişti. Talha ve Zübeyr'in Hilafet teklifini geri çevirmesi üzerine Medine halkını toplayarak en kısa sürede Hz. Ali'yi halife seçip biat etmelerini söylediler ve ona biat ettiler. Ancak Medine halkı Hz. Ali'den Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılması şartıyla[269] biat etti. Böylece Hz. Ali halife oldu.

Hz. Ali, Hz. Osman'ın öldürülmesiyle ortaya çıkan olayları ortadan kaldırmak için samimi olarak çalıştıysa da başarılı olamadı. Hicri 35 yılında hilafete geçen Hz. Ali beş buçuk yıl hilafet makamında yer almış ancak hilafet dönemi devamlı olarak iç ve dış karışıklıklarla geçti. İç karışıklılar, kardeş kavgaları onun zamanının en önemli olayları oldu. Gerek iç karışıklıklar yüzünden gerekse İslam devletinin sınırlarının Hz. Osman zamanında varacağı

[269] Taberi, *Tarih*, c. 1, s. 2066 vd, Fığlalı, E.Ruhi, *İmamiye Şiası*, s. 72 vd, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 223, Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s. 217.

yere vardığından, İslam fütuhatı dairesi genişleyemedi. Zaten halifenin bu yönde faaliyet gösterme fırsatı olmadı[270] veya olamadı.

1-Cemel (Olayı) İsyanı

Kendisine Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılması koşuluyla biat eden halk, Hz. Ali'den bunun yerine getirilmesini istiyordu. Hz. Ali ise ortalığın yatışmasını, asilerin Medine'den çekilmesini ve hilafetin diğer vilayetlerde ve eyaletlerde tanınmasını bekliyordu. Bu arada Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr muhalefet saflarına katılıp Halifeye karşı ortak bir ordu kurdular. Bu orduya Kufe halkı ve Basra'dan da katılımlar oldu. Diğer taraftan Hz. Osman'ın katillerinin de aralarında bulunduğu topluluk Hz. Ali'nin ordusunun saflarında yer aldı. İki ordu Hureybe yakınlarında karşılıklı savaş düzeni aldılarsa da aralarında savaş niyeti yoktu ve anlaşma yapmak istiyorlardı. Neticede Hz. Osman'ın katillerinin bir an önce yakalanıp cezalandırılması üzerine anlaştılar. Bu durumdan zarar göreceğini anlayan ve rahatsız olan birileri geceleyin her iki tarafa da baskın yapıp karşı tarafın baskın yaptığı iddiasını yaydılar. Bunun üzerine iki ordu karşılaştı ve Hz. Ali'nin ordusu savaşı kazandı. Aralarında Talha ve Zübeyr'in de bulunduğu bir çok insan öldü. Hz. Aişe deve üzerinde bu savaşa katıldığı için Cemel vakası dendi. Bu arada bu olayın arkasından Irak, Faris, Horasan, Yemame, Yemen, Hicaz ve Mısır Hz. Ali'ye biat etti. Ancak Şam ve havalisinde vali olan Muaviye b. Ebi Süfyan biat etmedi.[271]

Bu olay tarih kitaplarında "savaş", "vak'a", "olay" biçiminde geçmekte ise de bizce "isyan" ifadesi daha uygun bir tanımlamadır. Çünkü Hz. Ali o anda başkentte biat edilmiş bir devlet başkanıdır. Karşı tarafta ise her ne kadar Hz. Peygamberin eşi ve değerli sahabiler aralarında yer alsa ve İslam devletinde hala biat etmemiş bölgeler bulunsa da meşru

---

[270] Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s. 218.

[271] Geniş bilgi için bkz. İbni Hişam, *Siyre*, c. 3, s. 311, Taberi, *Tarih*, c. 1, s. 3111-3230, Belazuri, *Ensâbu'l-Eşraf*, c. 3, s. 21, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 234 vd, Fığlalı, E.Ruhi, *İmamiye Şiası*, s. 75 vd, Wellhausen, *İslamın En Eski Tarihine Giriş*, s. 123, Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s. 219.

hükümete ve devlet başkanına isyan eden bir grup konumundadır. İsteklerinde ne kadar haklı olsalar da bu görünümü değiştirmez.

2-Sıffin savaşı

Hz. Ali Cemel isyanından sonra Şam konusunu ele aldı. Çünkü Şam'da bulunan Muaviye hem kendisine biat etmemiş hem de Hz. Osman'ın kanlı gömleğini kullanarak halkı devlet aleyhine tahrik ediyordu. Muaviye ve Hz. Ali'nin ordusu Sıffin denen yerde karşı karşıya geldiler. Savaşta Muaviye'nin ordusu bozguna uğramak üzereyken mızraklarının ucuna Kuran sahifelerini taktırarak karşı tarafı Kuranın hakemliğine çağırdı. Sonuçta Hz. Ali, Ebu Musa el Eşari'yi, Muaviye ise daha uyanık birisi Amr b. As'ı temsilci hakem olarak gönderdi. Bu durumdan rahatsız olan ve Hz. Osman'ın katillerinin de aralarında bulunduğu daha sonraları "Hariciler" adını alacak olan bir grup Hz. Ali'nin ordusundan ayrılarak Harura'dan, sonra da Nehrevan'da toplandılar.[272]

Seçilen iki hakem müzakerelerden sonra işlerin Şura yoluyla çözümlenmesi için anlaşmışken Muaviye'nin temsilcisi Amr b. as Hz. Ali'yi tahttan indirip Muaviye'yi hilafete getiren bir açıklama yaptı. Şam bölgesi dışındaki Müslümanların meşru halifesi Hz. Ali'yi hile ile iktidardan uzaklaştırıp yerine Suriye valisi Muaviye'yi getirmek istemekle azınlığın çoğunluğa tahakkümü faaliyetini başlatarak tefrikaya sebep oldu; Muaviye'nin idareyi ele geçirmesiyle başlayan Ümeyye oğulları saltanatı esas itibariyle bu anlayışa hükümet etti. Aslında hakem kararı bağlayıcı olmadı; yenen ve yenilen yoktu. Hz. Ali yine Müslümanların halifesi ünvanı ile hilafete devam etti. Muaviye de Suriye valisi sıfatı ile Sıffin den ayrıldı. Fakat Müslümanlar bölünüp parçalandı.[273] Muaviye daha baştan yeni kurulmuş bulunan yönetime biat etmeyip belirli bir bölgede bağımsız hareket ettiği için bu savaşa isyan demeyi uygun bulmuyoruz.

---

[272] Belazuri, *Ensâbu'l-Eşraf*, c. 3, s. 122-133.

[273] Belazuri, *Ensâbu'l Eşraf*, c. 3, s. 65, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 238, Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s. 222.

3-Hz. Ali ve İlk Terörist Grup-Hariciler

Harura'da toplanan bu terörist grup Hz. Ali'yi Allahın hükmünden ayrılmakla suçlayıp bağımsız bir yönetim kurmaya çalıştılar. Hz. Ali bunlarla öncelikle barışçı bir şekilde anlaşmak istediğinden Abdullah b. Abbas'ı elçi olarak gönderdi. Uzun tartışmalardan sonra onlardan bir kısmı Hz. Ali'nin saflarına geçtiler ve beraberce Kufe'ye geldiler. Diğerleri de bir takım dedikodularla başka yerlerden gelen ayrılıkçılarla birleşip Nehrevan'da toplandılar. Ve burada ünlü sahabi Habbab b. Eret'in oğlu Abdullah'a ve ailesine rastladılar. Ebu Bekir ve Ömer hakkında kendisinin ve babasının görüşlerini sorduktan sonra Abdullah'ı ve ailesini işkence ederek öldürdüler. Hz. Ali durumu öğrenince önce katillerin teslimini istemiş ret cevabı alınca da Nehrevan savaşında teröristlerin önemli bir kısmını yok etti. Kaçıp kurtulanlar Nuheyla da mukavemet göstermek istemişlerse de Hz. Ali hepsini yok etti.

Haricilik adı verilen terörist grubun kuruluşunda etkili olan unsurlardan bir başkası da Sebeiyye'dir. İslam Tarihinde topluca meşru nizama karşı ayaklanan ve kan döken bu anarşistler topluluğu, bir çok siyasi ve dini fırkanın zuhurunda, Ümmet arasında ayrılığın yayılmasında ve kanlı çarpışmalar çıkmasında tesirli olduğu gibi, bir takım alışılmamış görüşleri de Müslümanlar arasında yaymaya çalıştılar.[274]

"İç karışıklar ve kardeş kavgaları yüzünden ilk üç halife devirlerinde olduğu gibi İslam fütuhatı ile meşgul olamayan ve devlet idaresinde ıslahat yapma imkanı bulamayan Hz. Ali, Müslüman toplumun ıslahı ve asayişin yeniden tesisi için tüm gücüyle çalıştı. Başta ilk Müslüman anarşistler (teröristler) sayılan Hariciler olmak üzere asileri ve devlet düşmanlarını yola getirmeye gayret sarf etti."[275]

---

[274] Bkz. İbni Hişam, *Siyre*, c. 1, s. 555, Belazuri, *Ensâbu'l Eşraf*, c. 3, s. 65, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. c. 2, s. 254, Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s. 221.

[275] Belazuri, *Ensâbu'lEşraf*, c. 3, s. 133, A.Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya*, c. 1, s. 132, Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, s. 10, Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s. 223, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. c. 2, s. 254.

4-Hz. Ali'nin Öldürülmesi

Yukarıda adı geçen terör örgütü Hariciler kendi akıllarınca Kuran'ın hükmünden ayrıldıklarını düşündükleri ve yok etmeyi planladıkları Hz. Ali, Amr b. As ve Muaviye b.Ebi Süfyan için üç kişi seçtiler. Bunlardan Burek b. Abdullah et-Temimi, Muaviyeyi, yine Temim kabilesinden Amr b. Bekr, Amr b. As'ı, Abdullah b. Mülcem de Hz. Ali'yi öldürecekti. Aralarında bu kararı alan bu üç kişi planladıkları cinayetleri o yılın (Hicri 39) Ramazan ayının 17. günü işlemek üzere anlaştılar. Fakat entrikaları planladıkları gibi işlemedi. Fustat'ta Amr, o gün şans eseri rahatsız olduğundan hiç yara almadan yerine vekili öldürüldü; Muaviye, Dımaşk'te küçük bir yara ile kurtuldu; Fakat Hz. Ali namaz kıldırmakta iken Abdullah b. Mülcem'in zehirli hançer darbesiyle yere serildi. Halife aldığı yaranın tesiriyle bir iki gün sonra Hicri 17 Ramazan 40 (M.20 Ocak 661) yılında öldü ve Irak'ta bugünkü Necef'e defnedildi.[276]

5-Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı

Hz. Ali, Hariciler gibi karşı fikir sahiplerinin toplanmasını menetmemiş ve "Eğer şu kılıca sarılmayıp kendi görüşünüzü başkalarına kılıçla zorla kabul ettirmezseniz, sizin için tamamen serbestlik vardır." demiştir.[277] Bu uygulaması Hz. Ali'nin halkın toplantı ve gösteri yürüyüş hakkını kabul ettiğini göstermektedir. Toplantı ve gösteri hakkını kullanmaları için önkoşulu da sadece şiddet kullanmamaları olmuştur.

6-Hz. Ali'nin Memurları Denetimi

Hz. Ali memurların murakabesine ehemmiyet verir, her işin emniyet ve istikamet dairesinde cereyanını isterdi. Hz. Ali Ka'b b. Malike çıkardığı bir emirnamede şu sözleri

---

[276] Belazuri, *Ensâbu'l-Eşraf*, c. 3, s. 249, Hz. Peygamber koruma görevlendirmesine ve kendisinden önceki iki halifenin suikast sonucu öldürülmelerine karşın Hz. Ali bu konuda emniyet tedbirini yeterince uygulamamış ve kendisi Koruma tayin etmemişti.Bu konuda Hz. Osman'ın öldürülmesi ile ilgili bölümümüze bakınız.

[277] Armağan, Servet, *İslamda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 114, Mevdudi, *Hilafet ve Saltanat*, s. 724

söylüyor: "Birkaç arkadaşınla beraber çık. Irak'ın her tarafını yer yer dolaş. Herkesten memurların durumlarını sor. Onların hareket tarzını tetkik et."[278]

Hz. Ali bütün memurlarına karşı bu şekilde hareket ederdi. Hz. Alinin amcazadesi Abdullah b. Abbas bir kere devlet hazinesinden bir miktar para almıştı, Hz. Ali ona bunun hesabını sorması üzerine, Abdullah ancak hakkını almış olduğu halde korkusundan Mekke'ye inmişti.[279]

E-Müslüman Olmayanların Emniyeti

Hz. Muhammed kendi döneminde sadece Müslümanların emniyetini değil, aynı zamanda İslam devleti'nin vatandaşı sayılan ve antlaşma yaptığı Gayrı Müslimlerin de can, mal, ibadet ve kişisel özgürlüklerini emniyet altına almış bunun yanında örneğin başka orduların topraklarına izin almadan girmemeleri ve zarar vermemeleri gibi hususlarda güvence vermişti.

Hz. Peygamber dışişleriyle ilgili konulara gelince apaçık tebliğde davette bulundu. Devletler ve milletlerarası hukuk kurallarını koydu. Savaş, mütareke, sulh, antlaşma, mukavele, yazışma, siyasi dengeyi koruma, antlaşmalara riayete dair esasları vaz etti ve himaye altındaki kimselere dair kuralları, komşuluk hakları, yabancı devletin tebaası ve ehli zimmeye yapılacak muameleyi ve her gruba hikmetle sınırlı ve doğru ile ihatalı bir hak bahşetmeyi zorunlu kıldı.[280]

Hz. Peygamber kendisiyle her hak sahibinin hakkında emin olduğu şerli ve hırslı kimselerin ümmetten birine veya ehli zimmeye yönelik tecavüzlerini önleyecek yasal düzenlemeler getirdi. Yeme, içme, uyku, konuşma, oturma ve sohbet, ziyaret, hazar ve yolculuk, evlilik adabı, yakın akrabalar, komşular, arkadaşlar ve bütün Müslümanların

---

[278] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 5, s. 115

[279] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 5, s. 115

[280] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 6.

birbirleriyle ve ehli zimmeleriyle (Gayrı Müslim vatandaşlar) ilişkilerinde ve diğer hususlarda uyacakları her türlü muaşeret kurallarını (adab) belirledi. [281]

Dini müsamaha meselesinde Kuran (Bakara2/256) dinde zorlama olmamasını emreder. Daimi surette ikamet eden tebaaya olduğu gibi muvakkat bir zaman için oturanlara da vicdan hürriyeti ve ibadet emniyeti hususunda teminat mevcuttur.

Misafirperverlik ve iltica meselelerinde nazari bir durum bin seneden fazla bir zamandan beri devam ede gelen adetlerle kuvvetlenmiş bulunuyor. Kuranın bir ayetinde "Eğer müşriklerden bir kimse sana iltica ederse (Ey Muhammed) onu kabul et ve sonra onu kendi yurduna kadar emniyetle gönder"[282] der. Irk din, siyaset ve diğer sebeplerle zulme maruz kalmış olanlar İslam toprağında daima sığınacak yer bulmuşlardır.[283]

Müslüman olmayanlarla ilişkiler konusunda Kuran'da "Allah din uğrunda sizinle savaşmayan sizi yurdunuzdan da çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara karşı adil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah adil olanları sever." [284] şeklinde buyurulmuştur.

Nitekim Hz. Peygamber'in bu konuda verdiği emirlerden birkaçı aşağıda sıralanmıştır: "Ehli Zimmet (Gayri Müslim vatandaşlar) İslam memleketinde mal, can, ırz yönleriyle emniyet altındadır. İzni olmadan evine girilmez, malına, canına dokunulamaz, Cizye denen vergisini verdiği müddetçe bu temel haklardan istifade eder, kanunun, devletin koruması ve himayesi altındadır."[285] "Kim (Kendisine eman verilerek) antlaşma yapılan bir kimseyi vakti dışında öldürürse Allah ona cenneti haram eder."[286] "Kim antlaşma yapılan bir kimseye zulmeder veya halkını tenkis eder veya takatinin fevkinde emreder veya onun rızası dışında

---

[281] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 6.

[282] *Tevbe***,** 9/6

[283] Hamidullah, Muhammed, *İslama Giriş*, s. 140

[284] *Mümtehine* 8, Ayrıca *Tevbe* 9/29, 6, 4, *Nah*l 16/91.

[285] *Kütüb-i Sitte* c. 2, s. 157, Bunu belirten hadis Ebu Davud, *Haraç* 33,(3050), *K.S,* c. 2, s. 150.

[286] Ebu Davud, *Cihad* 165, (2760) Nesei, *Kaseme* 14 (8,24), *Kütüb-i Site*, c. 2, s. 169.

bir şeyini alırsa, kıyamet günü aleyhine ben delil olmayacağım"[287] Tabi ki bu emirler indirildiği dönemin şartlarında kendilerinden olmayan insanlara sağlanan en üst düzey güvencelerdendi.

Konunun tarihi gelişimine geçmeden Gayr-ı Müslimlerin güvenliği konusunda kilit kavramlar olan Zımmi, Cizye ve Haraç kavramlarını tanımlamada fayda görüyoruz.

1-Zımmî

İslam devletinin gayrı müslim tebaasına zımmi deniyordu. Zımmileştirme Müslüman hukukçulara nazaran buna karar veren gayr-ı müslim ile İslam topluluğu arasında iki taraflı nizami, normal bir mukaveledir. Eğer zımmi devlete sadıkane bir bağlılığı kabul eder ve Cizye denilen himaye vergisini verirse, ikamet hürriyetine vicdan hürriyetine, can, mal ve namusunun korumasına hak kazanır. Onun izni olmadan evine girilemez, malına, canına dokunulamaz. Cizye denen vergisini verdiği müddetçe bu temel haklardan istifade ederek kanunun, devletin korunması ve himayesi altında yaşar.[288]

Bu vergiden kurtulmak için Müslüman olmağa teşebbüs edecek kimseler, onun yerine, Müslümanlara mahsus zekatı vermekten kurtulamayacakları cihetle[289] bu maddi sebebin bir baskı olarak kullanılamayacağı açıktır. Çünkü her halükarda vatandaşın devlete sadakatinin bir ölçüsünün olması gerekir. Müslümanlar için bu durumu tesbit etmek mümkündür. Zira Zekat devlete bağlılığın veya biatin bir ölçüsü idi. Müslüman olmayan bir kimseye zorla zekat verdirilmeyeceğine göre başka ne ile bunu değerlendirme imkanı olacaktır? Bu durumda Cizye veya Harac karşılıklı bir mukavele ve güvenlik vergisi olmasının yanında Müslüman olmayanların devlete bağlılıklarının bir ölçüsü durumunda idi.

Zımmileştirme mukavelesi ancak şu hallerde sona erebilirdi:

1- İsyan,

---

[287] *Kütüb-i Site*, c. 2, s. 169, Ebu Davud, *Haraç*, 33/3052.

[288] Hamidullah, Muhammed, *İslamda Devlet İdaresi*, s.266, Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, c. 2, s.157.

[289] Köprülü, M.Fuat, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.106.

2-Cizye vergisini ödeme mecburiyetini red,

3-Hükümete itaati red,

4-Hür bir Müslüman kadınla zina

5-Bir düşman devlet ferdine melce hakkı vermek ve bu devlet lehinde casusluk yapmak,

6-Allahın, Resulünün ve Kitabının kudsiyetine tecavüz etmek,

7-Bir Müslüman'ın dinden dönmesine sebep olmak,

8- Haydutluğa kalkışmak,

9-İslam'ın aziz tuttuğu prensiplere açıktan açığa muhalif hareketlerde bulunmak,

10-Fahiş faizli muamelelere düşkün olmak ve buna mümasil şeyler.[290] Ancak bu maddelerin çoğu üzerinde ihtilaflar bulunduğunu da eklememiz gerekir.

2-Cizye

Haraçta olduğu gibi gayr-i müslimlerden alınan bir vergidir. Bunun haraçtan farkı haraçta gayri Müslimlerin ellerinde bulunan topraklardan alındığı halde Cizye tarlası olsun olmasın kişi başına alınan vergidir(Baş Vergisi). Cizye vermekte olan bir gayr-i müslim müslüman olursa bu vergiden kurtulur. Yani Cizye bu kişinin üzerinden düşer.[291] Cizye, gayr-ı müslimler'in ödemeye gücü yeten akıllı ve hür erkeklerinden alınır. Kadınlar, kendilerine sadaka verilen fakirler, çalışmaya gücü yetmeyenler, a'malar, kötürümler, mecnunlar veya bunların dışında afete uğrayanlardan cizye alınmaz. Yine zengin olmayan kilise ve manastırlara çekilmiş din adamalarından da Cizye alınmaz. İslam'ın Müslüman olduğu takdirde cihad yapmakla mükellef olacakların dışındakilere cizye koymadığı görülmektedir.[292]

---

[290] Hamidulah, Muhammed, *İslamda Devlet İdaresi*, s. 266, Aynı yazar, *İslam Hukuku Etüdleri*, s.162.

[291] Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi,* s. 361.

[292] Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 175, Maverdi, *Ahkam-ı Sultaniye* , s. 159-175.

Cizye, Tevbe suresinin 9/29 ayetiyle farz edilmişti. İslam Hukuku bu ayete dayanarak Cizyeyi Hıristiyanlar, Yahudiler, Mecusiler ve Sabiiler'e yüklemiştir ve bunu kişi başına konmuş kişisel bir vergi sayar. Bu vergiyi ödeyenler, Müslüman topluluğu ile, sadece inanç ve törelerine hoşgörülü davranmak değil; mal, can, ve ırzlarının korunmasını da istemek üzere bir anlaşma yapmış sayılırlar.[293]

İslam ülkelerinde Gayri Müslimler ikiye ayrılır.

1-Vatandaş sıfatında olan " Zımmiler"

2-Yabancı devlet vatandaşı olan müste'menler

Zımmilerin bütün güvenlikleri Müslümanlarınki gibi korunur. Müste'men, İslam devletinde eman verilmiş kimsedir. Bugün kendisine vize verilmiş kişiye benzer. Müste'menlerle yapılmış anlaşmalar ve sulh şartlarında belirtilen hususlara riayet edilir.

Gayri müslim vatandaşlar devletin emniyetini ilgilendiren kilit görevler hariç kamu hizmetinde görev alabilirler, bunun gibi dini makamlara gelmez, müftü-hakim olamazlar. Bu haklar halen ileri Avrupa ülkelerinde yabancılara tanınmamaktadır. [294]

Zımmiler bazı haklardan mahrum görünmekte ise de önemli birçok mükellefiyetlerden de muaftırlar. Vergi verirler, askerlik yapmazlar, askerlik yaparlarsa cizye ödemezler. Ödedikleri vergi esasen en yüksek miktarı (48 dirhem) bile çok düşüktür. Bundan başka vergi vermezler. Ticaret yaparlarsa ayrıca bunun vergisini öderler. Canları, malları ve namuslarını korumak mükellefiyeti Müslümanlara aittir.[295] Bu durumda cizye bir güvenlik vergisi olarak değerlendirilmektedir.

Şibli, Cizye'nin milli savunma vergisi olduğunu belirtiyor ve Hz. Ömer'in hilafetinde onun mefhumu şüpheye imkan vermeyecek şekilde tebarüz ettirildiğini, bunun yeni bir vergi

---

[293] İbn Zenceveyh, *Kitabu'l-Emval*, c. I-III, Riyad 1986, s. 162 vd. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 28 vd, Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 362.

[294] Armağan, Servet, *İslamda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 119.

[295] Armağan, Servet, *İslamda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 34.

olmayıp Anuşirvan'ın aldığı eski verginin aynısı olduğunu, Hz. Ömer'in Anuşirvan'ın icraatını takip ederek Cizyenin farklı nisbetlerini tesbit ettiğini ifade ederek şöyle demektedir: "Cizyenin himayeye mukabil alınan bir vergi olduğunun bir diğer kati bir delili askerlik hizmetini ifa edenlerin kendi dinlerinde kaldıkları halde Cizye'den muaf tutulmalarıydı."[296]

"İslam topraklarında Gayri Müslimlerin haklarının muhafazası, İslami adetlere bütünüyle muhalif olan adetlerin dahi serbestçe yerine getirilmesine müsamaha edilmesine kadar götürülmüştür. Mesela alkollü içkilerin kullanılması Müslüman'a yasaklanmıştır. Bununla beraber ülkede yaşayan Gayrı Müslimler bunları yalnız kullanmada değil imal ve ithal etmekte, satmakta tam bir serbestiyete sahiptirler. Buna benzer durum şans oyunları, faizle yapılan muameleler için de geçerlidir."[297]

3-Uygulamalar

Gayr-ı Müslimlere sosyal ve adli işlerde muhtariyet tanınmıştır.[298] Müslümanın kanı, canı, malı ile Zımmi'nin ki arasında İslam devlet otoritesinden istifade bakımından fark yoktur. Eğer bir Müslüman kasden bir Zımmiyi öldürürse, ona kısas tatbik edilir. Hz. Muhammed döneminde bu şekilde tatbikat olduğu gibi Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifelikleri dönemlerinde de Müslümanların zımmileri kasden öldürmesi şeklinde değerlendirilecek olayları olmuş ve her üç halife de Peygamberin tatbikatına uyarak katil Müslümanların öldürülmesine hükmetmişlerdir.[299] Ahval-i şahsiye dediğimiz sahada, evlenme, boşanma, miras vb. hakları vardır. Bu konular kendi dini ve örfi kanunlarına göre kendi hakimleri tarafından halledilir. Bu durum İslam Tarihinin bütün devirlerinde aynen uygulanmıştır. Hıristiyan tebea için dini liderler hem hakim, hem tatbikatçı olup devlet

---

[296] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 230.

[297] Hamidullah, Muhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, s. 220.

[298] Hamidullah, Muhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, s. 216.

[299] Geniş bilgi için bkz. İbn Zenceveyh, *Kitabu'l Emval*, c. I-III, Riyad 1986, s. 162, Armağan, Servet, *İslam'da Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 26-37.

başkanının vekili durumunda idi. Kamu düzenini ilgilendiren suçlarda ise Müslüman hakimin hükmüne tabidirler. Hırsızlık, adam öldürme, yol kesme vb. suçlar gibi.[300]

İslam olmayanlara mahsus vergilerin her zaman ve her yerde İslamlaştırmak hususunda bir silah gibi kullanıldığı yok gibidir. Bazı oryantalistler bile bu vergiden kurtulmak maksadıyla Müslüman olanların, onun yerine Müslümanlara mahsus zekatı vermekten kurtulamadıklarından dolayı bu maddi sebebin fazla bir kıymetinin olmadığına işaret ederek bu idianın geçersiz olduğunu ifade etmişlerdir.[301]

Zaten bu anlaşmada ehli zimmeye bazı haklar bahşediliyor ve devlete de bazı sorumluklar yükleniyordu. Ehli Zimme ile ilişkilerde, onlara verilen haklar şu şekilde idi:

1- Ehli zimmet dini ibadetlerini yapmakta tamamen serbest idiler. Şahsi hallerine ait meselelerde din başkanlarına müracaat edebiliyorlardı. Ancak tarih içinde Müslüman valiler Müslümanların namaz vakitlerine rastlayan zamanlarda camilere yakın kiliselerde ayin yapmalarını yasakladıklarına dair örnekler mevcuttur.

2- Hıristiyanlar bazı hallerde yeni bir kilise yapmakta veya eskisini tamir etmekten men olunmuşlardı. Ancak olağanüstü tehlikeli durumlar ortadan kalkınca bu hüküm de ortadan kaldırılıyordu.

3- Ehli zimmet istediği yere göç etme, oturma, istediği işle uğraşma hakkına sahiptirler. Eğer devlet onları korumakta kusur ederse cizyeyi kaldırıyor ve böylece onlar da cizye yükünden kurtuluyorlardı.

4- İslam devleti bütün dinler için özel bir teminat vermiştir. Onlardan bir kimse öldüğü zaman malı kendi ailesine kalıyor, fakat Müslüman bir ahali öldüğü zaman malı devlet hazinesine geçiyordu.

---

[300] Armağan, Servet, *İslamda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 34.

[301] Örnek Goldziher ve T. W Arnold gibi bkz.Köprülü, Fuat, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.106.

5- Müslüman erkeklerin ehli kitap kızları ile evlenmelerine izin verilmiştir. Velev kız, dinini değiştirmese bile. Halbuki onların putperestlerin ve müşriklerin kızları ile evlenmeleri yasaklanmıştı.

6- Eğer bir Müslüman bir zımmiyi öldürürse, duruma göre kısas yapılırdı.[302]

Cizye ödeyen Gayrı Müslimler için iki hakkın temin edilmesi gerekir. Bunlar onların emniyetini sağlamak ve onları himaye etmektir.[303]

Hz. Peygamber Ezruh halkıyla her yıl Recep ayında verilmek üzere 100 dinar cizye üzerine anlaşma yapmıştı. (Dinar 4.25 gr. Ağırlığında bir altın para birimidir.) Mekna halkına yine Peygamberin koyduğu cizye, kereste, iplik, hayvan, zırh ve meyvelerinin dörtte biriydi.[304]

Cizyenin böyle anlaşmaya bağlı olarak alınması Ebu Bekir'in dönemi sonuna dek sürdü. Hz. Ömer yönetimi eline aldığında İran, Suriye ve Mısırdan büyük toprak parçaları ve buralarda oturan geniş halk topluluğu katılınca bunlardan, alınacak cizye oranının belirtilmesi gerekti. Ömer savaşları yöneten komutanlarına, sakalı bıyığı gelmiş kişilerden 40 dirhem ya da 4 dinar almalarını emretmişti. Hz. Ömer'in bu uygulamasına dikkat edildiğinde görülecektir ki Cizye savaşacak duruma gelen kimselerden alınmış bir Vergidir.

Hz. Muhammed'in Necran Hıristiyanları ile yapmış olduğu anlaşma dikkate değerdir. Buna göre; kimse Necranlılar'ın izni olmadan mal, mülk, ibadet ve meselelerine karışmayacak, Kimse, Necranlılar'ın izni olmadan piskopos, rahip ve öteki din adamlarını değiştirmeyecek, Necranlılar her yıl, her birinin değeri kırk dirhem olan iki bin elbise verecekler, Necran halkına hakaret edilmeyecek, Necran halkı asker olmayacaklar ve hiçbir ordu, izin almadan topraklarına giremeyecekti. Bundan sonra Necran Hıristiyanlarının reisi ile piskoposu İşu, Hz. Muhammed ile görüşerek ondan bir ahidname almışlardı. Bu ahidnamenin

---

[302] Rafii, Mustafa, *İslam'da Sosyal Düzen*, s. 229

[303] Hasan, H. İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 176, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 128 vd

[304] Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 362.

önceki anlaşmadan farklı maddeleri şunlar idi; Müslümanlar, Hıristiyanları bütün tehlikelere karşı koruyacaklar, Müslümanlar, Necranlıları kendileri ile birlikte savaşmaya zorlamayacaklar, Müslümanlar, Necranlıların adet ve kanunlarında hiçbir değişiklik yapmayacaklar, Müslümanlar, yıkılan kilisenin tamiri sırasında Necranlılara yardım edecekler, Papaz yada Rahip olmayan fakir halktan dört dirhemden fazla vergi alınmayacak, tüccar ve zenginlerin vergisi 12 dirhem olacak, Hristiyan bir kadın bir müslümanın evinde kalırsa, ibadetinde serbest bırakılacak, Müslüman olması için zorlanmayacaktır.[305] Din adamlarının keza bu vergiden istisna tutulması da dikkate değerdir.

Bu anlaşma Hz. Peygamberin kurduğu yeni devletin aynı dinden olmayan insanların bütün emniyet ve asayişini sağlama yükümlülüğünü üzerine alarak aynı zamanda örf, adet ve kanunlarında hür bırakmaktadır. Böylece İnsanlara hukuki ve adli muhtariyet[306] tanımış oluyordu. Hz. Peygamberin Necranlılara verdiği adli, hukuki, dini muhtariyet ve hürriyetin aynısını Bahreyn, Uman, Yemen eyaletlerinde tebaaya İslam devletine Cizye vergisi ödemeleri şartıyla verilmişti.[307] Aynı şekilde Dört halife devrinde fethedilen Ürdün, Basra, Dımaşk (Şam), v.b bölge halkına dini ve adli muhtariyet verildi.[308]

Necran halkının kazandıkları bu adli muhtariyete rağmen aralarında hükmetmek üzere Hz. Peygamber'den bir hakim talebinde bulunmuşlar, bunun üzerine Hz. Peygamber de Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı bu iş için vazifelendirmişti.[309] Bundan dolayı İslam fıkıhçıları Müslümanlar arasında ancak Müslüman hakimin hakimlik vazifesini yapacağını, Gayr-ı Müslimler arasında da Gayr-ı Müslimlerin hakimlik yapacağını belirtmektedirler. Nitekim Hz. Ömer zamanında kurulan ve Müslümanlarla Gayrı Müslimler'in beraber yaşadığı Kufe'de

---

[305] Geniş bilgi için bkz.Belazuri, *Futuh*, s. 63-68, Yurdaydın, H.Gazi, *İslam Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu*, AÜİFD, c. 27, Ankara 1985, Fayda, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayrı Müslimler*, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1979, Hamidullah, Muhammed, *El Vesaiku's-Siyasiyye*, Beyrud 1983.

[306] Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 223.

[307] Atar; Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 223.

[308] Belazuri, *Futuh*, s. 68-79, Atar, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 223.

kadılık yapan Şureyh'in Gayrı Müslimlerin davalarına bakmadığı ve Harac toprağında icrayı kaza etmediği nakledilmektedir.[310] Bir Müslümanla Zımmi arasındaki ihtilafta İslam mahkemeleri yetkilidir. Hz. Peygamber ve Dört Halife döneminde bunun örnekleri mevcuttur.[311]

Müslümanlar, genellikle fethettikleri yerlerdeki adalet örgütlerini değiştirmemişler onları oldukları gibi bırakmışlardır. Yani alınan yerlerdeki kilise mahkemeleri de yaşamaya devam etmiştir. Bununla birlikte genel asayişi ilgilendirdiği için cinayet suçlarına bakmağa sadece İslam mahkemeleri yetkili kılınmıştır.[312] Çünkü bu tür davalar günümüz hukukunda kamu hakkı'na tekabül eden suçlar olarak görülüyor ve o dönemde Allah hakkı olarak kabul ediliyordu.

Hz. Ebu Bekir Müslümanlığın Zımmilere yani Müslümanların himayesine giren Gayrı Müslimlere verdiği hukuku tevsik etmiş, zımmilerin emniyet ve masuniyetini tanıdığı gibi onların bilhassa vicdan hürriyetlerini temin etmiştir. Hire ahalisi ile akdedilen muahede şu şartları ihtiva etmekte idi: "Onların hiçbir mabedi hiçbir kilisesi, düşman hücumuna uğradıkları zaman iltica ettikleri yerler (sığınakları) yıkılmayacak, çanlarını çalmalarına ve bayramları esnasında haçlarını çıkararak dolaşmalarına engel olunmayacaktır." [313]

"Müslümanların İspanyada uğradıkları zulüm ve cebri Müslümanların elinde bulunan Hıristiyanlar hiçbir zaman görmemişlerdir. Umumiyetle Müslüman olmayan kavimlerin Kuranın emrettiği üzere cizye vermeleri ve Ömer'in meşhur ahidnamesi mucibince

---

[309] İbn Hişam, *Siyre*, c. 2, s. 233, İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 3, s. 299.

[310] Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 93, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s.228 Hakimlerin bu tür davaları kabul veya red hakkı Maide 42 de verilmişti: "Yalana kulak verirler, haram yerler. Sana gelirlerse ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir; eğer onlardan yüz çevirisen, sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hüküm ver. Çünkü Allah, adalet yapanları sever."

[311] Örnekler için bkz. Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 230-231.

[312] Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *İslam Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu*, AÜİFD, c. 27, s. 103.

[313] Şibli Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 3, s. 161.

elbiselerinin farklı olması gibi şartların tamamıyla yerine getirilmesi talep edilmiyordu."[314] "Hıristiyan memurlarda Müslüman büyükleri gibi giyiniyorlar, aynı zamanda kendilerini aşağı tabakanın karşısında pek yüksek tutuyorlardı. Bu şekilde Hıristiyanların böbürlenmesi bazen protestoların yükselmesine sebep oluyor, hatta Hıristiyan mallarının yağma edilmesine ve bazı Hıristiyanların öldürülmesine kadar ilerliyordu. Karışıklık zamanlarında zımmilerin hakları Müslümanlarınkine nazaran daha çok ihlal ediliyordu."[315]

Hz. Ömer Kudüs'ün Hıristiyan halkına verdiği Emanda, onlardan hiçbirinin dinlerini değiştirmek için zorlanmayacağını belirtmiştir.[316] Hıristiyanlara sadece cizye vermek karşılığında can ve mal emniyeti, kiliselerini koruma hakkı ve din özgürlüğü bahşedilmiştir.[317]

Hz. Ömer döneminde cizye veren halk ayrıca Suriye ve Mezopotamya'da bulunan Müslümanların her birine yiyecek olarak ayda iki mud (125 kg) buğday, üç kist (5kg) zeytinyağı vermek zorundaydılar. [318]

Bu konuda müsteşrik Brockelmann da şu ifadeleri kullanıyor: Müslümanların sadece zekat vermelerine karşılık bunlar (Arap olmayanlar) haraç ödüyorlar ve Müslümanların iaşesini sağlıyorlardı. Hükümet bunların içişlerine, Arap kabilelerinkinden daha az karışıyordu. [319]

Ömer b. Hattab zaferler elde etmeye başladığı sıralarda yaptığı bir antlaşmada "Eylya halkının can, mal, ibadethane ve nesil güvenliğini" garanti ettikten sonra kiliselerinde başkalarının kalamayacağını, onların yıkılamayacağını, ortadan kaldırılamayacağını, ne nesillerine ne de mallarına dokunulmayacağını, dinlerinden dolayı kınanmayacaklarını

---

[314] Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 17.

[315] Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 17.

[316] Armağan, Servet, *İslamda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 119.

[317] Brockelman, *İslam Ulusları ve Devletleri*, s. 45, Bkz. Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 3, s. 415.

[318] Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 363.

[319] Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri*, s. 50.

hiçbirisine zarar verilmeyeceğini, Yahudilerin Eylya'ya sokulmayacağını belirtmiştir.[320] Ancak anlaşmada Eylye halkının da Medaindekiler gibi cizye vermek zorunda olduklarını Romalıların ve eşkiyaların oradan çıkarılacakları; orada çıkanların gidecekleri yere varıncaya kadar can ve mallarına dokunulmayacağı, kalmak isteyenlerinse, Eylye halkı gibi cizye vermek mecburiyetinde oldukları belirtilmiştir.[321]

Hz. Ömer Irak'taki ordu kumandanlarına Hicri 17 senesinde şunları yazdı: "Süvari askerlerden ne hizmet istiyorsanız alınız ve onları Cizyeden muaf tutunuz." Müslümanların savaşlarına bir defa bile iştirak edenlerin o seneye ait Cizye vergisi iade edilirdi. Azerbaycan Hicri 22 senesinde fethedildiği zaman şehrin sakinlerine "Orduda herhangi bir senede hizmet edenlere o senenin cizye vergisinden muaf olurlar." teminatı verilmişti. Aynı sene Ermenistan hükümdarı Şehrbaraz ile yapılan anlaşmada şu şartlar vardı: "Ermenistan halkı Cizye ödememek şartı ile her askeri sefere iştirak etmeye ve verilen her emre uymaya mecburdurlar."[322] Keza Cürcan aynı sene içinde fethedildiğinde onlara verilen ferman şu sözleri ihtiva ediyordu: "Her sene imkanlarınıza göre cizye vermek şartı ile sizin himayenizden mesuluz, fakat sizden askeri hizmet alırsak buna mukabil Cizye size iade edilecektir." Bu olaylar Cizyenin bir güvenlik vergisi olarak uygulandığını şüpheye yer bırakmayacak şekilde göstermektedir.

Halife Ömer'in İslamiyet'i kabul etmeyen bazı Hıristiyan Arap kabilelerinden Cizye almadığı bilinmektedir.[323] Hz. Ömer yeni ele geçirilen bölgelerdeki topluluklara tam anlamıyla din özgürlüğünü tanıdığı gibi, can, mal, ırz gibi kutsal kişi haklarının korunmasını da devletin başlıca görevlerinden saymış ve bunları yerine getirmeye, bütün gücüyle çalışmıştır. Kudüs, Hire, Cürcan ve Azerbaycan'ın ele geçirilmesinde yapılan bildiriler bu

---

[320] Rafii, Mustafa, *İslamda Sosyal Düzen*, s. 227.

[321] Rafii, Mustafa, *İslamda Sosyal Düzen*, s. 227.

[322] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 231.

[323] Bkz.Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 304, İbni Kuteybe, *el Maarif***,** s. 193

anlamdadırlar. Gayr-ı Müslimler bu özgürlük ve bağışıklıkların verilmesine karşılık cizye ve haraç ödüyorlardı ki kendilerinden savaşlarda yararlanıldığında cizye alınmamıştır. Bundan başka bir bölge halkı toplu olarak İslam ordusuna yardım ederse, onlardan bir yıl ya da daha uzun sure cizye alınmıyordu. 643 yılında Azerbaycan ve Ermenistan halkından kimilerine böyle bir cizye bağışıklığı tanınmıştı.[324]

Hz. Ömer zamanında fethedilip vergiye bağlanan Humus, Heraklius'un taarruzu ile Müslümanların bu şehri terk etmeleri gerekmişti.Yermük muharebesinden dolayı İslam ordusu Suriye'nin batı bölgesinden çekilip kendilerinden daha önce cizye alınan Humus, Şam ve diğer şehirlerin sakinlerinin koruma mesuliyetini artık yüklenme imkanı kalmadığını anlayınca evvelce tahsil edilen meblağın tümünü onları himaye etme mesuliyetini üzerlerine alamayacaklarından vergide bir hakları olmadığını söyleyerek halka iade ettiler. O sırada İslam ordusu kumandanı, Gayri Müslim halktan toplanan vergiyi iade etti. Ve şöyle dedi: Mademki biz sizi himaye edemiyoruz, sizden vergi almaya da hakkımız yok.[325] Bu tarihi örnek de Cizye'nin bir güvenlik vergisi olduğu ve güvenliğin sağlanamadığı takdirde bunun geri ödemesi'nin yapıldığına dair ilginç bir olaydır.

4-Haraç

Haraç geliri Hz. Ömer dönemine dek Müslümanlarca bilinmeyen bir gelir türüydü. Gerçi İslamiyet'in ilk döneminde Hayber toprakları Yahudilerden alındığında buranın sahipleri olan Yahudiler, tarım işlerinden daha iyi anladıklarından tarlalar, ürünlerinden bir pay vermeleri koşuluyla kendilerine bırakılmıştı. Bundan başka halkı Müslüman olan bölgelerde topraklar, ürünlerinin onda birini, yani öşrünü vermeleri karşılığında eski

[324] Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 369.

[325] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 230, Hamidullah, Muhammed, *İslam Hukuku Etütleri*, s. 144.

sahiplerine bırakılmıştı ki bu yolla, tarlaların zekatı toplanmış oluyordu. Hz. Ebu Bekir döneminde bir parçası ele geçirilmiş olan Iraktan gelir olarak götürü bir para toplanmıştı.[326]

Hz. Ömer'in ihdas ettiği başka bir vergi türü de Öşür idi. Yabancı memleketlerin kanunlarına göre mallarının üzerine yüzde on ithalat vergisi ödemek zorundalardı. Ebu Musa el Eşari'nin durumu bildirmesi üzerine Ömer bu memleketlerden İslam ülkesine ticaret için gelenlerden aynı nisbette ithalat vergisi alımsını emretti. O zamanlar İslam idaresinde bulunmayan Mebnec Hristiyanları bizzat mektup ile Ömer'e müracaat ederek Öşür veya Yüzde on gümrük vergisi ödeyerek Arabistan'da ticaret yapma müsaadesi istemişlerdi.Bu kaide Zımmilere de şu farkla teşmil olundu: Yabancılar yüzde on, Zımmiler yüzde beş, Müslümanlar ise yüzde iki buçuk öderlerdi. Sonuçta büyük gelir getiren Gümrük dairesi tesis edildi. Vergi sadece ticari eşyadan alınırdı. Vergisi ödenen mallar bir sene vergiden muaf tutulurdu. Kıymeti iki yüz dirhemin altında olan mallar vergi kapsamı dışında idi ve sadece alenen memlekete sokulan mallardan vergi alınması, şahsi eşyanın aranmaması hususunda gümrük memurlarına talimat verilmişti.[327]

[326] Bkz. Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 61 vd. Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 359.

[327] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 81-82.

2. Bölüm

Adli Teşkilat ve İç Güvenlik

İslam Tarihinin ilk dönemlerinde adli teşkilatın bugünkü gibi iç güvenlikten tamamen ayrı bir kurum olmadığını, görev ve sorumluluk olarak birbirleri ile iç içe olduklarını daha önce belirtmiştik. Bazen kadı'nın bir iç güvenlik görevlisi olarak icraî inzibatî görevlerin içinde olduğunu bazen de birer iç güvenlik görevlisi olan şurta veya muhtesibin re'sen bir hükmü uyguladıkları vaki idi. Zaten bugün bile bu iki kurum keskin hatlarla birbirinden ayrılmış değildir. Mesela savcılık makamı bir iç güvenlik görevlisi gibi soruşturmayı yürütebilmekte ve bu yönüyle polisin adli amirliğini yürütmektedir. Bundan dolayı adli polisin kurulması konusu uzun yıllardan beri gündemden kalkmamaktadır. Yine trafik polisi resen trafik suçunun işlendiğine karar vererek cezasını kesebilmektedir.

Keza adli teşkilatın yapmış olduğu faaliyet zaten bir yönüyle güvenliği sağlama işidir. Suçluların tecziyesi işi başka amaçları ile birlikte aynı zamanda güvenli bir toplum yaratma ve bir ıslah projesidir. Bu girişten sonra adli teşkilatın bizim konumuzu ilgilendiren yönlerine bakabiliriz.

Nitekim tarih kitaplarında kadı'nın görevleri sayılırken "...hakları sahiplerine iade etmek, had cezalarını infaz, şehrin asayiş ve emniyetini sağlamak, şahitleri ve maiyetinde görev yapan memurları denetlemek"[328] şeklinde ifade edilmiştir ki bunların bir kısmı doğrudan bir kısmı da dolaylı olarak iç güvenlik görevlisinin görev ve sorumluluğunda olan konulardır.

İslam'dan önce Arap toplumunda muhakeme; Kabile reisine veya hakeme başvurma şeklinde idi. Hakem bir karara varamadığı zaman kura çekmek suretiyle suçlu tespit

[328] Atar, Fahredddin, Kadı maddesi, *TDVİA***,** c. 24, s. 68.

olunuyordu.[329] "Bu devirde teşkilatlı bir devletin olmayışı, verilen hükümlerin sözde kalmasına, uygulanamamasına sebep olmaktaydı. Hükmün uygulanması, tarafların iyi niyetine veya haklı tarafın güçlü olmasına bağlıydı. Yani Hakemin kararı, infazı mümkün bir karar değil, daha çok anlaşmazlık konusu olan şeyde sadece hakların bir tesbiti idi."[330]

Hz. Peygamber zamanında iç güvenlikle ilgili yapılan en büyük ıslahatlardan birisi de adli yargılama alanındadır. Suç'un şahsileştirilmesi, kan davalarının ortadan kaldırılması, yargılamanın tam adaletle yürütülmesi, sübutu belirlenen suçun cezasının infazı v.b konularda Arap toplumuna yepyeni adli düzenlemeler getirilmişti. Bunlara fiillerde niyetin dikkate alınması, her ferdin adalet önünde eşit haklara sahip olması, caydırıcı cezalar ve bunların tatbikini de eklememiz gerekiyor.

Halbuki günümüzde bile örneğin ülkemizde kan davalarının önüne geçilmiş değildir. Bunun sebebi iç güvenlik tedbirlerinin eksik alınıyor olması değil fakat suçu işlediği bilinen şahıslara verilen cezaların mağdur tarafı ve kamuoyunu tatmin edememesidir. Bunun sonucunda insanlar "ihkak-ı hak" ile cezayı kendi verme yolunu seçerek başka bir suç işlemektedirler.

İslam geldikten sonra tedrici olarak bir hukuk sistemi ortaya koymaya başladı. Önce Müslümanlar hukuki ihtilaflarını Hz. Peygambere götürmeye başladılar. Medine Vesikasıyla Hz. Peygamber resmen Müslümanlar arasında meydana gelen bütün anlaşmazlıklarda hakim[331] Gayri Müslimler arasında meydana gelen bütün anlaşmazlıklar için de bir hakem[332]

---

[329] Özlü, Serdar, *Asr-ı Saadette İç Güvenlik*, A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara 1995, s. 115, Kızıler, Hamdi, *İslam Hukukunda Muhakeme Şekli*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara 1992, s. 22-28.

[330] Schacht, Joseph, *İslam Hukukuna Giriş*, AÜİF yayınları, Ankara, 1986. s 19.

[331] Medine Vesikası, Madde 23.Vesika için bkz. İbni Hişam, *Siyre*, c. 2, s.106, Hamidullah, Muhammed, *el-Vesaiku's-Siyasiyye*, Daru'n-Nefais, 4.baskı, Beyrut 1983, s.57 vd, Aynı yazar, *İslam Peygamberi*, c. 1, s. 200 vd. *İslam Anayasa Hukuku*, s. 96 vd, *İslam Hukuku Etüdleri*, s. 37 vd, Bulaç, Ali, *Asr-ı Saadette Bir Arada Yaşama Projesi*, *a.g.e*, c. 2, s. 170 vd.

[332] Medine Vesikası, Madde 42

misyonu üstlenmişti. Yalnız Medine'deki bütün topluluklara da "yöneticilik"[333] görevini ifa ediyordu. Kendisi kadılık görevini yaptığı gibi bu göreve başka Sahabileri de atamıştı. Bu görevi yaparken vahye göre hüküm veriyordu. Davalı ve davacı onun huzuruna gelir, o da onların her ikisini dinlerdi. İspat ve çözüm yolları; Delil, yemin, şahitlerin şehadeti, yazılı metinler, feraset, kura, v.s. idi.[334]

Hz. Peygamber bir gün suç işlemiş olan bir şahıs hakkında yanına Üsame b. Zeyd şefaatçi geldiğinde onu reddederek şöyle demişti. "Sizden öncekiler itibarlı bir kişi hırsızlık ettiğinde salıverildikleri, avamdan biri aynı suçu işlediğinde cezalandırıp elini kestikleri için helak oldular. Allah'a yemin ederim kızım Fatıma bu işi yapsaydı onun da elini keserdim."[335]

Eskiden maznun ateşte yürütülmesi kuş uçurma gibi batıl delillerle hüküm veriliyordu. İslam bu ve benzeri batıl ve hurafe usul ve delilleri kaldırıp davacının davasını namuslu şahitlerle ispat etmesi, ispat edemediği durumda ise davalıya yemin verdirilmesi esasını getirmiştir.[336] Hz. Peygamber şöyle diyordu: "Delil getirmek davacıya, yemin de inkar edene gerekir."[337]

Hz. Muhammed, kendisi kadılık görevi yapmanın yanı sıra sahabilerden de bu göreve tayin ettiği kişiler vardı. İlk dört halife bunlardandı. Diğerleri ise Abdurrahman b. Avf, Ubeyd b. Ka'b, Muaz b. Cebel, Amr b. As, Attab b. Esid [338] idiler.

Hz. Peygamber Hz. Ali'yi Yemene kadı tayin ettikten sonra Hz. Ali, "Ey Allahın Resulü beni gönderiyorsun oysa ben genç yaştayım ve kaza konusunda bilgim yoktur" dediğinde Peygamberimiz şu şekilde buyurdu. "Allah'ım onun kalbine hidayet ver ve dilini kuvvetlendir." Daha sonra "Önüne iki taraf oturduğu zaman ilk defa işitiyormuş gibi, her iki

---

[333] Medine Vesikası, Madde 47

[334] Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi*, Kayıhan yayınları, İstanbul 1987, c. 2, s. 194.

[335] Buhari, *Sahih*, Hudud 8, s.116.

[336] Hamidullah, Muhammed, *el-Vesaiku's-Siyasiyye*, s. 318.

[337] *Buhari, Rahn*,3,1116, *Tirmizi*, 13, *Ahkam*,12, 3, 6,17 ve 13,41 *İbni Mace, Ahkam*, 7,2, 1778 No 2321

tarafı dinlemeden sakın karar verme. Bir taraf sana meseleyi değişik gösterir." [339] Keza bu emir bugün Karakollarda yeni göreve başlayan Bir Komiser yardımcısı için de geçerli bir prensiptir.

"İlk dönemlerde kadı'nın katibi veya kararların toplandığı bir sicil defteri bulunmuyordu. Zira kararlar, kesinleşir kesinleşmez hemen yerine getiriliyordu. Kararın tenfizi işini bizzat kadı deruhte ediyordu."[340]

Adli Teşkilat, Hulefai Raşidin devrinde bağımsız ve son derece saygı gösterilen bir müessese idi. Halifenin kaza yetkisinin olmasının yanı sıra[341] Hakimlerin tayininde, ilim, takva, vera sahibi ve adaletli olmalarına dikkat ediliyordu. Hakim bazı durumlarda, içtihadına göre hüküm veriyordu. Süreç şu şekilde işliyordu: Kendisine bir olay geldiği zaman Hakim, bu olay için uygulayacağı kararı önce Kitap ve Sünnet de araştırır. Eğer bulamazsa, içtihadıyla hükmeder ve meseleleri benzerleriyle mukayese ederek karar verir. Bundan dolayı içtihat (re'y veya kıyas), gelecek asırlarda adli hükümlerde verilen bir kaynak olmuş, hükümlerin çoğu buna dayandırılmıştır.[342]

Hz. Ebu Bekir, iki sene gibi kısa bir süre hilafette bulunduğundan adli sahada reform sayılacak bir faaliyette bulunmadı. O, halife olduğu zaman adli işlerde Hz. Ömer'i görevlendirdi.[343] Hz. Ömer iki yıl kadılık yapmış olmasına rağmen, bilinen şiddeti ve ihtiyatı sebebiyle huzuruna iki hasım dahi gelmedi. Hz. Ebu Bekir Hz. Ömer'i kadı olarak tayin etmiş olmakla beraber bazı hukuki ihtilafları kendisi de çözüyordu: O, bir katil olayını

---

[338] Şibli Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 1, s. 453, Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 16 vd, Hamidullah Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 929 , 932.

[339] Nebhan, M. Faruk, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları***,** s 557, Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 17, Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 1, s. 442.

[340] Hasan, H. İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s.198.

[341] *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 271-273.

[342] Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 198.

çözüme kavuşturmuştu,[344] Bir hırsızlık olayında yapılan muhakeme sonucunda, hırsız el kesme cezasına çarptırıldı.[345] Eslem kabilesinden zina eden bir kadına recim cezasını uyguladı.[346]

Hz. Ebu Bekir zamanında Enes b. Malik, Bahreyn'e hakim tayin edilmişti diğer yerlerde ise valiler idari görevleri yürütürken ek görev olarak adli işleri de yürütüyor olmalıdırlar.[347]

Hz. Ebu Bekir meselelerin çözümü için Kuran ve Hadis'de bulamadığı şeyleri danışma kurulunu topluyor ve onlara danışıyordu. Hz. Ebu Bekir'in güç durumlarda kendilerine danıştığı alimler şunlardı: Ömer, Ali, Abdurrahman b. Avf, Muaz b. Cebel, Übey b. Kab, Zeyd b. Sabit. Bunlar aynı zamanda zamanın müftüleri idiler.[348]

"Ancak Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir döneminde bu görevi yürütmekle birlikte "Kadı" ünvanı almamıştı. Hz. Ömer zamanında İslam'ın yayılıp Arapların Arap olmayan milletlerle kaynaşmasından sonra ortaya çıkan yeni medeni durum Araplar ile diğer milletlere ait fertler arasında zuhur eden problemlerin halledilmesi için kanuni bir sistemin getirilmesini gerekli kıldı. Bu düzen ortaya çıkan anlaşmazlıkların Kuranı Kerim, sünnet ve kıyasa uygun olarak çözüme bağlanması işini yürütmek üzere halifeye vekalet eden kadıların tayinini gerektiriyordu."[349] Dört Halife döneminde adli teşkilatla ilgili çalışmaların büyük bir kısmı Hz. Ömer imzasını taşımaktadır. Hz. Ömer dönemindeki çalışmaları aşağıda müstakil bir bölümde inceleyeceğimizden kısa kesiyoruz.

---

[343] İbn Abdilberr, *İstiab*, s. 43, İbn Esîr, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 289, Vekî, *Ahbaru'l-Kudât*, c. 1, s. 104, Kettani, *Teratib***,** c. 1, s. 259-260, Taberi, *Tarih*, c. 2, s. 617, Nebhan, M.Faruk, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, s. 558, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 64.

[344] Vekî, *Ahbaru'l-Kudât,* c. 1, s. 102-103.

[345] Suyuti, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 38, Malik, *Hudud*, 2.

[346] Buhari, *Hudud*, 22, Malik, *Hudud*, 30.

[347] Suyuti, *Cevahiru'l Ukud*, no 236 b, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı***,** s. 65.

[348] Makrizi, *İmta*, s. 901, İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, s. 109, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, 65.

[349] Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 196.

Hz. Osman, Hz. Ömer devrinde teşkilatlanıp düzene sokulan adli teşkilattaki düzeni devam ettirdi. Hz. Ömer devrinde olduğu gibi vilayet ve eyaletlere düzenli olarak kadılar tayin ediliyordu.[350] Hz. Osman başkent Medine'de kaza fonksiyonunu ifa ederken, Zeyd b. Sabit'i de kadı olarak tayin etmişti.[351] Hz. Osman Hz. Ömer'in katli ile ilgili davaya bizzat kendisi bakmıştı.[352] Hz. Osman içki,[353] hırsızlık,[354] alış-veriş[355] davalarına da bakıyordu.

Hz. Osman jüri usulüne benzer bir usulle davalara bakıyordu. Bu Jüri üyeleri, Ali b. Ebi Talip, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avam ve Abdurrahman b. Avf idi.[356]

Hz. Osman Halife olarak kendisinin Talha b. Ubeydullah ile arasındaki arazi satışından çıkan anlaşmazlıkta taraf oluğu bir davada Cübeyr b. Mut'im'in hakemliğine başvurmuştu.[357]

Hz. Osman Kufe kadısı Abdullah b. Mesud'tan gelen bir mektup üzerine cezaların (haddlerin) infazının halifelerin tasvibine bağlı olduğunu bildirdi.[358]

Hz. Osman Hz. Ömer gibi Hac mevsimlerinde Mekke'de bir temyiz mahkemesi kurarak taşra hakimlerinin verdikleri kararlara itiraz varsa onları temyizden gözden geçiriyordu.[359]

Hz. Osman ayrıca Medine'de muhakeme salonu olarak Dar'ul- Kaza (Adliye Sarayı) isminde bir bina edinmiştir.[360]

---

[350] İbn'ül-Esîr, *İslam Tarihi*, c. 3, s. 95, Taberi, *Tarih*, c. 3, s. 446, İbn Abdilberr, *İstiab*, s.663, Vekî, *Ahbaru'l-Kudât*, c. 1, s. 274-275, İbn Hallikan, *Vefayat'ül-A'yan***,** c. 2, s. 225, İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 9, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 80,

[351] Taberi, *Tarih*, c. 3, s. 446, İbn'ül Esîr, *İslam Tarihi*, c. 3, s. 95, Vekî, *Ahbaru'l-Kudât*, c. 1, s. 110, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 80.

[352] İbn Kesir, *Bidaye*, c. 7, s. 148-149.

[353] Ebu Davud, *Hudud*, 35, İbn Esîr, *İslam Tarihi*, c. 3, s. 53, Darimi, *Hudud*, 9

[354] Malik, *Hudud*, 23.

[355] İbn Kayyım, *Turuk*, s. 84-85.

[356] Bkz. Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 80.

[357] Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 80.

[358] Taberi, *Tarih*, c. 3, s. 328.

Daha önce adli sahada tecrübe kazanmış olan Hz. Ali Peygamberimizin şu iltifatına mazhar olmuştu: "Hz. Ali kaza işlerini yürütmede en başarılı hakimdir."[361] Sonra Hz. Ömer zamanında da kadılık görevinde bulundu. Kendi hilafeti zamanında da adli idare ve muhakeme hususunda aktif bir faaliyet icra etmiştir. Kufe'ye ilk gelişinde hasımlara Hakim'in eşit davranmasının İslami bir gelenek olduğunu hatırlatmıştır. Hz. Ali'nin mahkeme içtihatları bir kitapta toplanmıştır.[362]

Hz. Ali şehirlere bilgi ve liyakatli kimseleri tayin ediyor, vazifesinde başarılı hakimleri terfi ettiriyordu.[363] Nitekim Kufe kadısı Şureyh'in dürüst, adil ve başarılı çalışmalarını görünce, maaşını terfian 100 dirhemden 500 dirheme çıkardı.[364]

Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir'in oğlu Muhammed'i Mısır'a vali olarak tayin ederken Kazai işerin yürütülmesini de ona vererek bu hususta "Adil" olmasını bir talimatname ile emretmiştir.[365] Muhammed b. Ebu Bekir, İslam mahkemesinde bir Müslüman ile bir Hristiyan'ın zina davası konusunda hangi hukukla tatbik edilmesi gerektiğini Hz. Ali'ye sormuş, Hz. Ali de Müslüman'a İslam kanunu, Hristiyana ise kendi kanunu'nun tatbik edilmesi gerektiğini yazmıştır.[366]

Hz. Ali muhakeme de tarafları birbirinden ayıran ilk kimse olmuştur. Başlangıçta her iki taraf ve bunların şahitleri de hakimin huzurunda bir arada bulunurlardı. Hz. Ali, şehadette bulunacakları hususta birbirlerinin ağzından bir şey almamaları ve sadece kendi bildikleri şeyi beyan etmeye sevk edilmeleri için şahitlerin ifadeleri alınacağı zaman onları birbirinden ayrı

---

[359] Taberi, *Tarih*, c. 3, s. 379-380,427.

[360] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 271-272.

[361] İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, s. 202, İbn Abdilberr, *İstiab*, s. 474, Makrizi, *İmta*, s. 999, Vekî, *Ahbaru'l-Kudât*, c. 1, s. 88-90,

[362] Bkz. İbn'ül Esîr, *İslam Tarihi*, c. 3, s. 202, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 81-82.

[363] Taberi, *Tarih*, c. 4, s. 69, Vekî, *Ahbaru'l-Kudât*, c. 1, s. 288, İbn'ül Esîr, *İslam Tarihi*, c. 3, s. 200.

[364] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 264.

[365] Taberi, *Tarih*, c. 3, s. 556.

[366] Bkz. Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 82.

tutan ilk kimse olmuştur. Hz. Ali'nin şu sözü meşhurdur: "Ben şahitleri birbirlerinden ayıran ilk kimseyim."[367] Bu uygulama da şahısların ifadelerinin mukayesesi ve anlaşmalı ifadelerde yanlışın ortaya çıkarılması için önemli bir husustur.

"Hz. Alinin hilafeti sırasında Şureyh'in başkanlık ettiği bir mahkeme huzuruna Halife Ali, bir şikayet meselesini halledebilmek vesilesiyle gelmiş ve şahit olarak da kendi oğlu Hasan'ı göstermişti. Hakim Şureyh, şahidin babası lehine şehadetinin dinlenemeyeceği prensibini mucip sebep göstererek bu şehadeti reddetmişti. Halife Ali'nin Peygamber torunu olan Hasan'ın mümtaz karakteri üzerinde gösterdiği ısrar, bu hakim üzerinde hiçbir netice hasıl etmedi. Bir müddet sonra Halife Ali, bu adil hakimin aldığı maaşta bir artırma yaptı ve aldığı parayı, 500 dirhem tutarındaki umumi aylık seviyesine çıkardı."[368]

Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali ve sonraki halifelerin de tebaasından herhangi birinin bazen da Gayrı Müslim bir ferdin şikayeti üzerine hakim tarafından çağırıldıkları zaman mahkeme huzuruna gelmişlerdir.[369] Bu örnek Hz. Peygamber dönemi ve bilahare Dört Halife döneminde bugünkü gibi adli dokunulmazlık kapsamında değerlendirilebilecek bir kavramın olmadığı, herkesin eylem ve işlerinde eşit bir şekilde yargıya tabi olduğu anlaşılmaktadır.

A- Fetvâ Dairesi

İslâm hükümetinin ilk teessüsünden itibaren kurulan adlî müesseselerden biridir. Başka dönemlerde benzerine rastlayamıyoruz. Adliyenin temel kâidelerinden biri, her insanın bütün kanunu biliyor, hiç olmazsa memleketin kanununu tanıyor farz edilmesidir. Bir suçlu, işlediği hareketin kanun nazarında suç sayıldığına dair mâlûmatı olmadığını bir mazeret olarak ileri süremez. Bugün bütün medeni hükümetler, bu kaideye riâyet ediyorlar. Bunun böyle olması lâzımdır. Fakat şayan-ı hayret olan nokta, bugünkü hükümetlerin halka kanunlar

---

[367] İbn Kayyım, *Turuk*, s. 48-40, Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 931.

[368] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 933.

[369] İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, s. 97, Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 928.

hakkında mâlûmat vermek için bazı tedbirler almış olmamalarıdır. Buna cevaben talîm ve terbiyenin bu gibi şeylere ehemmiyet vermeyi gerektirmeyecek derecede yaygın olduğu söylenebilirse de bu cevap tatmin edici olamaz. Talîm ve terbiye ne kadar yaygın olursa olsun, halk, hiçbir vakit hukukta vukûf sahibi olamaz. Bu itibarla medenî memleketlerde halk, kanunun bazı maddeleri hakkında bir şey öğrenmek istese bunu kolaylıkla temin edecek bir vasıta bulamıyor. Halbuki Müslümanlar sırf bu maksadı temin için "Fetvâ daireleri" adı verilen müesseseleri vücûda getirmişlerdir. Fetvâ dairelerinde en yüksek fıkıhçılar toplanır, kendilerine müracaat eden fertlere sordukları meselelere dair cevap verirlerdi. Bunların vazifesi, her müracaat edene istediği mâlûmatı vermek idi. Bundan dolayı her insan istediği zaman, kanun hakkında vukûf sahibi olabilir, hiçbir kimse kanuna vâkıf olmadığı iddiasını ileri süremezdi. Fetvâ daireleri, tâ Müslümanlığın başlangıcından itibaren vücut bulmuş ve bugüne kadar payidâr olmuştur. Fakat bu müessese, bilhassa Hz. Ömer'in devrinde intizam ve başarı ile işlemiştir. Ondan sonra veya evvel, hatta Hz. Ebû Bekir'in devrinde, bu şekilde vazife yapmamıştır.[370] Ömer, Ali, Abdurrahman b. Avf, Muaz b. Cebel, Übey b. Kab, Zeyd b. Sabit, Hz. Ebu Bekir zamanında müftüler idiler.[371]

Bu görev bir nevi kanunlar konusunda vatandaşa rehberlik etmek ve bilirkişilik etmek idi. Aynı zamanda bunlar yeni bir durum karşısında Nass tan içtihat suretiyle hukuki yorum çıkarıyorlardı.

Bu usûlün en feyizli semereyi vermesi için herkesin fetvâ verme vazifesini derûhte edememesi icap eder. Diğer taraftan en muktedir fıkıhçıların bu işin başına geçmeleri lâzım gelir. Böylece hiçbir meselenin yanlış bir surette anlaşılmasına mahâl kalmaz. Hz. Ömer, bu noktaya çok dikkat ederdi. Bundan dolayı ancak Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Muâz b. Cebel, Hz.

---

[370] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 369

[371] Makrizi, *İmta*, s. 901, İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, s. 109, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 65.

Abdurrahman b. Avf, Hz. Übeyy b. Kâb, Hz. Zeyd b. Sabit, Hz. Ebû Hüreyye, Hz. Ebü'd-Derdâ gibi onun bizzat tâyin ettiği zevât fetvâ verme vazifesini yaparlardı.[372]

Mevlana Şibli'ye göre tarih kitaplarında Hz. Ömer'den emir almadan fetvâ verenlere dair misaller vardır. Hz. Ömer, bunları bu gibi hareketlerinden menetmiştir. Kısaca Abdullah b. Mes'ud da men edilenler arasında idi. Bundan başka ihtiyâtî bir tedbir olmak üzere ara sıra müftüler imtihan edilirdi. Hz. Ömer, Ebû Hüreyye'nin bir mesele hakkında görüşünü sorar, verdiği cevabı düşündükten sonra "Başka bir fetvâ vermiş olsan seni fetvâ vermekten men ederdim" derdi.[373]

Bu hususta nazarı dikkate alınması icap eden diğer bir nokta, fetvâ vermekle meşgul olan zevâtın isimlerini ilân etmektir. O zamanlar gazete bulunmadığı gibi hükümetin de resmî bir yayın organı yoktu. Binâenaleyh bu ilânlar, ammenin toplandığı yerlerde yapılırdı. Meselâ Hz. Ömer, Suriye seferi esnasında Câbiye'de irâd ettiği nutukta şu sözleri söylemişti:

"Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmek isteyen Übeyy'e, Ferâizden bir şey öğrenmek isteyen Zeyd'e, bir fıkıh meselesini anlamak isteyen Muâz'a müracaat etsin."[374]

1-Hz. Ömer'in Adli Konularda Gönderdiği Fetvalar

Hz. Ömer, zaman zaman hâkimlerine mühim meseleler hakkında fetvâlar gönderirdi. Bu fetvâlar bir araya getirilecek olursa küçük bir Mecelle teşkil eder. Kadıların tâyini hususunda gösterilen dikkat ve itinaya gelince o zamanki kadıların, Arabistan'ın en kâmil insanları olduklarını söylemekle iktifâ edebiliriz. Hükümet merkezi olan Medine'de kadılık vahiy kâtibi olan Hz. Zeyd b. Sâbit tarafından yapılıyordu. Hz. Zeyd İbranîce ve Süryanîce'ye bihakkın vâkıf bir zat olduktan başka fıkıh ilimlerinde, bilhassa ferâiz ilminde ihtisas sahibi

---

[372] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 369, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 100.

[373] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s.86, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 369.

[374] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 369.

idi. Basra kadısı olan Kâ'b b. Esver El- Ezdî, gayet basiretli bir zat idi. Derin bir ihatası vardı. İmam İbn-i Sîrîn, onun bir çok fetvâlarını ve emirlerini iktibas etmiştir.[375]

Filistin'in kadısı Ubâde b. Samit, Hz. Peygamber'in zamanında Kur'ân'ı kâmilen ezberleyen zevâttandı. Bundan dolayı Rasûl-î Ekrem onu Suffelilere Kur'ân öğretmeğe memur etmişti. Hz. Ömer, bu zata o kadar hürmet ederdi ki, bir defa onunla Muaviye arasında bir anlaşmazlık çıktığı zaman Hz. Ömer, Ubâde'yi Muaviye'nin mâdûnu olmaktan derhal kurtarmıştı. Küfe kadısı, Abdullah b. Mes'ûd idi. Bu zatın iktidarı tarife muhtaç değildir. İbn-i Mes'ud Hanefî fıkhının ilk kurucusudur.

Hicret'in 19. senesinde Kadı Şüreyh, Abdullah b. Mes'ud'a halef olmuştu. Gerçi Şüreyh, Ashâb'dan değildi. Fakat işinin o kadar ehli idi ve zekâsı o kadar yüksekti ki, hiç bir kimse bu sahada O'na rekabet edemezdi. Kadı Şüreyh'in adı bugüne kadar hürmetle yâd edilmektedir. Hz. Ali, Kadı Şüreyh hakkında "Arapların en güçlü kadısı" derdi. Bu muhterem ve muazzam şahsiyetlerden başka Cemil b. Ma'mer El-Lahmî, Selman b. Rabîa El-Bohali, İbni Meryem el Hanefi, Abdurrahman b. Rabîa, Ebû Karat El Kindî, İmran b. El-Huseyn gibi yüksek zevât, Hz.Ömer'in zamanında kadılık etmişlerdir. Valiler resmî mevki itibariyle kadılardan daha yüksek ve kadı tâyinine salâhiyetli iseler de Hz. Ömer, bu mevkilere tâyin edilecek zevâtı umûmiyetle kendisi seçerdi. Bu gibi mevkilere namzet olan zevâtın şöhreti, haddi zatında itimada değer bir diploma teşkil ederdi. Buna rağmen Hz. Ömer, bu zevâtı dikkatle imtihan eder, liyâkatlerine kanaat getirdiği kişileri ancak tâyin ederdi. Kadı Şüreyh bu şekilde tayin edilmişti[376]

B-Mahkeme

Hz. Peygamberin kullandığı adli duruşmalara mahsus sabit bir mahalli yoktu: Cami, pazaryeri, konaklama yerinde bir çadır, bütün her yer onun için uygundu. Daha sonra halifeler ve aynı şekilde onlar tarafından tayin edilen devamlı ve muntazam hakimler, tarafları ister

[375] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 365.

camide, ister kendi ikametgahlarında kabul ederlerdi. Daha Halife Osman devrinde bir muhakeme evinden (Daru'l-Kaza) bahsedilir.[377] Halifeler mesela Hz. Ömer şikayet sahibi kimseleri ister hatta ister tebea, ister yabancı olsun Gayrı Müslimleri, şayet duruşma sırasında orada hazır bulunuyorlarsa camilerde kabul ederlerdi. Gerçekte Cami, Hz. Muhammed ve hemen müteakip halifeleri tarafından resmi misafirhane olduğu kadar muhakeme salonu ve dini vecibelerin ifa edildiği mahal olarak da kullanılıyordu.[378] Önceleri Hakimler, muhakeme işlerini evlerinde yürütürlerken bilahare anlaşmazlıları gidermek için oturumları mescitlerde yapmaya başladılar.[379]

Müslümanlar, genellikle fethettikleri yerlerdeki adalet örgütlerini değiştirmemişler onları oldukları gibi bırakmışlardır. Yani alınan yerlerdeki kilise mahkemeleri de yaşamaya devam etmiştir. Bununla birlikte genel asayişi ilgilendirdiği için cinayet suçlarına bakmağa sadece İslam mahkemeleri yetkili kılınmıştır.[380]

C-Hapishane

Suçluların ceza amacıyla Hz. Peygamber tarafından belli bir yere hapsedildiği anlaşılmaktadır.[381] Ayrıca Hz. Peygamber, bir kadını hapsetmek için mescidin kapısı yanında hurma dal ve saplarıyla çevrili bir yer tesis etmiştir. Kadınlar buraya hapsediliyordu. Mahpuslara geçinmelerini sağlayacak yiyecek, katık, yazlık ve kışlık elbiseler temin edilmişti.[382] Hz. Peygamber borçlarını vermeyenleri, harb esirlerini ve katilleri veyahut

---

[376] Şibli, Mevlana, *Asr- Saadet*, c. 4, s. 366, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 91.

[377] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 271, Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 934.

[378] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 934.

[379] Hasan, H. İbrahim, *İslam Tarihi***,** c. 2, s. 198

[380]Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *İslam Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu*, AÜİFD, c. 27 s. 103, Cinayet suçları İslam yargılamasında günümüz hukukunda kamu hukuku'na benzetebileceğimiz Hakkullah yani Allah hakkına girdiğinden böyle bir tedbir alınmış olmalıdır.

[381] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 933.

[382] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 58.

cinayetten zanlı olanları hapsediyordu.[383] Bu açıklamalardan Hz. Peygamber zamanında Hapis kavramının olduğu bunların ev, mescit, dehliz, v.b yerlere hapsedildiği anlaşılmaktadır.[384]

Hz. Peygamber hapishane olarak herhangi bir binayı kullanırdı. İslam öncesi iptidai devirlerde ise mahpuslar bazen bir kuyu içine bile hapsedilmişlerdir.[385]

Kettani'ye göre ilk tarihlerden itibaren Hz. Osman zamanına kadar suçlular kuyularda hapsediliyordu ve Hz. Peygamber ile Dört Halife zamanında özel bir hapishane yoktu. Mescitler ve dehlizler hapishane olarak kullanılıyordu.[386] Nitekim Hz. Peygamber bir cinayet suçlusu olan Sumame b. Üsale'yi mescidin duvarlarına bağlamıştı. [387] Tay kabilesinden Hatem'in kızı Sufine, mescitte kadınlara mahsus bir odaya hapsedilmişti.[388] Hz. Peygamber, Beni Kureyza Yahudilerinden esir aldıkları kimseleri Haris'in kızının evine hapsetmiştir.[389]

Hz. Ömer bir katili 2 ay hapsetmişti. Hz. Osman'ın ölüm ve hırsızlık suçundan hapsettiği Dabi b. Haris hapishane de öldü. Hz. Ömer devrinde Basra'da Daru'l İmare denilen yerde hapishane vardı.[390] Hz. Ali, Kufe kadısı Şureyh, Mısır kadısı Hayr b. Nuaym borçluları hapsediyorlardı.[391]

Şevki Ebu Halil'e göre günümüzde bilinen anlamıyla hapishane, Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir devrinde mevcut değildi. Hapishaneler dört halife zamanında tesis edilmiştir.

---

[383] Ebu Davud, *Akdiye*, 29, İbn Hişam, *Siyre*, c. 2, s. 305, c. 3, s. 251, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 220.

[384] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 55-57.

[385] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 297, Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 934.

[386] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 297. Bu görüşe katılamıyoruz. Çünkü örneğin aşağıda görüleceği üzere Hz. Ömer devrinde hapishane olarak kullnılan özel bir yer mevcuttur.

[387] Buhari, *Husumat***,** 6, 7. İbn Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 252.

[388] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 300.

[389] İbn Hişam, *Siyre*, c. 3, s. 251, Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 244-245.

[390] Bkz. İbn Ferhun, *Tabsirat'ül-Hükkam*, c. 2, s. 225, Belazuri, *Futuh*, s. 346-347, Atar, Fahreddin**,** *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 220.

[391] İbn Kayyım, *Turuk*, s. 62, Kindi, *Kitâbu'l- Vulât ve'l- Kudât*, s. 43, Atar, Fahreddin, *a.g.e*, s. 221.

İhtiyaçları beytülmal'den karşılanıyordu[392] Bildiğimiz şekildeki hapishane ancak Hz. Ömer devrinde ortaya çıkmıştır. Zira Resulullah efendimizin zamanında tutuklama sanığın başkalarından ayrılarak, yalnız bırakılmasından ibaret idi.[393]

Şibli, Hapishanelerin Hz. Ömer tarafından kurulmasının Murakabe şubesinin başlangıcı olduğunu ifade ederek şöyle demektedir: Hz. Ömer'in zabıta şubesi ile alakalı olarak yeniliklerinden biri hapishanelerin kurulmasıydı. Ondan evvel Arabistan'da hapishane yoktu. Cezaların o kadar ağır oluşunun bir sebebi de buydu. Halife tarafından tesis edilen ilk hapishane dört bin dirheme satın alıp hapishaneye tahvil ettiği Safvan b. Ümeyye'nin evindeydi. Diğer hapishaneler daha sonra havalide açıldı. Kufe hapishanesi kamıştan yapılmıştı. O zamanlar sadece cinayet suçluları hapsedilirdi. Fakat sonraları Kadı Şureyh borçlarını ödemeyenleri de hapsettirdi.[394]

Başka bir iddiaya göre ise daha önce Hz. Ömer tarafında hapishane yapmak üzere Mekke'den Safvan b. Ümeyye'den dört bin dinara bir ev satın alınmış olsa da[395] ancak ilk hapishanenin yapılması Hz. Ali'ye nasip olmuştu. Müstakil olarak ilk defa Hz. Ali tarafından yapılan[396] bu hapishaneye o zaman "Nafi" denmiştir. Bu hapishane sağlam olmayıp suçlular oradan kaçtıkları için başka bir hapishane daha yapılmış ve "muhayyas" diye adlandırılmıştır.[397]

Hapishanelerin kurulması ile cezalarda da bazı değişiklikler yapıldı. Mesela, Ebu Mahcen Sakafi şarap içtiği için bir çok kere cezalandırılmış ve sonunda kamçı cezası yerine hapsedilmişti.[398]

---

[392] Şevki Ebu Halil, *el Hadaretul Arabiyye el İslamiyye*, Trablus 1987, s. 192.

[393] Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 195 vd.

[394] İbn Ferhun, *Tabsirat'ül-Hükkam*, c. 2, s. 225, Buhari, *Husumat*, 7, Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 298, Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1986, c. 2, s. 105-106.

[395] İbn Ferhun, *Tabsirat'ül-Hükkam*, c. 2, s. 225, Buhari, *Husumat*, 7, Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 298.

[396] Er Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta Fi'l-Islam*, s. 61.

[397] Kettani, *Teratib*, c. 2, s.55-57.

[398] Şibli, *Hz Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 106.

Sürgün cezası da Hz. Ömer'in getirdiği yeniliklerdendi. Mesela Ebu Mahcen bu cezaya bir defa çarptırılmış ve bir adaya sürgün edilmişti.[399]

D-Mezalim Mahkemeleri

Mezalim mahkemelerinde çok itibarlı ve nüfuzlu şahıslar tarafından yapılan haksızlıklar, işlenen suçlar ile idare edilenler tarafından idarecilere karşı açılan davalar ve aynı zamanda adli hakimlerin yürüttükleri ve yürütmekten aciz kaldıkları davalar bahis konusudur.[400] "Zorba ve mütegallibe türü şerrinden korkulan insanları yargılamak üzere olağanüstü kurulan bir mahkemedir."[401] Hem adli, hem idari[402] görevi haiz olan bu kurum büyük bir üstünlük taşıyan, hükümdarlık safveti ve kadıların adaletiyle karışık, hakimin vazifesinden daha geniş bir vazifedir. Hasımlarda, haksız olanı zelil kılar, haddini aşanı engeller, kadılar ve onlardan daha aşağı seviyede olanların infazdan aciz kaldıkları kararları infaz eder.[403] Asrımızdaki İstinaf mahkemelerine denk gelir. Bazen sanık yüksek bir kabileden olduğu zaman veya bazen sanıklar hakimin kendilerine adaletle hüküm verilmediğini iddia ettiklerinde Mezalim buna bakardı.[404] Keza bugün bu görevi devlet güvenlik mahkemeleri'ne irca edeceğimiz gibi yüce divan, terörle mücadele dairesi, organize suçlarla mücadele dairesi, özel harekat dairesi v.b dairelere de benzetebiliriz.

Zaten bu müessese yargı fonksiyonunun dışında kalan çeşitli alanlarda da faaliyet gösterdiğinden, onu sadece bir yargı kuruluşu olarak görmek pek de isabetli olmaz. Nitekim

---

[399] Şibli, *Hz Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 106.

[400] Ebu Ya'la, *Ahkamu's-Sultaniye*, Mektebetu'l-İ'lamü'l-İslami, Kahire 1406, s. 71, Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 26, Nebhan, M.Faruk, *Velayetü'l-Mezalim*, Hıfzı Timur Armağanı, İstanbul 1979, Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 202, *Nuzumu İslamiye*, s. 353, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 164.

[401] Akyüz, Vecdi, *İslam ve Türk Amme Hukuku Müesseselerinde Mezalim*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 5.

[402] Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 164.

[403] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 26.

[404] Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 352.

bu teşkilat tarafından idari, dini, mali vs. gibi görevler yerine getirilmiş olması onu sırf Hukuk ile ilgilenen bir organ olarak düşünmemize imkan vermemektedir.[405]

Hz. Peygamber zamanında bu görevi bizzat kendisi yürütürdü. Çünkü o kadı ve amillerin verdikleri hükümleri tenkit eder, kendileriyle tartışırdı. Nuveyri, Mezalim yetkisinden bahsederken şöyle der: Resulullah Zubeyr b. Avvam ile Ensar'dan birinin anlaşmazlığa düştükleri taşlıktan ovaya akan su yolundaki su hakkıyla ilgili mezalime bakmış bizzat kendisi hazır bulunmuştu. Ondan sonra halifeler de böyle yaptılar. [406]

Kettani bu bahiste şöyle bir örnek verir: Hz. Ömer Medine'nin dışında el-Aliye yöresinde giderek köleye güç yetiremeyeceği ağır bir yük yüklemişse yükünü hafifletirdi.[407] Anlaşılan Kettani fena muameleyi bu bahiste değerlendirmektedir.

Hz. Ömer'in uygulamasında bu türden birçok örnek vardır. Onun her yıl hac sırasında valilerin yaptıklarını araştırma, amil ve kadılarının durumunu halka sorma tarzında yaptığı uygulamalar buna örnektir.[408] Yine Hz. Ömer'in uygulamaları cümlesinden şu husus zikredilir. O amilleriyle ilgili haberleri bildirmek ve amilleriyle ilgili olarak halifeye ulaşan şikayetleri araştırmak için özel bir şahıs ki o da Muhammed b. Mesleme idi, tayin eden ilk kimsedir.[409]

Hasan İbrahim Hasan, "Hulefai Raşidin zamanında Hz. Ali istisna hiçbir halife tarafından Mezalim uygulanmamıştır." [410] diyerek şöyle devam eder. Hz. Ali hariç Hulefai Raşidin'den hiçbiri Mezalim meclisleri akdetmemiştir. Zira İslam'ın ilk dönemlerinde Müslümanlar, kendi nefislerinde mevcut olan hak ve adaletseverliğin, yahut dinlediği vaazların tesiriyle birbirlerine zulüm ve haksızlıkta bulunmuyorlardı. Ancak Hz. Ali, mezalim

---

[405] Akyüz, Vecdi, ***İslam ve Türk Amme Hukuku Müesseselerinde Mezalim***, s. 5-6.

[406] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 26, Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi***,** c. 2, s. 203.

[407] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 27.

[408] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 26.

[409] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 27.

[410] Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 352.

oturumları tertip etmek ve halkı şikayetlerini dinlemek zorunda kalmıştı. Bununla beraber Hz. Ali şikayetleri dinlemek için muayyen bir gün veya bir saat tayin etmemiştir. O, yalnızca nezdinde bir şikayetçi geldiği zaman, onun şikayetini dinleyerek, mazlumiyetten kurtarırdı.[411]

Hz. Ali olaylar için belli bir gün ve belli bir saat tespit etmemiş bilakis her zaman ne zaman olay veya şikayet vuku bulursa bakıyordu. Mezalim direkt halifenin veya valinin veya onlara vekalet edenin emri altında çalışıyordu. Mezalim görevlisi, Mescitte yargılama yapıyordu. Mezalim mahkemesinde bulunması gereken görevliler şunlardı: Hamat ve A'van, Hukkam, Fukaha, Küttap, Şuhud, gerekirse divan katipler (Malların ispatı veya keşfi için).[412]

Bir başka ifade ile Mezalim mahkemelerinde şu görevliler bulunur:

1-Yardımcı polisler, bekçiler: Kuvvetli ve cüretlileri önlemek onları duruşmaya, divana getirmek için,

2-Hakimlerin, hakemlerin bulunması: İhtilaflı hususta hakkın tam olarak belirmesi, meselenin çözülmesi için,

3-Hukukçular, bilirkişiler: Müşkil, karışık işlerin, olayların sorulup danışılması için,

4-Katipler: Taraflar arasında cereyan eden leh ve aleyhlerine hususları, mahkeme zabıtlarını tutmak, yazmak için.

5-Şahitler: İhtilaflı mesele hakkında bildiklerini, gördüklerini söylemek, mahkemenin cereyan tarzını takip etmek, verilen kararı imza ettirmek için bulunurlar.[413]

Mezalim görevlisinin görevi itibariyle bazı özelliklere sahip olması öngörülmüştür. Buna göre Nazıru'l-Mezalim; kudretli, emrini tatbik ettirebilir, heybetli, iffetli, dürüst ve takva sahibi olmalı ve aç gözlü olmamalıdır.[414]

---

[411] Maverdi, *Ahkam-ı Sultaniye*, s. 86, Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 203, *Nuzum*, s.353, Zeydan, Corci, *İslam Medeniyeti Tarihi*, c. 1, s. 330 vd.

[412] Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 353-354.

[413] Maverdi, *Ahkam-ı Sultaniye*, s. 88, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 67, Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 54, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 204.

[414] Maverdi, *Ahkam-ı Sultaniye*, s. 92.

E- Hz. Ömer'in Adli Teşkilatı kurması

"Hz. Ömer, İslam Tarihinde ilk adli teşkilatı kuran ve kaza işlerini öteki vazifelerden ayıran kimsedir. İfta ve kaza mahkemeleri kurdu. Kadıları ve müftüleri büyük bir titizlikle seçti ve devamlı olarak murakabe etti"[415]. Medenî bir idarenin teessüsünü gösteren mümeyyiz vasıf, adlî teşkilâta ait vazifelerin diğer vazifelerden ayrılmasıdır. Dünya tarihinde hiçbir devlet veya memleketin, adlî teşkilâtı bu şekilde ayırdığını görmediğimiz halde bunu Hz. Ömer'in devrinde müşâhede etmekteyiz. Nice devletler, bu yeniliği kurabilmek için senelerce uğraşmışlar, halbuki Hz. Ömer, devlet başkanlığı görevini deruhte ettikten birkaç sene sonra bu ayırmayı gerçekleştirmişti.[416]

Hz. Ömer zamanında adli teşkilatın büyük bir tekamül kaydettiğini görüyoruz. O başkent Medine'de ve taşra vilayetlerinde kaza kuvvetini icra kuvvetinden tamamen ayırdı. O'nun zamanında hemen hemen her vilayette adlî ve kazâî işler hakimler tarafından yürütülüyordu.[417]

Hz. Ebu Bekir'in devrinde bile aynı memurlar, hâkimlik, valilik gibi müteaddit vazifeleri bir arada deruhte ediyorlardı. Hz. Ömer de, bu âdeti bir müddet muhafaza etmek mecbûriyetinde kalmıştı.[418] Fakat hükümet tamamıyla teessüs edince Hz. Ömer, adlî işleri

---

[415] Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s. 205.

[416] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 361, Ayrıca bkz. Kureşi, Galip b. Abdulkafi, *Evveliyatu'l Faruk fi'l İdareti'l Kada*, Müessesetü'l Kütübü's-Sakafiyye, Beyrut 1990

[417] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 7, s. 288.

[418] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 361. Şibli şu gerekçeleri ifade ederek devamında ilginç bir de anekdot ilave ediyor: "Çünkü bir devletin idaresi tekemmül etmeyince her îdari şubesine ait vazifelerin gerekli şekilde yapılması daha ziyade nüfûz ve satvetine dayanır, onun neticesi olarak icrâ kuvveti olmadığı halde hâkim mevkiinde bulunan bir adam böyle bir devirde hâkimlik edemez ve gördüğü davaları kesin bir hükme bağlayamaz. Bunun için Hz. Ömer, Ebû Musa El-Eş'arî'ye şahsiyet ve nüfûz sahibi olmayan bir kişiyi hâkimliğe tâyin etmemesini emretmiş, bu yüzden Abdullah b. Mes'ud gibi bir zat hâkimliğe getirilmemiş idi." Ancak Kaynaklar'ın büyük bir kısmı Abdullah b. Mesud'un Hz. Ömer ve sonra Hz. Osman döneminde Hakim olarak görevlendirildiği konusunda müttefiktirler.Bkz: Belazuri, *Futuh*, s. 269, *Ensâb*, s. 163, İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 3, s. 182, İbn Kuteybe, *Maarif*, s. 249, Taberi, *Tarih*, c. 3, s. 228, İbn Abdilberr, *İstiab*, s. 373, 436, İbn Esîr, *İslam*

sair vazifelerden derhal ayırmış, her tarafta kadılar tarafından idâre edilen mahkemeler meydana getirmişti.[419] "Devletin teşkilatlanmasında önemli yapısal değişikliklerin olduğu Hz. Ömer devrinde ülkenin fetihlerle genişleyip idari ve kazai işlerin çoğalmasının ardından başta Medine olmak üzere Mısır, Irak ve Suriye bölgelerindeki şehirlere ayrıca kadılar tayin edildi. Medine'de halife, vilayetlerde valiler sınır ve cinayet davalarına bakarken kadılar sadece medeni davalarla tazir cezası gerektiren davalara bakmakla yetkili kılındılar. Bu dönemde kadıların faaliyeti bir yönüyle fetvaya benzediği için onlara müftü adı da verilmekteydi. Bu uygulama Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilafetleri döneminde de sürdürüldü."[420]

Mahkemelerin takip edeceği hareket tarzı hakkında Hz. Ömer tarafından Ebû Musa El-Eş'arî'ye hitaben gönderilen mektup özetle aşağıdaki şekildedir:

"Adli çalışma (adaleti icrâ veya davaları kesin karara bağlamak) muhkem bir farzdır. Tatbik edilen bir yoldur. Herkes senin karşında, meclisinde ve adaletin huzurunda eşit olsun. Zayıflar adaletten ümitsiz olmasın, kuvvetliler senden tarafgirlik beklemesin. Davacı delil göstermeğe mecburdur. İnkâr eden yemin ettirilir. Barışmak câizdir. Ancak bu sulh, haram olan bir şeyi helâl veya helâl olan bir şeyi haram kılmamalıdır. Dün bir hüküm verdikten sonra onu tekrar teemmül neticesinde yanıldığını anlarsan hakka dönmekte tereddüt etme. Kitâb ve sünnette bulamadığın husûslarda görüş ve içtihadına müracaat et. Birbirine benzeyen veya mümâsil olan şeylere dikkat et, sonra kıyas yap. Bir kimse delil getirmek isterse ona mühlet ver. Aksi taktirde davasını düşür. Bütün Müslümanların şehadeti kabul edilir. Ancak kazif suçundan kamçılananlar veya yalan yere şahitlik suçunu işleyenler veya vesayet ve veraset işlerinde suiistimal ile müttehem olanlar müstesnadırlar."[421]

---

*Tarihi***,** c. 3, s. 8, 9, Vekî, *Ahbaru'l-Kudât*, c. 2, s. 184, 188, Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 229, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 70.

[419] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 361.

[420] Vekî, *Ahbaru'l-Kudât*, c. 1, s. 288, Atar, Fahreddin, Kadı Maddesi, *TDVİA*, c. 24, s. 66.

[421] Metin için bkz. Taberi, *Tarih***,** c. 4, s. 253, İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 1, s. 561-563, Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 362. Hasan İbrahim Hasan'a göre Hz. Ömer'in bu malum mektubu, Ebu Musa el Eşari'ye Küfe

Hz. Ömer'in talimât mektubunda adlî çalışma hakkında gösterilen kâideler şunlardır:

1- Hâkim, işgal ettiği mevki dolayısıyla herkese eşitlik dairesinde muamelede bulunur ve gayet tarafsızca hareket eder.

2- Davayı ispat etmek vazifesi umûmiyetle davacıya âiddir.

3- Davalı, suçsuz olduğuna delil göstermez veya şahit getiremezse yemin ettirilebilir.

4- Çekişen iki taraf, aralarında uzlaşarak davalarını hallederler. Ancak böyle bir uzlaşmanın şerîat ahkâmına aykırı olmaması şarttır.

5- Hâkim verdiği hükmü tekrar düşünür ve gözden geçirebilir.

6- Her davanın dinlenmesi için bir vakit tâyin edilir.

7- Davalı, tâyin edilen günde mahkemede isbat-ı vücûd etmezse hüküm gıyâbi olarak verilir.

8- Her Müslüman şahitlik edebilir. Ancak muayyen suçlardan hüküm giymemiş ve yalancı şahitlik etmemiş olmalıdır.[422]

Adlî faaliyetin müessir olması, adaletin mükemmel bir surette tevzii dört âmil (faktör)e bağlıdır:

1- Âdil ve mükemmel bir kanun meclisinin bulunması ki, adalet ona istinâden icrâ edilir.

2- Mahkemeler için muktedir ve mutemet (güvenilir) memurların tâyini.

3- Hâkimleri rüşvet veya başka vasıtalarla taraf tutmağa saptamaktan koruyacak kâidelerin tespiti.

4- Ahalinin sayısıyla mütenasip hâkimlerin tâyini ve bu suretle muhakemelerin hızlandırılması ve davaların gecikmemesi. [423]

---

kadılığında iken gönderdiğine dair verdiği bilgiler yanlış olmalıdır. Zira, Ebu Musa Küfe valiliği görevine Hz. Ömer zamanında değil ancak Hz. Osman zamanında getirilmiştir. Ancak bütün kaynaklarda bu mektup yer aldığına göre bu mektubun başka bir Kadı'ya gönderilme ihtimali de olabilir.Yani her halükarda Hz. Ömer tarafından yazılan böyle bir mektup mevcuttur. Bkz. Hasan, H. İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 197.

Hz. Ömer'in devrinde hâkimlerin sayısı, ahalinin sayısı ile mütenasipti. Her kazada bir hâkim bulunurdu. Gayrı Müslimlerin, kendilerine ait davaları kendi kanunlarına göre hükme bağlamaları kabul edildiğinden bunların davaları, İslâm mahkemelerine nâdiren uğrardı. Bu itibarla her kazada bir kadının bulunması kifâyet ediyor, mahkemelerde davalar birikmiyordu.[424] Hz. Ömer, cezaî işleri takip ile mükellef ayrı bir daire kurmamıştır. Meselâ zina ile hırsızlık davalarını hâkimler görür, ilk tahkikât "ahdâs" adıyla yâd edilen zabıta tarafından yürütülürdü. O zaman polis idaresi ayrı ve müstakil bir daire teşkil ediyordu.[425] Yani Hazırlık soruşturması şurta (polis) tarafından yerine getiriliyordu.

1-Hz. Ömer'in Kadılar Tayin Etmesi

İslam Hukukçuları ilk kadıyı Hz. Peygamberin tayin ettiği görüşünü benimserler. Onun Hz. Aliyi, Muaz b. Cebeli ve Ma'kil b. Yesar'ı ayrı ayrı tayin ettiğini ifade ederler. Ancak bunlar gibi onun devrinde görevlendirilenlerin valilik, komutanlık, vergi toplayıcısı gibi görevleri de üstlendikleri bilinmektedir.

Bir çok tarihçiye göre İslam ülkesi vilayetlerine kadılar tayin eden ilk kişi Hz. Ömer'dir.[426] Kadılar, halife tarafından veya umumi valiler (yani namaz kıldırma ve vergi işlerini birlikte yürüten) tarafından tayin ediliyorlardı. Hz. Ömer, Ebu'd-Derda[427] ve Zeyd b. Sabit'i Medine kadılığına, Şureyh b. Haris el-Kindi'yi Küfe kadılığına, Ebu Musa el- Eşari'yi ve Kâ'b b. Esver El- Ezdî'yi Basra kadılığına, Ubade b. Samit'i Filistin'in kadılığına, Osman b. Kays b. Ebi'l-As'ı da Mısır kadılığına tayin etti. Küfe kadısı, Abdullah b. Mes'ûd idi. Bu

---

[422] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 364.

[423] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 364

[424] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 367.

[425] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 369.

[426] İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 3, s. 202, Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, s. 53, İbn Haldun, *Mukaddime*, c.1, s. 259, Hasan, H. İbrahim, *Nuzum*, s. 526.

[427] Ebu Derda'nın Hz. Ömer tarafından ilk defa Şam'da bulunan bir Askeri birliğe Kadı olarak tayin edildiği bundan dolayı ilk Cün Kadısı yani Asker Kadısı olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Hamidullah, Muhammed,

muhterem ve muazzam şahsiyetlerden başka Cemil b. Ma'mer El-Lahmî, Selman b. Rabîa El-Bohali, İbni Meryem el Hanefi, Abdurrahman b. Rabîa, Ebû Karat El Kindî, İmran b. El-Huseyn gibi yüksek zevât, Hz.Ömer'in zamanında kadılık etmişlerdir. Şam bölgesi kadılığını müstakil bir kadılık haline getirdi. [428]

Küfe'ye tâbîînden, Şureyh b. el-Hâris el-Kindî'yi kadı olarak tayin etmişti. Kûfe'de elli yedi yıl kadılık yapan Şureyh bu süre içinde sadece üç yıl görevine ara vermek zorunda kaldı.[429] Ancak Hz. Ömer zamanında Küfeye vali tayin edilen Şureyh'e bu görev için maaş verilmeye başlanmıştır. Ona 100 dirhem ücret ve yeteri ölçüde çavdar unu takdir edilmiştir. Bundan sonra kadılar hep Beytülmalden ücret almışlardır. Daha sonra geç zamanlarda vakıf şartları içinde kadılara gelirden bir pay ayrılmıştır. Fakat hiçbir zaman adli konularda taraflar ne suretle olursa olsun bir ücret ödememişlerdir.[430]

Bu konuda Hz. Ömer valilerine göndermiş olduğu bir mektupta şöyle demektedir: "Aranızda Salih ve müttaki olan kimseleri hakim olarak tavzif edin ve onlara (maaş olarak) yeteri kadar ödemede bulunun."[431]

Hz. Ömer, Kadı Şüreyh'e yargılamada uyacağı prensipleri yazdığı mektupta şöyle sıralamıştı: "Hükümlerini Kur'ân-ı Kerîm'e istinâd ettir. Şayet orada aradığını bulamazsan Hâdis'e müracaat et. Orada da aradığını bulamazsan icmâ-i ümmet'e göre hüküm ver. Bu da

---

Vesaik, no.307, İbn'ül Esîr, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 281, İbn Kesir, *Bidaye*, c. 7, s. 8, Vekî, ***Ahbaru'l-Kudât,*** c. 3, s. 8.

[428] Geniş bilgi için bkz. İbni Haldun, *Mukaddime*, s. 560-561, Hasan, H. İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 197, Şibli, Mevlana, *Asr- Saadet*, c. 4, s. 366, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 91, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 176, Nebhan, M.Faruk, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, s. 559, Hz. Ömer'in tayin ettiği diğer kadılar için bkz. Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 66-79

[429] Abdullah b. Zübeyr ile Emevîler arasındaki mücadele sırasında, Emevî valisi Haccac'dan istifasını istemiş, o da kabul etmişti. Şureyh'in mesleki faaliyetleri halk arasında her zaman örnek olarak alınırdı. Bkz. Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, c. 2 , s. 176, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 176

[430] Kayaoğlu, İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, s. 342

[431] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 260, Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 937.

olmazsa içtihat et."[432] Şureyh'e gönderdiği başka bir mektup'ta ise mahkemede taraflara eşit muamele yapmasını emretmiştir.[433]

Hz. Ömer, bir adamdan bir at satın almış, atı beğendiği taktirde bedelini ödemeyi şart koşmuştu. Hz. Ömer, atı tecrübe etmek üzere bir biniciye vermiş, tesadüfen at binici tarafından tecrübe edilirken bir kazaya uğrayarak sakatlanmıştı. Hz. Ömer, atı almaktan vazgeçerek onu sahibine iâde etmek istedi. Fakat atın sahibi razı olmadı. İki taraf arasındaki dava Kadı Şüreyh'a kaldırıldı. Şüreyh şu hükmü verdi: "Şayet at, sahibinin rızasıyla tecrübe edildiyse sahibine iâde edilebilir, aksi takdirde iâde edilemez." Hz. Ömer, "Hak ve adalet budur!" demiş, atın bedelini ödemiş, Şüreyh de Kûfe kadılığına tâyin edilmişti.[434]

Kadı tayininde ve kadılık müessesesinde, Hz.Ömer'in metodunu anlamak için, halife tarafından Abdullah b. Kays'a gönderilen bir genelgeyi burada sunmak istiyoruz.

"Bismillahirrahmanirrahim, Müminlerin emiri ve Allah'ın kulu Ömer'den Abdullah b. Kays'a. Selâmdan sonra. Kaza, muhkem farz ve uyulan sünnettir. Şunu bil ki sana bir dava getirildiği zaman tatbiki mümkün olmayan delillerin faydası olmaz. İnsanlara karşı şahsî münasebetlerinde ve adaletinde, eşit muamele yap ki, kuvvetli senin nüfûzundan korksun, zayıf da adaletine sığınsın. Delil göstermek davacıya aittir. İnkâr edene yemin etmek düşer.[435]

Hz. Ömer, icra ve kaza organının başında bütün kaza ve icra fonksiyonlarını ifa ediyordu, O vali, hakim ve diğer memurların tayin terfi ve azil işleriyle bizzat ilgileniyordu. Onları tayin ederken takip etmeleri gerekli hususları bildiriyordu.[436]

---

[432] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 365. Benzer şekilde Hz. Ömer'in Ebu Musa'ya, Ebu Ubeyde b. Cerrah'a ve Muaviye'ye Mektuplar yazmış, adaleti ve güvenliği nasıl tesis etmeleri gerektiği hususunda talimatname yayımlamıştır.Geniş bilgi için bkz.Vekî, *Ahbaru'l-Kudât*, c. 1, s. 74-75, İbn Abdirrabih, *İkd'ül-Ferid*, c. 1, s. 84-85, İbn Ferhun, *Tabsirat'ül-Hükkam*, c. 1, s. 24, Taberi, *Tarih*, c. 3, s. 170

[433] Vekî, *Ahbaru'l-Kudât*, c. 2, s. 190, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 72.

[434] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 366. Bu konu aynı zamanda günümüzde Tüketici hakları arasında yer alan kusurlu malların iadesi kapsamında da değerlendirilebilir.

[435] *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 177

[436] Taberi, *Tarih*, c. 3, s. 273, 276, İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 3, s. 201, 243, İbn Kesir, *Bidaye*, c. 7, s. 134.

2-Hz. Ömer'in Zaruret Karşısında Hükmü Uygulamayışı

Hırsızlık edenin elinin kesileceği konusunda Kuranda hüküm vardır. Fakat Ömer b. Hattab kıtlık, kuraklık yıllarında bu hükmün tatbikini durdurmuş, hırsızların elini kesmemiştir. Yine halife Ömer Müzeyne'li bir adamın devesini çalan Hatib b. Beltea'nın kölelerine de hırsızlık cezasını infaz etmemiştir. Hz. Ömer'in böyle hareket edişinin kaynağı hükmün sebeplerini inceliklerini tatbik şartlarını kavraması bilmesidir. Hırsızlık adi bir cürümdür. Başkalarının mal ve mülküne tecavüzdür. Böyle bir suçun failini önlemek cezalandırmak için el kesme cezası konmuştur. Fakat suç birtakım şartların tahakkukunu gerektirir. Bunlardan bazıları zaruret halinin kaldırılmasıdır. Çünkü zaruretler memnu olan şeyleri mübah kılar. İslam hukukunun genel kaidesidir. İnsanlar kıtlık zamanında cidden şiddetli bir darlık içindedirler ki şu durum hukukçular arasındaki ihtilafa rağmen mal sahibinin malını semeni misille veya bedelsiz olarak muhtaçlara harcamasını gerektiren zaruretler cümlesindedir.[437] Aynı zamanda bu konu Hırsızlık suçuna cezanın tatbik edilebilmesi için, İnsanları Hırsızlığa götüren amillerin de devlet tarafından ortadan kaldırılma gereğini ortaya koymaktadır. Bu amiller ekonomik krizler, geçim sıkıntısı, sosyal şartlar vb. durumlardır. Kaldırılmadığı takdirde söz konusu cezanın da bazı hafifletmelere uğrayacağı anlaşılmaktadır.

İslam hukukunda bir fiilin veya bir fiili yapmamanın suç sayılmasında esas; o fiil veya terkin cemiyetin selametini, emniyet ve istikrarını nizam ve inancını tehdit suretiyle cemiyete zarar vermesine ve dinin fert menfaatlerini ve ferdi koruması arzusuna tecavüz neticesi kişilere zararlar vermesine bağlıdır. Bu gaye menfaatlerdir. Din nefis, akıl, ırz ve mal ile alakalıdır.[438]

---

[437] Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal li diraseti's-Şeri'ati'l-İslamiyye*, s. 194-195, Bu tür örnek kararlar için bkz. Saidi, Abdülmüteal, *İslam Tarihinde En Mühim Hukuki Kararlar*, İstanbul 1997.

[438] Zeydan, Abdülkerim, *Medhal*, s. 587

Halifeler bu siyasete göre İslam devletini idare ettiler. Devletin sınırları genişledi, hükümet ve saltanatları kuvvetlendirdi. Rüstem, Kadisiye savaşında Müslümanların namaz kılmak üzere bir araya toplandıklarını gördüğünde "Ömer köpeklere edep öğretmek suretiyle ciğerimi yedi." derdi.[439]

3-Hz. Ömer'in Adli Teşkilatı Murakabesi

Hz. Ömer İslam Tarihinde ilk defa adli teşkilatı kurduktan sonra kadıları ve müftüleri büyük bir titizlikle seçti ve devamlı olarak murakabe etti.[440] Hâkimlerin rüşvet yemelerine, ahlâklarının bozulmasına mâni olmak için Hz. Ömer, aşağıdaki tedbirleri almıştı:

1-Hâkimlere yüksek maaşlar vermek ve bu suretle rüşvet almalarına mahal bırakmamak. Meselâ Selman b. Rabîa ile Kadı Şüreyh her ay 500 Dinar alıyorlardı ki, o zaman bu para ortalama bir hayat standardı için yeter ve artardı.

2-Hâkimliğe ancak nimet ve nüfûz sahipleri tâyin edilirdi. Hz. Ömer, Ebû Musâ El-Eş'arî'ye yazdığı talimât mektubunda bunun sebebini izâh ederek nimet sahiplerinin rüşvet yemek gibi sapıklıklara pek temayül etmeyeceklerini, nüfûz sahiplerinin servet ve mevki sahibi insanlar karşısında şaşırmayacaklarını beyân etmişti.[441]

Bundan başka hâkimlerin herhangi bir ticaret veya işle meşgûl olmalarına müsaade edilmezdi. Bugünkü müterakki ve medenî milletlerin büyük tecrübeler ve muazzam güçlüklerden sonra elde ettikleri esaslardan biri de budur.

Hakkaniyet ve adaleti layıkıyla icrâ etmenin esaslı bir şartı yoksullar ve zenginler, âmirler ve memurlar, eşrâf ve avam arasında tam bir eşitlik gözetilmesidir. Hz. Ömer, bu kâideye o derece dikkat ederdi ki bir çok defa hasım taraf sıfatıyla mahkemelere müracaat ederek hâkimlerin ihtiyâr edecekleri hareket tarzını kontrol ederdi. Bir defa Hz. Ömer'le Übeyy b. Kâ'b arasında bir çekişme vuku bulmuş, Übey, davasını Zeyd b. Sâbit'e gelmişti.

---

[439] Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 387

[440] Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, s. 205.

[441] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 366, Aynı yazar, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 93.

Hz. Ömer, davalı sıfatıyla mahkemeye gelmiş, Zeyd, Hz. Ömer'e karşı hürmetkârane bir vaziyet almıştı. Hz. Ömer bu vaziyetten müteessir olarak şu sözleri söyledi:

-Taraf tutmanın ilk belirtisi budur![442]

Hz. Ömer, Übey b. Kâ'b ile yan yana oturmuş, Übeyy de davasını izah etmişti. Fakat Übeyy'in, davasını ispat edecek bir delili yoktu. Hz. Ömer, aleyhindeki iddiayı kabul etmiyordu. Übeyy, Hz. Ömer'in yemin etmesini istedi. Hâkim mevkiinde bulunan Zeyd b. Sabit, yine Hz. Ömer'in mevkiini nazar-ı itibara alarak Übeyy'den bu talebi geri almasını ricâ etti. Zeyd'in bu tarafgirliğinden hiddetlenen Hz. Ömer şu sözleri söyledi:

- Senin huzurunda halkın herhangi bir ferdi ile Ömer eşit olmazsa hiçbir vakit hâkimliğe lâyık olmazsın![443]

Hz. Ömer'in adaleti temin için aldığı bu tedbirler sayesinde onun devrinde, hatta Emevîlerin devrinde, hâkimler tarafgirlik ve haksızlıktan uzak kalmışlardır.[444]

Hz. Ömer'in muhakeme usûlü ve şahadet usûlü hususunda vücûda getirdiği yeniliklerden biri, bir mesleğe ait olan işlerde o meslekte mütehassıs olanların düşünce ve görüşlerine müracaattı. Meselâ Şâir Hutay'e Zibrikan b. Bedr'i hicvetmişti. Zibrikan, Hutaye'nin aleyhinde dava açtı. Hz. Ömer, meşhur bir şair olan Hassan b. Sâbit'le istişâre ederek onun mütâlaası dahilinde hüküm verdi. Çünkü şiirin beyan üslûbu, bayağı muhaverelerin üslûbundan başka bir şeydi. Sonra meselâ ensâb (soylar) a ait davalarda, bu fende ihtisas sahibi olanların mütâlaasına müracaat edilirdi.[445] Bu uygulaması Hz. Ömerin bilirkişi'ye müracaatına dair örnek olarak değerlendirilmelidir.

Hz. Ömer, adlî işleri yoluna koymak için birçok kâideler vaz'etmiş, bir çok talimat vermiş olmakla beraber adaletin kolaylıkla tatbikini de temin etmişti. O zaman adalete ermek

---

[442] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 367, Aynı yazar, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 94.

[443] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 367, Aynı yazar, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 94.

[444] Müslümanlık tarihinde tarafgirlik ve zulümle lekelenen ilk hâkimin Emeviler devrinde vazife yapan Hilâl b. Ebî Bürd olduğu belirtilmektedir.Bkz. Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, s.367.

için masraflara girmeğe hâcet yoktu. Bugün ise medeni memleketlerde adalet o kadar resmiyetlere bağlı, o kadar karışık işlerle yürütülmektedir ki davacılar ekseriyetle mahkemelere baş vurmak yerine haklarından feragat etmeyi tercih ediyorlar. Halbuki Hz. Ömer'in devrinde vaziyet bu merkezde değildi. Bilâkis bir insan, uğradığı haksızlığı kolaylıkla tamir eder ve adalete erişirdi. Bu kolaylığı temin maksadıyla mahkemeler için husûsî binalar yapılmış, camiler, mahkeme vazifesini yapmıştır. Esasen camiler, herkesin toplantı yeri olduğundan herkes oraya kolaylıkla girer, icabında hâkimlere müracaat ederdi. O zaman davaları hâkimlere arz etmek için bir masrafa girilmez, mahkemelerin kapılarında muhafızlar beklemezdi. Hâkimlere, yoksullara karşı gayet dikkatle davranarak onların telaşa kapılmadan, korkuya düşmeden davalarını açıklamalarına imkân vermeleri için ayrıca talimât verilirdi.[446]

4-Hz. Ömer'in Eşitlik ve Adalet Anlayışı

Adalet anlayışı insanların kanuna ve devlete güvenmesini sağlayan ve insanları bozgunculuktan engelleyen önemli etkenlerden biridir. Adalet anlayışı olmadığı takdirde İnsanlar "ihkâk-ı hak" yoluyla kendi haklarını kendileri almaya çalışmakta böylece iç karışıklıklar daha da artmaktadır. Mesela memleketimizde kan davalarının büyük bir kısmı insanların devletin suçlulara gerekli cezaları vermediği inancından kaynaklanmaktadır. Yine aynı şekilde kanunun güçlü olanlara daha müsamahakar davrandığı zayıf olanlara da ezici gücünü gösterdiği fikri toplumda yaygın bir kanaattir.

Hz. Ömer'in suçlunun mevkiine aldırmaması çoklarını gücendirmiş olabilirdi fakat kendi dost ve akrabalarına aynı şekilde davrandığını gördükleri zaman gazaplarını yutmak zorunda kalıyorlardı. Oğlu Ebu Şahme şarap içtiği zaman Ömer onu seksen kamçı darbesiyle ve kendi eli ile cezalandırmış, böylece delikanlı duyduğu mahcubiyet ve acıdan ölmüştü. Aynı

---

[445] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 367.
[446] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 368.

şekilde Hz. Ömer'in kayınbiraderi ve ashap'tan Kademe b. Mez'un aynı suçtan tevkif edildiği zaman ona da aynı ceza alenen tatbik edilmişti.[447]

Hz. Ömer eşitlik mefhumunu hakimlerin fikrine adeta nakşetmek için büyük gayret sarf ederdi. Halife Ömer ile anlaşmazlığa düşen Ubeyd b. Ka'b onun aleyhine dava açıldığında Zeyd b. Sabit yapılan duruşmada hakim olarak görev yapmasını ve Hz. Ömerin bu duruşmadaki tavra gösterdiği tepkiyi bir önceki başlıkta belirtmiştik.[448]

Yine Ömer Ebu Musa el Eşari'ye yazdığı mektubun bir bölümünde "Oturuşunda, gülüşünde, konuşmanda ve icraatında herkese aynı şekilde davran. Böyle yap ki hiçbir nüfuzlu şahıs senin taraf tutacağın vehmine kapılmasın ve hiçbir zayıf senin adaletinden ümidini kesmesin. Öfkeli olmaktan, sıkıntı ve ızdırap vermekten, halkı rahatsız etmekten, kızgınlığın olan insanlara değişik davranmaktan sakın.[449]

"Bununla beraber, Müslümanlar arasında barış yapmak da caizdir. Ancak helâlı haram, haramı da helâl kılan sulh kötüdür. Bir davada hüküm verdikten sonra bu hükmün yanlışlığına kanaat getirdiğinde doğruya dönmekte tereddüt etme. Çünkü asıl olan doğruya dönmektir ve bu esas, yanlışta devam etmekten daha hayırlıdır. Kur'an ve Sünnette açık bir hüküm bulamadığın hallerde hüküm vermekte zorluk çekersen önce buna benzer davalar ve örnekler ara ve halihazırdaki dava ile aralarındaki ortak yanları tespit et. Ondan sonra Kur'an ve hakka en yakın olduğunu umduğun fikre itimat et ve buna özellikle dikkat et. Hak iddia edenlere, bunu ispatlayabilmeleri için delil getirebilecekleri bir mühlet tanı. Bu süre içinde delil getirebilirse lehte, aksi halde aleyhte hüküm vermen gerçeğe daha yakın ve şüpheden daha uzak olur." [450]

---

[447] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 263.

[448] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 367, Aynı yazar, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 94

[449] Kayaoğlu, İsmet, *İslam'da Adalet Mefhumu*, AÜİFD c. 27, s. 204, Daha değişik örnekler için bkz. Erk, H.B. *Adalet Edebiyatı Antolojisi***,** İstanbul 1950.

[450] *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi***,** c. 2, s. 177.

Müslümanlar, hukukî meselelerde birbirlerine lehte ve aleyhte şahitlik edip, adaletin tecelli etmesine yardımcı olmalıdırlar. Ancak sabıkalı olanlar, yalancı şahitliği veya iftirası sabit olanlar ve soyu bilinmeyenler, bu iş için makbul kişiler sayılmazlar. Çünkü Allah, insanların vicdanlarında olanları bilir, şahitlik ve yemin gibi tamamen vicdanî faktörlerle adaletin tecellisini sağlar.[451] Görüldüğü üzere Hz. Ömer'in tavsiyeleri günümüz Ceza Hukuku ve Ceza Muhakemeleri Usul Hukukunda uygulanan adli prensiplere paralel hususlar içermektedir.

[451] *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, s. 177.

3. Bölüm

İç Güvenlik Kurumları

A-Şurta ve Ases Teşkilatı (Emniyet Teşkilatı)

Taberi'nin Rum kralı Heraklius'un sahib-i şurta'sını çağırarak ona Hz. Peygamber'den haber getirmesini istediğine dair haberleri, Yemen meliki'nin Hz. Peygamber'e gönderdiği elçisine O'nun yanında eş-şuret yani polis'lerin bulunup bulunmadığını sorması hakkındaki rivayeti[452] şurta tabirinin Asr-ı Saadette bilindiği ve kullanıldığını göstermektedir.

Başlangıçta emniyeti temin ve cezaların infazı ile meşgul olan memurlar kadıya bağlı idi. Genellikle kadı'nın vermiş olduğu hükümleri infaz eder, suçluların yakalanması ile ilgilenirdi. Çok kısa bir süre sonra sosyal şartların zorlamasıyla emniyet teşkilatı, adli teşkilattan ayrılıp sadece suçlara ve suçlulara bakmakla yükümlü müstakil bir birim haline geldi.[453]

Ayrıca İslamın ilk dönem tarihinde şurta (polis) vazifesini yürüten şahsı ifade etmek üzere hakim, vali, sahib'ül-medine, arif, şurta, sahibu'l-ases, sahib'ül-leyl, maune, cilvaz, sahibu'l ahdas, valiyü'l-harb, sahib'ül-şurta gibi terimlerin kullanıldığı hatırlanmalıdır.[454]

1-Ases

Ases, şüphelileri araştırmak (izlemek) için gece dolaşma[455] anlamına gelip günümüz Gece Bekçiliği sistemine tekabül eder. Bekçi anlamına gelen "Ass"ın çoğuludur. Bu, kol

---

[452] Taberi, *Tarih*, c. 3, s. 239, 249.

[453] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 369-370, Zeydan Corci, *Medeniyeti İslamiye Tarihi*, c. 1, s. 349, Gardett, *a.g.e*, s. 713, Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 160, c. 4, s. 210, *Nuzum*, s. 217.

[454] Bkz, İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 95, İbn Menzur, *Lisanu'l-Arab*, c. 5, s. 322, Belazuri, *Futuhu'l-Buldan*, s. 82, Makrizi, *el-Hıtât, Kitâbu'l- Mevâ'iz ve'l- İ'tibâr*, c. 2, s. 187, Vekî, *Ahbaru'l-Kudât*, c. 2, s. 59, İbn Kayyım, *Turuk*, s. 218, İbn Teymiye, *Hisbe*, s. 9, Kalkaşandi, *Subhu'l-Aşa*, c. 4, s. 23, Şibli, *Asr-ı Saadet*, c. 2, s. 652, Dozy, *Supplément aux Dictionaires Arabes*, c. 1, s. 258, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 179.

[455] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 51, Özcan, Abdulkadir, Ases mad, *TDVİA*, c. 3, s. 464.

gezme, nöbetçi, gözetleme, bekçi manalarına gelir.[456] Geceleri insanları korumak, evleri gözetlemek, şüpheli kişileri araştırmak ve onların zarar vermesine mani olmak için dolaşan manasında ismi fail'dir.[457] Asayişin muhafazası için kol gezen gece bekçileri hakkında kullanılan bir tabirdir.[458]

Ases görevlisi ve görevi şurta (polis) görevlisi ve görevi ile tarih boyunca iç içe olmuştur. Bundan dolayı ases'e şurta dendiği gibi, şurta'ya da ases [459] dendiği olmuştur. Ayrıca sahibu şurta, sahibu medine, sahibu'l ases, hakim, arif gibi isimler kullanılıyordu.[460] Sahibu'l ases eskiden Mağrip'te hakim, Endülüs'te sahibu'l medine, Tunus ve Kayravan'da ise arif diye adlandırılıyordu.

Şurta'nın ilk nüveleri Hz. Peygamber zamanında atılmıştır. Hz. Peygamber insanlar uyuduğunda geceleyin bu görev için Ashaptan bazılarını görevlendirmişti. Bu görevli gezmek suretiyle şüphelilerin, geceleri şehrin asayişini bozabileceklerin araştırmasını yapıyor; çarşı-pazarı, mescitleri denetliyordu.[461] Ases şurta'nın bir nevi koludur. [462]

Hz. Peygamber zamanında bazı sahabiler bu şekilde Bekçi olarak görevlendirildiği bilinmekle beraber bazı yazarlara göre, sürekli bir görev olarak, ilk defa Hz. Ebu Bekir zamanında Abdullah b. Mesud gece bekçiliğine getirilmiştir. Hz. Ebu Bekir zamanında

---

[456] Dozy, *Supplément aux Dictionaires Arabes*, c. 2, s. 126-127.

[457] İbni Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c. 6, s. 139, Makrizi, *Hıtat*, c. 2, s.223, Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 292, İbrahim Mustafa, *Mucem'ul-Vasit*, c. 2, s. 600, Levis, *el- Müncid fi'l- Lüğa ve'l- A'lâm*, s. 404, Uzunçarşılı, İ,Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1988, s. 404.

[458] Pakalın, M.Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993,c. 1, s. 93.

[459] Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 175, Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 51.

[460] Özcan, Abdulkadir, Ases maddesi, *TDVİA,* c. 3, s. 464.

[461] Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta fi'l-İslam*, Daru'l Arabiyye y. 1983, s. 49, 51, Özcan Abdulkadir, *Ases maddesi*, *TDVİA,* c. 3, s. 464. Ayrıca Hz. Peygamberin görevlendirdiği Ases görevlileri için bkz.İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 3, s. 281-282, Kettani, *Teratib*, c. 2, s.52, Şevki Ebu Halil, *el Hadaretu'l-Arabiyyetu'l İslamiyye*, Trablus 1987, s. 189, Özlü, Serdar, *Asr-ı Sadette İç Güvenlik*, s. 139.

[462] Ebu Halil, Şevki, *El Hadaretu'l-Arabiyyetu'l İslamiyye*, Trablus 1987, s. 189.

Abdullah b. Mesud ases'in komutanı idi.[463] Hz. Ebu Bekir Tuleyha b. Huveylid'in Peygamberlik iddiası esnasında Ashaba çeşitli görevler verirken Abdullah b. Mesud'a da bazı işler dışında geceleyin emniyet için şehri dolaşması (ases) görevini vermiştir.[464]

Hz. Ebu Bekir'in ases görevini bizzat kendisinin yerine getirdiğine dair rivayetler de mevcuttur.[465]

Bazı tarihçiler ases görevini ilk yapanın Abdullah b. Mesud olduğunu onun Ebu Bekir tarafından görevlendirildiğini ifade ederlerse de[466] bunların Hz. Peygamber tarafından atandığı daha sonra bu görevin Hz. Ebu Bekir tarafından devam ettirildiği daha makul bir görüştür.[467] Çünkü Hz. Peygamber zamanında geceleyin sokakların denetlendiğine dair zaten ciddi bir itiraz yoktur. Burada anlayış farkları kanımızca yazarların durumu günümüzdeki teşkilatlanma ve görevlendirme anlayışlarına göre takdir etmeleri ve o günkü şartları yeterince değerlendirmeyişlerinden kaynaklanmaktadır.

Abdullah b. Mesud Hz. Ebu Bekir zamanında ases emiri idi. Hz. Ömer de onu ases olarak görevlendirmiştir. Ne zaman kötülükler çoğalıp önü alınamaz olunca gündüzde ases'in yerini tutan görevli tayini zarureti hasıl oldu. Ve şurta daimi ases gibi görev yaptı. [468]

Hz. Ömer halifeliği zamanında gece bekçiliğini bizzat kendisi yapar, yanında bazen azatlısı Eslem'i bazen da Abdurrahman b. Avf'ı bulundururdu. Daha sonraki İslam devletlerinde bekçilik görevi genel asayiş ve emniyet teşkilatı içinde mütalaa edilmiştir.[469]

---

[463] Ebu Halil, Şevki, *el Hadaretu'l-Arabiyyetu'l İslamiyye*, s. 189.

[464] Makrizi, Takıyuddin, Ebul Abbas Ahmed b. Ali, *El Hıtat*, *Kitabul Mevaiz vel İtibar*, Bağdad, t.y, c. 2, s. 223. Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 293.

[465] Nasıf, Abdüsselam, *eş- Şurta fi Mısra'l- İslâmiyye*, s. 114.

[466] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 292.

[467] Mesela bkz. "Hz. Ebu Bekir Zamanında Ases görevi devam etti. Abdullah b. Mesud bundan sorumlu idi." Rahmi, M Şerif, *Nizamu'ş-Şurta fi'l-İslam*, s. 54.

[468] Şevki Ebu Halil, *el-Hadaratu'l-Arabiyettü'l-İslamiyye*, Menşurat-ı Külliyeti'd-Da'veti'l-İslamiyye, Trablus 1987, s. 190.

Yine bir başka görüşe göre ise ases gece bekçiliğini ilk defa Hz. Ömer uygulamıştır. Geceleri devriye çıkartma işini ilk tatbik eden Hz. Ömer'dir.[470] Taberi'nin şu rivayeti Hz. Ömerin bu görevi Abdurrahman b. Avf ile beraber bizzat kendisinin de yerine getirdiğine dair bir örnektir: "Ömer geceleyin Abdurrahman b. Avf'ın evine geldi. O'nu çağırdı. O da "Bu saatte gelmenizin sebebi nedir Ey Müminlerin Emiri?" dedi. Ömer: "Çarşının yakınına bir kafile geldi. Şehirdeki hırsızların onlara bir zarar vermesinden endişe ediyorum. Haydi çık gel de onları koruyalım." dedi. Birlikte çıktılar ve tümsek bir toprağa oturup sohbet ettiler Bu esnada yanan bir lamba gördüler. Halife Ömer: "Ben uykudan sonra lamba yakılmasını yasaklamadım mı?" diye sordu. Işığa doğru gittiler. Ve içki içen bir gruba rastladılar. Onlar iyice fark edilince Halife : "Onları tanıdım, haydi dönelim." dedi. Sabah olunca onlara birini gönderdi. Gelen şahsa "Ey falan sen ve arkadaşların dün gece içki içiyor muydunuz?" dedi. O da "Sana kim bildirdi Ey Müminlerin Emiri?" dedi. Halife Ömer de : "Buna şahit oldum" deyince Adam: "Allah seni tecessüsten men etmedi mi?" dedi. Bunun üzerine Ömer onu affetti."[471] Bu örnekte ases görevlisinin tecessüs'ten yani şahısların özel durumlarını, şahsi hayatlarını araştırma'dan men edildiği; içki (alkol) içmek gibi suç olan eylemlerin o dönemde ancak aleni olarak, yani halka (kamuya) açık bir şekilde işlendiği zaman tecziye görevinin bu görevli tarafından yerine getirildiğini anlıyoruz.

Diğer bir rivayet de ise şu şekildedir: "Abdullah b. Abbas şöyle diyor: Gecenin ilk üçte birinde Ömer b. Hattab bana geldi, kapıyı çaldı ve : "Benimle gel, Mahallelerini koruyalım" dedi. Böylece yürüyerek çıktık. O esnada boynunda kırbacı asılıydı."[472]

---

[469] Taberi, *Tarih*, c. 5, s. 198, Ibn Esîr, *İslam Tarihi*, c. 3, s. 59, Makrizi, *Hıtat*, c. 2, s. 223, İbn Kesir, *El Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 7, s. 133, Suyuti, Celaleddin, *Tarihul Hulefa*, Eser Neşriyat İstanbul 1952, s. 137, Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 294, Özcan, Abdulkadir, Ases maddesi, *TDVİA* c. 3, s. 464.

[470] Hasan H. İbrahim, *Nuzum*, s. 217, *İslam Tarihi*, c. 5, s. 420, Rafii, Mustafa, *İslam'da Sosyal Düzen*, s.209.

[471] Taberi, *Tarih*, c. 5, s. 198.

[472] Yakubi, *Tarihu'l Ya'kubi*, c. 2, s. 158.

Hz. Ömer zamanında ases görevini kendi yerine getiriyordu. Bazen bazı arkadaşlarıyla beraber bu işi yaptığı oluyordu. Bunlardan bazıları, Mevlası Eslem, Abdurrahman b. Avf, Muhammed b. Mesleme idiler. Bu esnada muhtaçları tespit ediyor, sokakları denetliyor, toplumun huzurunu bozanları gerekirse şiddet kullanarak yola getiriyor, İslam toplumunun temiz kalmasını sağlıyordu.[473] Verdiği hutbede "Fırat'ın kenarında bir koyun kayıp olsa Ömer ondan mesuldür."[474] derdi. Gündüz kötü işler yapanlar çoğalınca gündüz de ases gibi koruma ve bekçi olarak görevli ihdası ihtiyacı doğdu.[475] Sonra Hz. Ali zamanında şurta polis teşkilatı düzenlendi. Başındaki kimseye sahibus's-şurta yani emniyet müdürü dendi.[476]

Ases teşkilatı Peygamberimizin zamanında şurta teşkilatı için ilk çekirdektir. Daha sonra da bu şurta görevi, ases görevini, hadlerin uygulanmasını içine alacak şekilde genişledi. Bunları uygulayan sahabilerden Muhammed b. Mesleme ve Zübeyr b. Avvam Hz. Peygamber tarafından tazir cezalarının uygulanması için vazifelendirmişlerdi. Bütün bu görevler daha sonra bir görevlinin sorumluluğuna verildi ki o da sahib-i şurta'dır.[477]

2-Şurta

Şurta, Şurat kelimesinden türemiş olup işaret, alamet demektir.[478] Şurta; Muhafız birliği, polis, jandarma, askeri polis gibi görevlileri ifade eder. Önceleri bu tabir bir eyalet veya şehrin hem dini hem de dünyevi hususlara hükmeden valisi için kullanılmıştı.[479]

---

[473] Maverdi, *Ahkam-ı Sultaniye*, Bedir yayınları, İstanbul 1976, s. 253, Er-Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta fi'l-İslam*, s. 55, Bu konuda bir çok tarih kitabında geçen ve halk arasında kıssa olarak anlatılan, hiçbir yiyeceği olmadığı için çocuklarına taş kaynatan Kadın olayı ilginç bir örnektir.

[474] Er Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta fi'l-İslam*, s. 56.

[475] Ebu Halil, Şevki, *el Hadaretul Arabiyye el İslamiyye*, s. 190.

[476] Salih, Suphi, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, s. 253, Rafii, Mustafa, *İslam'da Sosyal Düzen*, s. 209, Hasan İbrahim Hasan da aynı görüştedir.bkz. Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 360.

[477] Bkz. İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c. 7, s. 330, Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta fi'l-İslam*, s. 53.

[478] Şevki Ebu Halil, *el Hadaretul Arabiyye el İslamiyye*, s. 189

[479] Bkz, Zettersteen, K.V, Şurta Maddesi, *İslam Ansiklopedisi* MEB basımevi, İstanbul,1970, c. 11, s. 584, Şurta Mad, *Büyük Larousse,* c. 21, s. 11109.

Şurta halife veya valilerin, emniyetin tesisi, düzenin korunması suçlu ve fesatçıların yakalanması ve buna benzer toplumun selametini ve emniyetini sağlayan, idari görevlerde istihdam edilen kimsedir. Bunlar kendilerine mesleklerini bildiren özel işaretler kullanmayı şart koştukları için bu isimle adlandırılmışlardır.[480]

Şurta, nizami ve şibhi nizami cemiyetlerde bulunması kaçınılmaz olan ve suçlularla bozguncuların korkutulmasında, zapt edilmesinde, cezalandırılmasında ve kendilerine tabi kılınmasında, otoritenin vasıtası olan memurlardır.[481]

a-Görevleri

Tarihi gelişimi içinde adli, idari ve askeri görevler ifa eden şurta,[482] özel işaret taşıyan, hazırlanan, yardımcı ve öncü manasına gelir. Istılahta halk içinde tanınacakları özel işaret taşıyan devlet görevlilerine şurta denmiştir. Dilimize yerleşen polis'in karşılığıdır.

İlk dönemde adli teşkilata bağlıydı ve şer'i cezaların tatbik edilmesini sağlıyordu. Ancak bu teşkilat çok geçmeden kadılıktan ayrıldı ve sahibu'ş-şurta sadece suçluların takip işine bakmak üzere müstakil hale geldi.[483]

Düzeni korumak, umumun haklarını gözetmek, suçluların ve hırsızların denetimini emniyetle yapmak, hainleri yakalamak, kadılar ve muhtesibin emirlerini infaz etmek, harac memuruna yardım ve hapishanelerin idaresini sağlamak,[484] had cezalarını vermek, tazir etmek, suçların işlenmesini önlemek için tedbirler almak (Önleyici hizmetler), asayiş ve inzibatı temin etmek,[485] şurta'nın görevlerinden sayılmıştır.

---

[480] Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s.261, *İslam Tarihi*, c. 2, s.160, Ebu Halil, Şevki, *El Hadaretul Arabiyye el İslamiyye,* s. 189.

[481] Zafir el Kasımi, *Nizamul Hükm fi'ş-Şeria ve't Tarihi'l İslami*, Beyrut 1987, c. 2, s. 631, Hasan, H. İbrahim, *Nuzum*, s. 217,

[482] Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 175.

[483] Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 261, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 161.

[484] Ebu Halil, Şevki, *el Hadaretul Arabiyye el İslamiyye*, s. 190.

[485] Keskioğlı, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Ankara 1984, s. 245.

İçki içmiş ve sarhoş olan bir şahıs hakkında kendisine ihbar geldiğinde Abdullah b. Mesud: "Biz özel hayatların araştırmasını yani tecessüs'ten men edildik" şeklinde beyanda bulunarak "Ama açık olan şeylerde görevimizi yerine getiririz." demektedir[486] ki bu ifadelerden Abdullah b. Mesud'un bir şurta görevlisi olarak vazifesini ifa ederken özellikle insanların gizli veya mahrem olarak yaptıkları eylemlerini araştırmadıklarını ancak kamuya açık yerlerde haram olan şeylerin uygulanır gördüklerinde engel olduklarını anlıyoruz.

Birçok tarihçi şurtayı adli teşkilatın bir parçası olarak görme eğilimindedirler. Başlangıçta teşkilat kadıya yardımcı olmak ve "Ahkam"ın uygulanmasında hükümete yardım sağlamak maksadıyla kurulmuş[487] olduğundan bu kanaat yaygınlaşmıştır. Mesele Corci Zeydan, şurta'nın vazifeleri ile ilgili bilgiler naklederek onun Kaza teşkilatından olduğunu açıklıyor ve şöyle diyor: "Çünkü bundan maksad kadılar tarafından sadır olan Ahkam-ı tenfiz, yahut cürümlerin vukuuna mani olacak tedbiri ittihaz eylemek ve suç işlemekten çekinmeyenleri tazir ve tevbih eylemekten ibarettir. Şu halde (şurta) zabıta kazaya hadim bir vazife idi. Suçluların fiillerinin isbatı, emrinde kadılara muavenet ettiği gibi kadılar tarafından isdar olunan hükümlerin tenfizi için de hükümetin bir icra vasıtasını teşkil ediyordu. Şurta reis veya müdürü zina edenler ile içki kullananlar hakkında Şer'an ikamesi lazım olan hududu icra ederdi." (Bunun gibi Umur-u Şeriyyeden olup makamlarına hürmeten kadılara tevdi olunmayan diğer bir çok hususat daha zabıtaya ait görev meydanına tevil edilmişti.)[488]

İbni Haldun'a göre Sultana yalnız olmayıp yardımcılara ihtiyacı olduğundan dolayı, yardımcı olan emniyet teşkilatı, şeri ve dini bir görevdir.[489]

Şurta (polis) cezaları infaz etmekle birlikte bazı zamanlarda kamu temsilcisi sıfatıyla taraf olarak mahkemede bulunur.[490] Ancak şurta'nın kaza sahasında elde ettiği selahiyet

---

[486] Ebu Davud, *Sünen*, c. 4, s. 273.

[487] Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 190.

[488] Zeydan, Corci, *İslam Medeniyeti Tarihi*, c. 1, s. 337.

[489] İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 1, s. 566,567,598.

sınırlıdır. Şurtaya kaza fonksiyonu sadece cezai sahada icra etmek ve ifa etmek selahiyeti tanınmıştır.[491]

Başka bir görüşe göre günümüzde muhafıza benzer. İşlerinde yargıya bağlıdır. Ve hadleri yerine getirir. Sonradan yargıdan ayrılıp olaylara bağımsız olarak bakma yetkisi tanındı.[492] Bazı tarihçilere göre şurta'nın şu dört çeşit davanın dışındaki davalara bakabildiklerini ifade etmektedirler:

1- Hacr Davaları,

2-Galip aleyhine açılan davalar,

3-Hadleri ikame etme,

4-Miras davaları.[493]

İlk önceleri polisler da kaza işlerine yardımcı oluyorlar kazai hükümlerin infaz edilmesini ve suçlunun suçunun saptanmasını temin ediyorlardı. Bazı kadılar asayiş mercîi ile kaza mercîi arasını birleştiriyorlardı.[494]

Bazı tarihçiler ise bunları asayiş memurları olarak ifade etmektedirler: Kadıları ve adalet divanını temsil eden bu hukuk mercileri yanında asayiş memurluğunu temsil eden ayrı bir merci daha vardı. Asayiş memurları vali veya halifenin emri altında güvenliği sağlayan nizami koruyan anarşistleri yola getiren ve milletin dirliğini temin eden kimselerdi. [495]

---

[490] Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 138.

[491] Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 177.

[492] Bkz. Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 360, Şibli, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 369-370, Zeydan Corci, *Medeniyeti İslamiye Tarihi*, c. 1, s. 349, Gardett, *le Cité Musulmane*, s. 713, Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 160, c. 4, s. 210, Palabıyık, M.Hanefi, *İslam Devletlerinde Emniyet Teşkilatı*, s. 34.

[493] Bkz, İbn Ferhun, *Tabsirat'ül-Hükkam*, Kahire 1301, c. 1, s. 213. Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 181.

[494] Rafii, Mustafa, *İslamda Sosyal Düzen*, s. 209.

[495] Bkz. Rafii, Mustafa, *İslamda Sosyal Düzen*, s. 209.

Şurta bu devirde suçluları tanıma ve hükümlerini uygulamada yargıya yardımcı oluyor, halifenin veya valinin emirlerini tüm dikkatiyle yerine getiriyor ve halka ulaştırılmasını sağlıyordu.[496] Şurta da çalışacak olanları sahib-i şurta seçerdi.

İlk defa Hz. Ali zamanında inşa edilen hapishaneler, sahib-i şurta'nın emrine verildi ve bütün masrafları beytülmal'den karşılanmaya başlandı.[497]

İbn Teymiye'ye göre vilayetu'l harb (şurta)[498] Suriye ve Mısırdaki bu devrin geleneğinde, el kesme, isyancının cezalandırılması vb. kendisinde itlaf (canın veya bir organın gitmesi) bulunan cezaların uygulanmasına mahsustur; bazen hırsıza dayak cezası gibi itlaf olmayan cezalar da onun görevine girebilir; kimi zaman ise çekişmeler, tartışmalar ve yazılı belge ve şahidi bulunmayan itham davalarında hüküm vermek de görevi olabilir.[499]

Aynı şekilde yargı görevi yazılı belge ve tanığı bulunan davalara bakmak, hakların ispatı ve benzeri konularda hükmetmek, vakıf mütevellilerinin ve yetimlerin vasilerinin vb. bilinen diğer işlerin durumunu denetlemek görevlerini içerir. Diğer ülkelerde sözgelimi Mağrip ülkelerinde vali'l-harbin herhangi bir hükmetme görevi yoktur. O sadece hakimin emrettiğini icra eden biridir. Bu eski geleneğe de uygundur. [500]

Özetlemek gerekirse bu devirde şurta'nın görevleri;

1-Halife, vali veya kadı'nın emirlerini yerine getirmek,

2-Bulunduğu yerdeki hakimin (kadı) infaz hükümlerini icra etmek,

3-Mahkeme salonunda mübaşir ve muhafız görevi yapmak, mahkeme ve muhakemenin güvenliğini sağlamak,

4-Suçluların tahkikat kabz ve tutuklamalarına bakmak,

---

[496] Er Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta fi'l-İslam*, s. 61.

[497] Er Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta fi'l-İslam*, s. 61.

[498] Kalkaşandi'ye göre Valiyu'l-Harb, Valiyu'l-Şurta demektir. Bkz. Kalkaşandi, *Subh'ul-Aşa*, c. 4, s. 23.

[499] İbn Teymiyye, *Hisbe,* s. 33.

[500] İbn Teymiyye, *Hisbe*, s. 33.

5-Gece ve gündüz halkın mal ve can güvenliğini temin, şüpheli kişilerin zarar vermesine mani olmak ve mahallelerin huzurunu sağlamak için sürekli sokakları dolaşmak,

6-Halife, kadı veya vali gibi devlet büyükleri'ni korumak.[501]

Şurta'nın dini ve sosyal bir görev olması sebebiyle bu vazifeyi yürütecek şahısların alim, adil, fakih, zeki, dindar, namuslu ve erkek[502] olmaları şart koşulmuş ise de mesela erkeklik şartının bizce hiçbir geçerliliği yoktur.[503] Çünkü suç ve suçluları önlemeye yönelik olan bu görevde tabiidir ki kadın suçlulara yönelik yapılacak olan uygulamalar, üst aramalar v.s işlemler için en uygunu bir kadın polis'in veya görevlinin bulunmasıdır.

b-Tarihi Gelişimi

Kaynakların incelenmesiyle Hz. Muhammed zamanında bu görevin mevcut olduğu ortaya çıkmaktadır.[504] Çünkü yeni bir nizam tesisinde, suçluların yakalanması, düşmanlık ve kinle huzuru bozanların tespiti, şahısların can, mal, ırz, kan ve dinlerine yönelik saldırıları defedebilecek bir kuvvet olması gerekir.[505] Ayrıca İslami hükümlerin tatbikatının gece-gündüz mescitte, sokakta, çarşıda denetlenmesi gerekmiştir. Hz. Muhammed şurta ile iç içe olan Gece bekçisi görevlendirmiş ve ayrıca kendisini korumakla bazı şahısları tavzif etmişti. Mevlana Şibli şurta'dan bahsederken "Hz. Peygamberin şahsının korumasıyla görevli olan Kays b. Sa'd için şurta'nın reisi (emniyet müdürü) idi" demektedir.[506]

---

[501] Bkz.Ebu Davud, *Sünen*, c. 4, s. 273, Darimi, *Sünen*, c. 2, s. 307, Makrizi, *Hıtat*, c. 2, s.223, Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 203, Vekî, *Ahbaru'l-Kudât*, c. 2, s. 307,320, Yakubi, *Tarih*, c. 2, s. 158, Taberi, *Tarih*, c. 5, s. 198, İbn Esîr, *İslam Tarihi*, c. 3, s. 59, Suyuti, *Tarihul Hulefa*, s. 137, Şibli, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 160, Zeydan Corci**,** *Medeniyeti İslamiye Tarihi***,** c. 1, s. 349, Hasan, H. İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 160, c. 4, s. 210, *Nuzum*, s. 217, Gardet, *le Cité Musulmane*, s. 713, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 179. Palabıyık, M.Hanefi, *İslam Devletlerinde Emniyet Teşkilatı*, s. 56.

[502] Ebu Ya'la, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, s. 269, Ebu Halil, Şevki, *El-Hadaratu'l-Arabiyettü'l-İslamiyye*, s. 191.

[503] Bkz. Özlü, Serdar, *Asr-ı Saadette İç Güvenlik*, s. 143, 148.

[504] Makrizi, *Hıtat***,** c. 2, s. 187, Buhari, *Sahih*, *Ahkam*, s. 12, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 176.

[505] Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta Fi'l-Islam*, s. 49.

[506] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 1, s. 454, Ayrıca bkz.Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta Fi'l-Islam*, s. 31-33.

Şurta'nın Dört Halife zamanında ne şekilde tesis edildiği ile ilgili fikirler ihtilaflıdır.[507] Nitekim Hamidullah şöyle bir ifadeyi naklediyor: "Hz. Ebu Bekir hilafetinden sonra muhalefet olmaması için Hz. Ömer'i halife seçtiği şeklindeki vasiyetini yazdırdı. Ve zarfı mühürledi Sonra şurta reisine, Bunu al insanlara Ebu Bekir'in bu zarfı belirttiği kişiye biat etmelerini söyle dedi."[508] Bundan Hz. Ebu Bekir zamanında "Şurta reisi" olduğunu anlıyoruz.

İbn Muin es-Sadi anlatıyor: "Atımı gövdeli bitkilerden otlatmaya çıktım. Derken Benî Hanife'nin mescidlerinden bir mescide uğradım. Orada bulunanlardan Müseyleme'nin Peygamber olduğuna dair şehadet getirdiklerini duydum. Oradan çıkıp Abdullah b. Mesud'a gittim. Bunları haber verdim. O da oraya hemen bir Şurat (polis) gönderdi. Şurat onları yakalayıp getirdi. Onların tevbe edip sözlerinden dönmeleri üzerine İbn Mesud onları serbest bıraktı. İsmi Nuvaha olan bir adamı ise öne çıkararak boynunu vurdu. Ona "Niçin diğerlerini serbest bıraktın da bunun boynunu vurdun?" dediler. O da "Ben Resulullahın yanında oturuyorken içeriye Müseyleme'nin elçisi olarak biri bu, biri başkası iki kişi geldi. Resulullah bunlara "Benim Allahın Resulu olduğuma şehadet getirir misiniz?" dedi. Onlar da Müseyleme'nin Allah Resulu olduğuna şehadet getirdiler. Resulullah : "Allaha ve Resulune inandım. Eğer elçi öldüren biri olsaydım ikinizi öldürürdüm." dedi. Sonra da mescidlerinin yakılmasını emretti."[509]

Halife Ebu Bekir suçluları takip ve cezalandırma hususunda zerre kadar tehir ve ihmal göstermemekle beraber siyasi suçlulara siyasi icaplara göre muamele ederdi. Fakat adi

---

[507] Bu konudaki görüşler çok ihtilaflıdır.Dört halife döneminde hemen bütün halifeler'e bu kurumun kurucusu olduğuna dair fikirler olduğu gibi bazı Tarihçiler daha geç dönemlere de bunu tecil etmektedirler. Mesela Muaviye'nin ilk defa Şurta görevlendirdiği ile ilgili olarak bkz. Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta Fi'l-Islam*, s. 57, Ebu Halil, Şevki, *el-Hadaratu'l-Arabiyettü'l-İslamiyye*, s. 189.

[508] Hamidullah, Muhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, s.34.

[509] Darimi, *Sünen*, (thk.Muhammed Ahmed Dehman), Beyrut, t.y, c. 2, s. 307.

(bayağı) suçların cezası derhal verilir ve bunların emniyeti ve huzuru bozmalarına imkan bırakılmazdı.[510]

Bu rivayetlerden, Hz. Peygamber ve bilahare bütün halifelerin aynı zamanda bu görevi yerine getirdiklerini,[511] Şurta'nın Hz. Ömer zamanında kurulmuş olduğu,[512] teşkilatlanmasının (düzenlenmesi) Hz. Ali zamanında yapıldığı[513] anlaşılmaktadır.

Emniyet teşkilatı Halife Ömer zamanında müstakil ve düzenli hale gelmiştir. Bunun sebebi ise, Onun bütün devlet müesseselerine verdiği düzen ve intizamdır. Bu dönemde emniyet işlerinin çokluğu nedeni ile cezai bir kovuşturmayı yapacak durumda olamaması ve bazı işlerin hürmeten ona götürülmemesidir.[514]

Hz. Ömer kendisi bu görevi yerine getirdi. Gündüz kötü işler yapanlar çoğalınca gündüz de ases gibi koruma ve bekçi görevli ihdası ihtiyacı doğdu.[515] Taberi de Ömer ve şurta'sı diye başladığı mevzu'yu şu şekilde devam ettiriyor. "...Özetle başlangıçta Müslümanlar birbirlerini iyiliği emir kötülükten alıkoyma görevlerini gündüzleri yerine getirirken geceleri ases görevlisi tanzim edilmiş, Sonra İslam vilayetleri çoğalınca, değişik milletler İslam devletinin içinde bulununca ases'in gece yaptığı görevi her zaman için şurta yerine getirmeye başlamıştır. Ama ilk olarak İslam başkenti Medine'de daha sonra diğer vilayetlere geçtiği açıktır."[516]

---

[510] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 160.

[511] İbni Sa'd, *Tabakât*, c. 1, s. 202, Er Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta Fi'l-Islam*, s. 56.

[512] Yakubi, *Tarih*, c. 2, s. 137, İbn Kesir, *Bidaye*, c. 7, s. 133, Er Rahmi, M.Şerif, *a.g.e*, s. 57.

[513] Taberi, *Tarih*, c. 4, s.71, Salih, Suphi, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, s. 253, Rafii, Mustafa, *İslam'da Sosyal Düzen*, s. 209, Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 360, Er Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta Fi'l-Islam*, s. 57.

[514] Zeydan. Corci, *Medeniyeti İslamiye Tarihi*, c. 1, s. 126, Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 60, Gardet**,** *le Cité Musulmane*, s. 713.

[515] Ebu Halil, Şevki, *el-Hadaratu'l-Arabiyettü'l-İslamiyye*, s. 190. Rafii, Mustafa, *İslamda Sosyal Düzen*, s. 209, Salih, Suphi, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*,
253, Rafii, Mustafa, *Nizamu'ş-Şurta Fi'l-Islam*, s.209, Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 360.

[516] Taberi, *Tarih*, c. 2, s. 494, Er Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta Fi'l-Islam*, s. 58.

Bir rivayette daha önceden irtidat etmiş olan Ebu Şecere adlı bir şahsın Halife Ömerin dağıttığı sadakadan almak için müracaat etmesi üzerine Ömer onu terslemiş, sadaka vermemiş ve dövmüştür. Bunun üzerine Ebu Şecere söylediği şiirinde Halife Ömer'den ve onun şurta'sından korktuğunu ifade etmiştir.[517]

Tarihçi Yakubi şöyle diyor: "Rivayete göre Abdullah b. Abbas Halife Ömer'in şurat'ı (polisi), kölesi Yerfe ise hacibi idi.[518] Kindi'ye göre ise Mısırın fethinden sonra (H.19) oraya vali olarak gönderilen Amr b. Ass'ın sahibi şurta'sı Zekeriyya b. Cehm b. Kays daha sonra ise Harice b. Huzafe olmuştur.[519]

Şurta'nın daha sonraki devirlerde tesis edildiğine dair görüşler de şu şekildedir: Hz. Ömer'in şehit edilmesinden sonra Hz. Osman güvenlik konusunda önlem alma gereği duydu. Bu konuda ek tedbirler aldı. Ases'in yerine şurta'yı tesis etti. Ve başına Sahibi Muhacir b. Kanfad (veya Kunfud) et Temimi el Kureşi'yi getirdi.[520] Buna göre Medine'nin dışında Şam Mısır ve Kûfe'de ilk defa Hz. Osman zamanında şurta görüldü.[521] Bazı rivayetlerde bu isim Abdullah b. Kunfuz et Temîmî[522], bazı rivayetlerde ise Abdullah b. Mabed et-Temîmî[523] olarak geçmektedir.

Bizim katılmadığımız bu görüşe göre Hz. Osman zamanında şurta zayıflara yardım etmek, zalimlerden mazlumun hakkını almak, ve düzenin güvenliğini sağlamak amacıyla

---

[517] Taberi, *Tarih*, c. 4, s. 86.

[518] Yakubi, Ahmet b. Ebi Yakup, *Tarihu'l Yakubi*, nşr. Daru's-Sadr, c. 2, s. 159.

[519] El Kindi, Ebu Ömer Muhamed, *Kitabu'l Vulat ve'l Kudât*, thk. Rhuvan Guest, Beyrut 1908. s. 10.

[520] Er Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta Fi'l-Islam*, s. 58.

[521] Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, s. 64, Er Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta Fi'l-Islam*, s. 59

[522] Yakubi, *Tarih*, c. 2, s. 173 , Nuveyri, Ahmed Şihabuddin, *Nihayetül Ereb fi Fununil Edep*, Kahire 1975, c. 19, s. 509, Suyuti, *Tarihul Hulefa*, s. 165

[523] Diyarbekri, Hüseyn b. el Hasan, *Tarihul Hamis fi Ahvali Enfesi Nefis*, Beyrut, ty. c. 2, s. 255.

düzenlemiştir.[524] Her ne suretle olursa olsun bu görevin daha önce ifa edildiği açıktır. Ancak iç çalkantılar sonucu Hz. Osman'ın bunu geliştirdiği iddia edilebilir.

Hz. Osman döneminde Said b. El Ass Kufeye gelip de huzuruna insanları alarak onlarla tanışmaya sohbet etmeye ve gerekli başkanları seçmeye başladığı zaman Said b. El Ass'ın sözlerine itiraz eden birine şurtası müdahele eder.[525] Burada "Şurta'sı" ifadesi korumasını yapan muhafızı görevini yani polisin koruma fonksiyonunu ifade etse gerekir.

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra İslam ülkesinde fitneler ve iç karışıklık baş gösterdi. Gece gündüz toplum karışmaya başladı ve özellikle yeni başkent Küfede karışıklıklar oldu. Hz. Ali buna karşılık şurta sistemini sağlam oluşturmak için nicelik ve nitelik olarak geliştirmeye sahip ve şurta görevine getirilecek insanların seçilmesi esnasında dikkat etti.[526] İmam Ali zamanında meydana getirilen polis görevlileri ileri gelen asil ve nüfuzlu kimselerdi.[527]

Sonra bu görev Hz. Ali zamanında günbegün gelişmeye başladı ve şurta-polis teşkilatı düzenlendi. Ve bu devirde ismi sahib-i şurta, reis-i şurta yani emniyet müdürü olarak değişti.[528] Ve bu devirde daha kuvvetli, iri cüsseli, mahir ve saygı duyulan insanlardan seçildi. Örnek: Ma'kal b. Kays er Riyahi,[529] Kays b. Sa'd el Ensari, Ebu'l-Heyc el Esedi ve diğerleri.[530]

---

[524] Er Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta Fi'l-Islam*, s.60. Hatta Şurta'nın dört halife'den sonra Muaviye zamanında kurulduğunu bile iddia edenler olmuştur. Bkz Yakubi, *Tarih*, c. 2, s. 207.

[525] Taberi, *a.g.e*, c. 5, s. 328.

[526] Er Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta Fi'l-Islam*, s. 60. Şurtanın ilk bu dönemde tanzim edildiğini iddia edenler var ise de bu, itibar edilmeyen bir görüştür. Bkz. Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 5, s. 420, *Nuzum*, s. 217.

[527] Rafii, Mustafa, *İslamda Sosyal Düzen*, s. 209.

[528] Yakubi, *Tarih*, c. 2, s. 213, Salih, Suphi, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, s. 253, Rafii, Mustafa, *İslam'da Sosyal Düzen*, s. 209, Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 360.

[529] Yakubi, *Tarih*, c. 2, s. 213.

[530] Taberi, *Tarih*, c. 6, s. 6, Er Rahmi, M.Şerif, *Nizamu'ş-Şurta Fi'l-Islam*, s. 61.

Yine Taberi "Abdurrahman el Esedi, Hz. Alinin şurta'sı ve Said b. As Hz. Osman'ın Küfe valisidir" der.[531] Yine şurta'sı olan Kays b. Sa'd Hicri 37 de Mısır'a vali olunca şurta'lığa Said b. Hişam'ı getirmişti.[532] Aynı yıl vali olan Muhammed b. Ebi Bekr'in şurtası Abdullah b. Hermele el Belevi'dir.[533]

Hicri 38 yılında Amr b. el Ass'ın ikinci valiliğinde şurtası Harice b. Huzafe b. El Ğanim el Adevi'dir. [534] Hicri 40 yılında devlet işleri için dışarı çıkan Amr b. Ass'ın halefi, sahibi şurtası olan Harice b. Huzafe, rahatsızlığı nedeni ile Câmi'ye gidemeyen vali Amr'ın yerine imamet (İmamlık) için giderken öldürülmüş ve sonra Zekeriyya b. Cehm b. Kays el Adberi sahibi şurtalığa yani emniyet müdürlüğüne getirilmiştir.[535]

Ayrıca Harice b. Habibe de şurta görevinde bulunup insanlara namaz kıldırıyordu.[536] Hacibliğini ise kölesi Kanber yapmıştır.[537]

B-Hacib

Sözlükte araya girmek, mani olmak birinin bir yere gitmesini engellemek, gizlemek manalarına gelip bir kişinin bir yere gitmesine engel olan kimse, kapıcı demektir.[538] Bu anlamıyla hacib aynı zamanda hem özel kalem müdürü hem de bir güvenlik görevlisidir. Hz. Peygamberin Rebah[539] ve Ebu Enes isimli hacibleri olduğu, ayrıca Ebu Musa el Eşari'nin bu işi yaptığı, Rasul-i Ekrem'in özel işleriyle meşgul olduğu zamanlarda kapıda bir görevli bulundurduğu, diğer zamanlarda ise halk ile arasında perdeyi kaldırdığı anlaşılmaktadır.Yine Hz. Ebu Bekir ve ondan sonra gelen halifelerin hacibi olduğu, Hz. Ebu Bekir'in Şedid, Hz.

---

[531] Taberi, *Tarih*, c. 3, s. 365.

[532] El Kindi, *Kitâbu'l- Vulât ve'l- Kudât*, s. 27.

[533] El Kindi, *Kitâbu'l- Vulât ve'l- Kudât*, s. 27.

[534] El Kindi, *Kitâbu'l- Vulât ve'l- Kudât*, s. 31.

[535] Bkz. El Kindi, *Kitâbu'l- Vulât ve'l- Kudât*, s. 31-32.

[536] Nüveyri, *Nihâyetü'l- Ereb fî Funûni'l- Edeb*, c. 20, s. 206.

[537] Yakubi, *Tarih*, c. 2, s. 213.

[538] Taneri, Aydın, Hacib maddesi, *TDVİA*, c. 14, s. 508.

[539] Kettani, *Teratib,* c. 1, s. 103.

Ömer'in Yerfa (veya Yerfe), Hz. Osman'ın Hurman ve Nail, Hz. Ali'nin önce Bişr sonra Kanber isimlerinde hacibi olduğu rivayet edilmektedir.[540]

Muhammed Hamidullah, halifelerin sahib-i şurta'sını, ev hacibi'ne benzetmektedir. Hacib, izin almadan kimse halifeyi ziyaret edemezdi.[541]

C-Cilvaz

Cilvaz, kadı'nın meclisinde bulunarak ona yardımcı olan ve maaşını Beytü'l-Malden alan polis görevlisidir.[542] Görevi de mahkeme'de duruşma başlayınca davacı ile davalıyı çağırmak, taraflardan mahkeme huzurunu bozanları uyarmak ve azarlamak, davalı ve davacıları sıraya sokmak, sırası geleni çağırmak, icap ettiği durumlarda elindeki kırbaçla hasımları cezalandırmak ve kadıya niyabet etmek gibi görevlerdir.[543] Yani bir nevi bugünkü mahkemelerde bulunan mübaşir görevini yerine getirmektedir.

Bazı fukahaya göre "Eminul'l-Kadı" veya "Sahibu'l-Meclis" demek olup Arapçalaşmış bir kelimedir ve aslı Farsça "Celüpes"'den gelmektedir. Sadece Şurta (polis) manasına geldiğini iddia edenler de vardır.[544]

İslam devketinde eğer bağımsız bir emniyet görevlisi gönderilmişse orada vali veya kadıya bağlı olarak çalışırdı. Mesela Kufe kadısı Şureyh'in yanında eli kamçılı bekleyen bir görevliden bahsedilir. Şurta veya cilvaz görevlisi olan bu şahıs İbrahim en Nehai'dir. Bu şahsın ifa ettiği görevler onun emniyet görevlisi olduğunu ortaya koymaktadır.[545] Nitekim Fahreddin Atar da Şureyh zamanında şurta'nın mübaşir gibi mahkemede asayişi sağladığına

---

[540] Bkz. Yakubi, Ahmet b. Ebi Yakup, *Tarihu'l Yakubi*, nşr. Daru's-Sadr, c. 2, s. 159, s.213, Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 101,102, İbn Abdirrebih, *İkdu'l Ferid*, c. 2, s. 174, Kalkaşendi, *Subhul Aşa*, c. 3, s. 77. Taneri, Aydın, *Hacip Maddesi*, *TDVİA,* c. 14, s. 508

[541] Bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, s. 55.

[542] Zeydan, Abdulkerim, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 60, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 142.

[543] Vekî, *Ahbaru'l-Kudât*, c. 2, s. 215, 277, 283, 320, Zafir el Kasımi, *Nizâmü'l-Hükm fi'ş-Şerî'a ve't-Târîhi'l-İslâmî***,** c. 2, s. 409, 416, 417, Palabıyık, M.Hanefi, *İslam Devletlerinde Emniyet Teşkilatı*, s. 51.

[544] Bkz. Zafir el Kasımi, *Nizâmü'l-Hükm fi'ş-Şerî'a ve't-Târîhi'l-İslâmî*, c. 2, s. 277, 417.

işaret ediyor.[546] Bu örnek aynı zamanda emniyet görevlisi'nin burada kadıya bağlı olarak görev yaptığına dair de bir fikir vermektedir. Veki, Cilvaz veya şurti'nin Kadı Şureyh'in yanında ayakta durarak beklediğini, mahkemede yargılanacak olanları teker teker çağırdığını sırası geleni mahkemeye aldığını, mahkemede sükuneti bozan ve uygunsuz davrananları azarladığını söyler.[547]

Ayrıca cilvaz, kadı'nın yardımcısı hatta halefidir. Çünkü Kadı Şureyh, cilvazını hapishaneye gönderip muayyen bir durum üzerine oradaki mahpustan yemin almakla görevlendirmiş ve ona yemin verdireceği zaman yapacağı işleri tenbihlemiştir.[548]

İbn Sa'd Kufe kadısı Şureyh'in cilvaz ismindeki memurunun elinde kırbaç olduğu halde asayişi bozanları kırbaçladığını nakleder.[549] Şu bir gerçektir ki şurta'yı ifade etmek üzere cilvaz kelimesinin kullanıldığı da olmuştur.[550] Görüldüğü gibi cilvaz bugünkü mübaşirler gibi duruşma salonunda düzeni ve asayişi sağlıyor buna ilave olarak sırası gelenleri hakim huzuruna çağırıyordu.[551]

D-Maune

Cilvaz gibi iç güvenlikle ilgili kullanılan başka bir tabir de maunedir. İç güvenlikte kullanılmış bir tabir olan bu ifadenin kelime anlamı yardım, medet, yardımcı olup yardımcı kuvvet manasına kullanılmıştır. Sahibul Maune, emniyet müdürü, darul maune de emniyet

---

[545] Vekî, Muhammed b. Halef b. Hayyan, *Ahbaru'l- Kudât*, nşr. Alemü'l Kütüb, Beyrut, t.y. c. 2, s. 215, 277, 283, 320.

[546] Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 181.

[547] Vekî, *Ahbaru'l- Kudât*, c. 2, s. 307,320. Aslında kelime olarak valinin önünde gidiş-gelişlerinde koşan ve yürümesi hızlı olan polis anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Vekî, *Ahbaru'l- Kudât*, c. 2, s. 59, Makrizi, *Hıtat*, c. 2, s. 187, Dozy, *Supplément aux Dictionaires Arabes*, c. 2, s.192, Bu anlamıyla bugün yakın koruma'ya (Close Protection) benzemektedir.

[548] Vekî, *Ahbaru'l-Kudât*, c. 2, s. 394.

[549] İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 95.

[550] Ayrıca Mübaşir'i ifade için Cilvaz'ın yanı sıra El Azin, Şurti, Sahibu'l Meclis, Arif kelimelerinin kullanıldığı bu görevliler vasıtasıyla da aynı işin yerine getirildiği anlaşılmaktadır.

[551] Bkz. Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 145,146,179.

müdürlüğü olarak kullanılmıştır.[552] Merkez haricinde önemi az olan yerlerde emniyet sorumlusu "valiyyul ahdas" olabildiği gibi "valiyyül maune" de olabilir. Sorumlusu olduğu şehrin emniyet, asayiş ve gece bekçiliği gibi şurtaya ait olan işlerine bakar. Sahibul Maune bulunduğu şehirde birinci derecede görevliler arasındadır.[553]

Hz. Osman döneminde vuku bulan şu olay kadı'nın iç güvenlik konusundaki konumunu göstermektedir: Ukbe b. Selem el Henai, Ebu Cafer'in Basradaki mauneyi üstlenen amiliydi. Ravi bize onun bunaklığı, Allah'a olan saygısızlığı, Müslümanların mallarına ve canlarına yaptığı kötülükleri şöyle anlattı: "Ukbe b. Selem denizden inci bulup getiren bir adamı yakaladı ve elinden incisini alıp onu hapsetti. Bunun üzerine o adamın karısı da Kadı Sevvar'a gelerek: "Biz önce Allah'a sonra kadı'ya teslim olmuşuz. Emir Ukbe b. Selem kocamı yakaladı, yanında bulunan denizden çıkardığı inci'yi alarak onu hapsetti." Bunun üzerine Kadı Sevvar, kadının anlattıklarını emire bir mektupla ulaştırdı: "Eğer doğruysa adamı hemen serbest bırak ve mücevherlerini de kendisine teslim et." Dedi. Bu mektubu alan Ukbe mektubu getireni azarlayıp Kadı Sevvar'a da çok çirkin hakaretler yağdırdı. Elçi de gelip durumu kadı'ya anlattı. Bunun üzerine Sevvar müfettişlerini (Ümena), cevabını ve yaptıklarının doğruluğunu bizzat kendisinden sormaları için gönderdi. Onlar ona geldiklerinde O aynı şekilde sövüp saydı. Onlarda dönerek durumu Sevvar'a bildirdiler. Daha sonra Sevvar bir adamı Ona göndererek şöyle dedi: "Vallahi eğer o adamı serbest bırakıp incisini kendisine vermezsen sana beyaz bir elbise içinde yürüyerek gelir, adamsız ve silahsız bir şekilde makamını başına yıkarım ve seni insanların dillerine destan olacak bir şekilde öldürürüm." Bu haberi emirin yanındakiler duyunca Ukbe'ye : "Ey Emir O söylediklerini yapar. O Emirul Mu'minin'in kadısı Sevvardır. O Temim, Mudar ve Belanber kabilelerinin adamıdır. Onların

---

[552] Bkz. Metz, Adam, *el- Hadâratu'l- İslâmiyye fi'l- Karni'r- Râbi'i'l- Hicri*, c. 2, s. 279-280, Levy, R, *Dâiretü'l- Meârifi'l- İslâmiyye, Şurta Maddesi*, c. 13, s. 193, Palabıyık, M.Hanefi, *İslam Devletlerinde Emniyet Teşkilatı*, s. 50.

hepsi de O'nun için silahlanır. Sen ise Yemen ehlindensin. Seni Sevvardan koruyacak bir büyüğün bile yok. O'nun dediğini yap." Bunun üzerine Emir adamı serbest bırakarak incisini verip kadıya gönderdi. Aynı zamanda da adamın inciyi aldığına şahitlik edecek birkaç adamı da O'nun yanına kattı. Onlar kadıya gelince Kadı Sevvar onlara yüksek sesle: "Ey Allahın kulları neye şahitlik ediyorsunuz? Cevap; Adam serbest bırakıldı, mücevheri kendisine iade edildi." şeklinde idi.[554]

E-Ahdas

Zaman zaman polisi ifade için şurta kelimesi ile birlikte kullanılan ahdas, hades kelimesinin çoğulu olup genç adamlar, gençler, olaylar manasına gelir.[555]

Istılahta ise gençlerden teşkil edilen kuvvetler veya olaylar anlamına gelmekte olan ahdas bir nevi bugünkü adli polis'e benzer. Şurta'dan tamamen ayrı bir teşkilat olup olmadığı meselesi tartışmalıdır. Tartışması olan konu bunun bir emniyet görevlisi olduğudur. Dört Halife döneminde taşra vilayetlerinde emniyet ve güvenlik işleri ahdas teşkilatını ilgilendirmiştir. Suçlulara mani olmak için geceleri dolaşmak, büyük suç ve cinayetlere ilgilenmek zanlının ilk tahkikatını yapmak onun işidir.[556]

Bazı tarihçiler, bunun Hz. Ömer zamanında kurulduğunu söylemektedir. Bunlara göre ahdas, davaların ilk tahkikatını yapardı. O zaman müstakil bir daire olan bu teşkilatın memurları ahdas, müdürü de sahibul ahdas adını taşıyordu.[557]

---

[553] Metz, Adam, *el- Hadâratu'l- İslâmiyye fi'l- Karni'r- Râbi'i'l- Hicri*, c. 2, s. 279,280, Levy, R, *Dâiretü'l-Meârifi'l- İslâmiyye, Şurta Maddesi*, c. 13, s. 193.

[554] Vekî, *Ahbaru'l-Kudât*, c. 2, s. 59, 60.

[555] Bkz. İbn Manzur, *Lisanul Arap*, Beyrut ty, c. 2, s. 132, Ahteri, Muslihuddin, *Ahteri Kebir*, İstanbul 1309, c. 1, s. 287, İbrahim, Mustafa, *el- Mu'cemu'l- Vasît*, c. 1, s. 160, Levis, *Müncid*, s. 121.

[556] Bkz. Levy, R, *Dâiretü'l- Meârifi'l- İslâmiyye, Şurta Maddesi*, c. 13, s. 193, Zafir el Kasımi, *Nizâmü'l-Hükm fi'ş-Şerî'a ve't-Târîhi'l-İslâmî*, c. 2, s. 257, Alptekin, Coşkun, Ahdas maddesi, *TDVİA* ,c. I, s. 509.

[557] Bkz. Şibli, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 369-370, Belazuri, *Futuh*, s. 118, Palabıyık, M. Hanefi, *İslam Devletlerinde Emniyet Teşkilatı*, s. 49. Hasan İbrahim Hasan, Ahdas'ın şurta ile komutan işeri arasındaki ortak işlerle meşgul olduğunu ve Emevi halifesi Hişam b. Abdulmelik (M.724-743) zamanında kurulduğunu ifade etmektedir. Bkz. Hasan, H. İbrahim, *Nuzum*, s. 217, Subhi Salih, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, s. 253. Benzer görüşe göre

Gerek Ebu Bekir ve Ömer gerekse daha sonraki dönemlerde eyaletlere gönderilen valilerin veya kadıların emniyet işlerini de üstlendiklerini görüyoruz. Veya emniyet görevlisi müstakil olabiliyordu. Mesela Ebu Hureyre H.15 yılında Bahreyn bölgesinin kaza ve emniyet (ahdas) işlerini üstlenmişti.[558]

Hz. Ömer zamanında merkez teşkilatı dahil her vilayette şu memurlar bulunuyordu. 1.Vali, 2. Katip, 3. Divan Katibi, 4. Haraç Memuru, 5. Ahdas, 6.Haznedar, 7. Kadı.[559]

Şibli'ye göre Hz. Ömer cinai suçların takibi için ayrı bir şube kurmamıştır. Zina ve hırsızlık gibi bazı davalara kadılar bakardı. İlk tahkikat zabıtanın (polis) selahiyeti dahilindeydi. Emniyet şubesi devamlı olup o zamanlar ona ahdas, emniyet müdürüne de sahibu'l-ahdas denilirdi.[560]

Hz. Ömer zamanında her vilayetin vali ve kumandanı ayrı idi. Bazen valilikle kumandanlık aynı şahısta toplanırdı. Bu durumda emniyet mhdürü ayrıca tayin edilmez harac memuru veya başka biri bu vazifeyi deruhte ederdi. H. 21 de Kufe valisi Ammar b. Yasir ahdas işlerine de bakardı. Bahreyn'de Kudame b. Mazun, hem harac memurluğu, hem de ahdas yani polis görevini beraber yürütüyordu.[561]

Hz. Osman döneminde de Hz. Ömer zamanında olduğu gibi eyaletlerde kadılık veya diğer görevlerle birlikte veya yalnız olarak emniyet görevlisi tayin olunuyordu. Mesela Hz. Osman Basra'ya kadılık ve ahdas işlerine bakması için Ebu Musa el Eşari'yi tayin etmişti.[562]

Abdülmelik zamanında polis teşkilatı yargı müessesesinden ayrılmaya ve suçlara kendisi ayrı olarak bakmaya başladı. Bu halife "Nuzumu'l-ahdas" Olaylar müdürlüğü dediği askerle polis arasındaki jandarma gibi yeni bir teşkilat kurdu.Bkz.Şevki Ebu Halil, *el-Hadaratu'l-Arabiyettü'l-İslamiyye*, s. 40.

[558] Belazuri, *Futuh*, s. 118.

[559] Palabıyık, Hanefi, *a.g.e*, s. 38.

[560] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, Hikmet yayınları, İstanbul 1986, c. 2, s. 105, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 160.

[561] Belazuri, *Futuh*, s. 119, Taberi, *Tarih*, c. 5, s. 131, Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 340.

[562] Vekî, *Ahbaru'l-Kudât*, c. 1, s. 283.

F-Hisbe Teşkilatı

1-Genel

Görevleri büyük ölçüde günümüzde Zabıta tarafından yerine getirilen Hisbe saymak, ecir, sevap vb. anlamlarına gelip bir fiilin ecrini sadece Allah'tan talep etmek demektir. Umumi nizamı sağlamak, asayişi tesis,[563] kamu düzenini sağlamak ve onu ıslah etmek, Esnafı ve işyerlerini hile ve yanlış işlerden sakındırıp ölçü ve tartıyı adil yapmalarını sağlamakla görevli[564] olan hisbe vazifesi, her sahada şeriat hükümlerinin takibini garanti etmek ve kimsenin zarar vermemesini temin gayesiyle genel menfaati himaye için fertler üzerinde murakabe yapan devletin sahip olduğu yetkinin bir çeşididir.[565] Emri bi'l-maruf nehyi ani'l-münker prensibi uyarınca gerçekleştirilen genel ahlakı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli müesseseyi ifade eder ve bu işle görevli memura vali'l hisbe, veliyyü'l-hisbe, mütevelli'l-hisbe, nazırü'l-hisbe denir.[566]

Muhtesipler, cemiyet içinde sosyal huzuru sağlamak için vazife yaptıklarından bazı durumlarda bugünkü savcıların yaptıkları görevleri yürütürler.[567] Hisbeyi Amme Hukuku'nun bir dalı olarak inceleyen Yusuf Ziya Kavakçı, Hisbe teşkilatının bu günkü modern devlet müesseselerinden hangisine tekabül ettiği konusunda hisbenin tam karşılığını bulamadığını kaydettikten sonra, hisbe teşkilatının belediyelerle, maliye, ticaret, iktisat, sanayi sağlık bakanlıkları ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gördükleri işlerden bazılarını ifade ettiğini söyler.[568] Zenbaur da benzer görüşleri ifade etmektedir.[569]

---

[563] Hasan. H.İbrahim, *Nuzum*, s. 354.

[564] Ebu Halil, Şevki, *el-Hadaratu'l-Arabiyettü'l-İslamiyye*, s. 161.

[565] Nebhan, M.Faruk, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, s. 611.

[566] Kallek, Cengiz, *Hisbe Maddesi*, *TDVİA*, c. 18, s. 133.

[567] Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 173.

[568] Kavakçı, Y. Ziya, *Hisbe Teşkilatının Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluşu ve Gelişmesi*, Doçentlik Tezi, İstanbul 1973, s. 141.

[569] Bkz, Zenbaur, **,** Hisbe Maddesi, *İslam Ansiklopedisi,* c. 4, s. 450.

Bununla birlikte bugün bazen polis'in (jandarma), bazen müfettişlerin bazen de maliye memurlarının görevlerini görmekte isek de bu görev bugün büyük ölçüde zabıta'ya denk geldiğini düşünüyoruz. Çünkü O günün kurumları ile günümüz kurumları mukayese ederken zaten birebir eşleştirebileceğimiz görev yoktur. Halife'den tutun da vali, kadı, şurta, hisbe vb görevlerin hepsinde bugünküne kıyasla çok değişik vazifeler ifa edildiği görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, vali'nin veya kadı'nın aynı zamanda bugünkü polis'in görevini de ifa ettiğini, Keza şurta'nın bazı yargılama işlerini yerine getirdiğini görmekteyiz. Bunun birinci nedeni teşkilatlanma ve görev taksimatı'nın bugünkü anlamda yerleşip ayrışmadığı konusu, ikincisi de şu anda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş esası olan "kuvvetler ayrımı" ilkesinin o gün uygulanmamasıdır. Kaldı ki günümüzde bile bu konuda görevler tamamen ayrılmış değildir. Örnek vermek gerekirse bugün karakol polisi, olayın niteliğine göre bazen İtfaiye görevlisi, bazen Elektrik Kurumu görevlisi veya Sivil Savunma Uzmanlığı'nın görevlerini veya Belediye'nin sorumluluğunda olan bir görevi yapmakta olduğuna şahit olmaktayız. Bu durumda düz mantıkla hareket edersek, polise bu görevi nedeniyle İtfaiye görevlisi mi diyeceğiz? Bundan dolayı hisbe görevlisi her ne kadar o günün şartlarında değişik görevler ifa etse de asıl yaptığı görevlerin çoğu'nun bugünkü belediye zabıtası'na karşılık geldiğini ve bu nedenle muhtesib'in belediye zabıtasına tekabül ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

"Hisbe, iyilikler yapılamaz olduğunda iyiliklerin yapılmasını emretmek, kötülükler yapılır olduğunda yapılmasını önlemek nehyetmektir."[570] Kur'an'da Ali İmran 104 ve benzer[571] ayetler gereğince "Kötülükten alıkoyma ve iyiliği emretme, Müslümanların iş ve idareleri başında bulunanların üzerinde yükletilen bir farzdır."[572] Mezkur ayetlerde ve çeşitli

[570] Maverdi, *Ahkam-ı Sultaniye*, s. 272.

[571] *Ali İmran* 3/104, 110, 115, *Tevbe* 9/71, 112, *Hac* 22/41, *Araf* 7/157, 199, *Lokman* 31/17, *Asr* 103/1-3, *Nahl* 17/125.

[572] İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 1, s. 574.

hadislerde[573] ifade edilen Emri bi'l-maruf ve Nehyi ani'l-münker farzı kifaye olarak değerlendirilmektedir. Yani bir kısım müslüman tarafından bu iş yerine getirildiği takdirde diğer müslümanlardan sorumluluk kalkmaktadır.

Hisbe faaliyetleri genel olarak kamu hukuku çerçevesine girmekte, hisbe teşkilatının idare hukukundaki yeri ise Muhtesibin yetki ve sorumluluklarına göre değişmektedir.[574]

İslam kültür ve medeniyeti bütün kudretiyle hakim iken İhtisab işleri hükümetin yaptığı en mühim işlerden biri idi. İhtisab, halkın umumi ahlakını, alış verişini, fertler ile cemiyetin ticari münasebetlerini kontrol etmek gayesini taşıyordu. Asrı Saadette bu işe vazifelendirilen ayrı bir daire yoktu. Bizzat Rasuli Ekrem bu vazifeyi yapıyor ve bütün arkadaşlarını hareketlerinden dolayı mesul tutuyordu. Arabistan'ın umumi ahvali, büyük bir ıslaha muhtaçtı. Bunun için Rasuli Ekrem Medine'ye gelişinden beri bu işleri ıslaha başlamıştı.

2-Tarihi Gelişimi

Rasuli Ekrem öğrettiği kaidelerin tatbikini bizzat kontrol etmekte ve bu kaidelere muhalefet edenleri cezalandırmakta idi. Buhari, Alış-veriş bahsinde diyor ki: Hz. Abdullah b. Ömer dediğine göre Rasuli Ekrem'in devrinde götürü satın alanları (aşlık satın alanları kastediyor) gördüm. Bunların satın aldıklarını kendi yerlerine taşımadan evvel bulundukları yerlerde satmaları cezalandırılırdı.[575]

Rasuli Ekrem bizzat çarşıya gider ve ahvali kontrol ederdi. Bir defa Rasuli Ekrem carsıda bir yığın buğday ve onun yanında bir adam görmüştü. Peygamber buğdayı muayene etmiş buğdayların biraz ıslak olduğunu görmüştü. Rasuli Ekrem bunun sebebini sormuş ve kendisine bunun yağmurdan ileri geldiği söylenmişti. Bunun üzerine Rasuli Ekrem ıslak

---

[573] Mesela, Buhari, *İstizan* 2, *Mezalim* 22, Müslim, *İman* 50,78,80, 83, 85, *Libas* 114, *Selam* 3, İbn Mace *Fiten* 20, Ebu Davud, *Edep* 12, *Melahim* 17, Tirmizi, *Fiten* 70, *Tefsir, Maide* 3050, *Birr* 15.

[574] Kallek, Cengiz, Hisbe Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 18, s. 133.

[575] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 445.

buğdayın teşhir edilmeden kap içinde neden satıldığını sormuş ve "Başkalarını aldatanlar bizden değildir."[576] buyurmuştu. Hz. Peygamberin bu tür denetimleri konusunda elimizde bir çok örnek olduğu[577] gibi onun bu işlerde görev yapmak üzere sahabelerden (Mesela Hz. Ömer, Attab b. Esid [578] Abdullah b. Said b. Üsayha, Said b. Said el-As,[579] Şifa binti Abdullah, Semra binti Nuheyk el Esediyye[580]) bazılarını da görevlendirmişti.

Rasuli Ekrem zekat toplamakla vazifelendirdiği memurlarını kontrole son derece itina gösterirdi. Bunları kontrol etmenin hedefi onların İslam hükümlerine aykırı ve gayri meşru bir hareket tarzı takip edip etmediklerini anlamaktı. Rasuli Ekrem bir defa İbni Utbiyye'yi zekat toplamağa memur etmiş, İbni Utbiyye'nin avdeti üzerine Rasuli Ekrem ondan hesap sormuştu. Bunun üzerine İbni Utbiyye hazineye ait olan malı ve kendisine hediye olarak verilen malı ayırmıştı. Rasuli Ekrem de ona "sen evinde kalmış ve bu vazifeye tayin edilmemiş olsan bu hediyeler sana gelecek miydi?" demiş sonra da verdiği hutbede bu çeşit hediyelerin kabul edilmemesini tavsiye etmişti.[581] Bu ölçü devlet memurlarının hediye alma ve bunun rüşvetle ilişkisini anlamlandırma açısından da bir fikir vermektedir.

Dört Halife düşmana karşı koymak ve savaşmak için orduları teçhiz ve cihadla meşguliyetlerine rağmen, bu görevi başkalarına tevdi etmeyip bizzat kendileri yerine

---

[576] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s. 445, Ebu Halil, Şevki, *el-Hadaratu'l-Arabiyettü'l-İslamiyye*, s. 162, İbn Teymiyye, *Hisbe*, s. 38. Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, c. 3, s. 57. Rivayetlerden Hz. Peygamberin bir ihbar neticesi mi yoksa rastgele mi kontrol yaptığı konusunda bir bilgiye rastlanmamaktadır.

[577] Bkz.Özlü, Serdar, *Asr-ı Saadette İç Güvenlik*, s. 149,150.

[578] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 172, c. 2, s. 45.

[579] İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 2, s. 104, Nebhan, M.Faruk, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, s. 613, Kallek Cengiz, Hisbe Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 18, s. 135.

[580] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 44, Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s.935, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 171, Kazıcı,Yusuf Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, s. 148. Karaman, Hayreddin, *İslam Işığında Günün Meseleleri*, c. 2, s. 304-306, Bilmen, Ö.Nasuhi, *Hukuk-u İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen basım ve yayınevi İstanbul 1985, c. 8, s. 127, İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 1, s. 576,577.

[581] Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, c. 4, s.445.

getirdiler.[582] Hz. Peygamber devrinden itibaren varlığı bilinen Hisbe, Hz. Ömer'in halifeliği zamanında tam teşkilatlı bir müessese haline geldi.[583]

Bazı tarihçiler ilk hisbe görevini Hz. Ömer'in uyguladığını ifade etmektedirler: "Öyle anlaşılıyor ki meşhur azmi ile Hz. Ömer İslam da Hisbe görevini yürüten ilk kişidir."[584] Bir defasında devesine eziyet eden bir deve sahibini görmüş ve ona "Devene gücü üstünde yük vurdun" diyerek nehyetmiştir. Hz. Ömer'in bu görevi yaptığı sahih olmakla birlikte ilk Muhtesib Peygamberin kendisidir. Lütuf, ülfet ve engin hoşgörüsüne rağmen Peygamber hak konusunda kimsenin kınamasından korkmuyor münker karşısında susmaz ve marufa davetten bir an bile geri kalmazdı.[585] Makrizi de Hisbe Teşkilatı'nın Hz. Peygamber tarafından kurulduğunu zikrettikten sonra o zaman hisbe görevinde bulunan muhtesiplerin isimlerini nakleder.[586]

Hz. Ömer sokakları kontrol ediyor ve aldatan (hilekar) birilerini gördüğü zaman yakalıyordu.[587]

Hz. Ömer zamanında Kudame b. Mezun ve Ebu Hureyre Bahreyn'e tayin olundukları vakit birincisine "Varidat toplama" vazifesi tevdi edilmiş, ikincisine ise zabıtanın selahiyetleri verilmişti. Ağırlıklar ve ölçülerin murakabesi, caddelerin üzerinde bina inşaatının men

---

[582] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 45.

[583] Kazıcı,Y.Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, s. 143.

[584] Bkz. Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 46, Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 355, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 200, Subhi, Salih, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, s. 270

[585] Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 355, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 200, Nebhan, M.Faruk, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, s. 61.

[586] Makrizi, *İmta*, s. 1054.

[587] Ebu Halil, Şevki, *el-Hadaratu'l-Arabiyettü'l-İslamiyye*, s. 162, Nebhan, M.Faruk, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel esasları*, s. 613.

edilmesi, hayvanlara aşırı yüklemeye mani olunması, içki satışlarının yasaklanması vs. gibi vazifelerin ifası için lüzumlu tedbirler alınmış ve her yere ilgili memurlar tayin olunmuştu. [588]

Hz. Ömer devrinde Medine'de Abdullah b. Utbe,[589] Süleyman b. Ebu Hamse,[590] Said b. Yezid, Şifa binti Abdullah, Semra binti Nuheyk'in Muhtesib olarak görevlendirildikleri belirtilmektedir.[591]

Hz. Ömer'in çarşıda pazarda kırbaç taşıdığını[592] ifade eden Kettani, onun kendi halifeliği döneminde çarşı pazarda kırbaç taşıyıp bu işi yaptığı iddialarına şöyle cevap veriyor: "Hz. Ömer kamçıyı Resulullah zamanında taşıdığı gibi onun pazarda görevlendirilişi de Hz. Peygamber zamanındaydı. Nitekim Resulullah başkalarını da o sırada bu işle görevlendirmişti."[593]

Kettani Hz. Ömerin Had cezalarını uygularken kullandığı kamçının özelliklerini de vermektedir: "Hz. Ömer'in had cezası uygularken kendisiyle vurduğu kamçının özelliğini buldum. Şöyle ki ona sert bir kamçı getirildi, bundan daha yumuşağını isterim dedi. Biraz yumuşak bir kamçı getirildi. Bundan daha sertini isterim dedi ve bu iki kamçı arası bir tane getirdiler. Başka bir rivayette, Bir kamçı istedi, sonra emretti kamçının uç düğümü iki taş arasında ezilerek kamçı haline getirildi."[594] Yine onun kırbaç ile kısas uyguladığı, [595] karanlık bastığında kendisini hesaba çektiği, ve kimi zaman kırbaçla kendisini vurduğu,[596]

---

[588] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s.105. Burada Şibli, Murakabenin ayrı bir şubeyi mi teşkil ettiği yoksa bu vazifelerin de sahibu'l ahdas'a mı tevdi edildiği açıkça bilinmemektedir şeklinde ifade etse de sayılan vazifelerin Muhtesib'e ait olduğu açıktır.

[589] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 105

[590] Kallek, Cengiz, Hisbe Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 18, s. 135.

[591] Makrizi, *İmta*, s. 1054, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 173

[592] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 45 vd.

[593] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 46.

[594] Bkz.Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 49.

[595] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 46.

[596] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 47.

"dirre" denilen bu kamçıyla insanları te'dip ettiği[597] nakledilerek Dört Halifeden son üçünün kırbacının olduğu ifade edilmektedir.

Hz. Ömer'in kırbacı vardı ve o kırbaç ile vuran kimseye kısas uyguladı.[598] Hz. Ömer'in kırbaç edinmiş olması onu taşıma ve Şari'nin (kanun koyucu) sakındırdığı sınıra varmadan kendisi için belirlenen ölçüde onunla vurma konusunda müsaade içindir. Hz. Ömer'in kırbacı olduğu gibi Hz. Osman'ın da vardı. Ancak onun ki Hz. Ömer'inkinden daha sertti. [599] O dönemde tecziye veya caydırıcı bir silah olarak kullanılan Kırbacı bugün Jop olarak algılamamız mümkündür.

Hz. Ali'nin de kamçısı vardı ve o da pazarda dolaşarak haklılara hakkını verirdi. Tüccarların insanları aldatmamalarını ifade ederek dürüst ticaret yapmalarını öğütlerdi. [600] Hz. Ali, yanında kırbacı olduğu halde, Hurma satanların yanına geldi, o sırada bir hizmetçi ağlıyordu. "Niçin ağlıyorsun?" diye sordu. O da "Bu adam bana bir hurmayı bir dirheme sattı. Efendim de onu bana iade etti" dedi. Hz. Ali de adama "Hurmanı al, ona dirhemini ver, onun bu hususta hiçbir sorumluluğu yoktur." dedi. Adam da ona verdi.[601]

Hz. Osman dönemindeki Amilü's-sük, 2 dirhem yevmiye ile Medine pazarında görevlendirilen Haris b. Hakem idi. Ayrıca Hz. Ali döneminde Halife'nin hisbe faaliyetlerini yürütmek için pazarda sabit bir yer edindiği anlaşılmaktadır.[602]

3-Görevleri

Bütün İslami kamu görevlerinin amacı yalnızca iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymaktır. Bu konuda niyabetu's-saltana gibi başkomutanlık (yüksek askeri otorite), şurta

---

[597] Kettani, *Teratib***,** c. 2, s. 47,48.

[598] Bkz. Yakubi, *Tarih*, c. 2, s. 158, Vekî, *Ahbaru'l-Kudât*, c. 2, s. 215, 277, 283, 320, Taberi, *Tarih*, c. 5, s. 203, İbn Esîr, *İslam Tarihi*, c. 3, s. 59, İbn Kesir, *Bidaye*, c. 8, s. 133, Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, s. 137, Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 46-47.

[599] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 48,

[600] Bkz. Belazuri, *Ensâbu'l-Eşraf*, c. 2, s. 369, Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 48.

[601] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 48.

(polis), vilayetu'l hükm (hakimlik), ed-devavinu'l-maliye (maliye görevlileri) ve hisbe gibi daha alt seviyedeki kamu görevlileri arasında fark yoktur.[603]

Kamu görevlilerinin bir kısmı güvenilir tanık durumundadır. Onlardan istenen "doğruluktur." Hakimin yanındaki "şuhud" denilen görevliler, görevi gelir ve gideri yazmak olan "sahibu divan" vezir-bakan nakib (denetçi) ve görevi durumları yöneticiye bildirmek olan arif (muhafız) böyledir. Kamu görevlilerinin bir kısmı ise güvenilir (emin) ve itaat edilir (muta) kişi durumundadır, bunlardan istenen adalettir. Emir (vali, hakem, hakim) ve Muhtesib bunun örneğidir.[604]

Tarihi seyri içinde yerine getirdiği işlere göre Muhtesibin görevleri şu şekilde ifade edilmiştir: "Muhtesip, iyiliği emreder, kötülüğü yasaklar, genel ahlak ve faziletlerin muhafazasına çalışır, dini hükümlerin tatbik edilmesini kontrol eder; çarşı ve pazarın düzeninin sağlanmasını murakabe eder; Gelip geçenlerin ve trafiğin seyrini engellememeleri için rasgele yerlere binalar yapılmasına engel olur; borçların ödenmesini temin eder, eksik tartmalarına mani olmak için ölçü ve tartı aletlerini kontrol eder; şeriat ve manevi değerlerle alay edenleri takip eder, fiyat artışlarını engeller, komşuların sınırına taarruz edilmesini men eder ve Gayrı Müslimlerin binalarının Müslümanların binalarından daha yüksek yapılmasına müsaade etmezdi."[605]

Görevleri; sokakları kontrol etmek, hile ve dolandırıcıları kontrol ve yakalama, umumi ahlaki denetlemek, ibadetleri murakabe, bina ve yolları kontrol.[606] Kadı'nın işi tahkik ve

---

[602] Bkz.Kallek, Cengiz, Hisbe Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 18, s. 135.

[603] İbn Teymiyye, *Hisbe*, s. 29.

[604] İbn Teymiyye, *Hisbe***,** s. 29.

[605] (Hadleri uygulamak muhtesibin görevi değildir bu valilerin ve kadıların göreviydi.)Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 201 Ayrıca bkz. Maverdi, *Ahkam-ı Sultaniye*, s. 274 vd, Subhi Salih, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, s. 231, Kayaoğlu, İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, s. 43, İbn Teymiyye, *Hisbe*. s. 33,63, Nebhan, M.Faruk, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, s. 644, Kavakçı, Y.Ziya, *Hisbe Teşkilatı*, s. 135.

[606] Ebu Halil, Şevki, *el-Hadaratu'l-Arabiyettü'l-İslamiyye*, s. 162-166.

delile dayanmasına rağmen Muhtesib'in işi şiddete ve sürate dayanır.[607] Muhtesib Şer'i hükümlerin uygulanmasını gözetir, caddelerin düzenini sağlar, ölçü ve tartıları kontrol eder, Ve onun özel bir dairesi vardı.[608]

Sözgelimi başka bir yer ve zamanda şurta hizmeti (vilayetu'l-harb) içinde yer alan bir görev, bazı yerlerde ve bazı zamanlarda yargılamanın görevleri arasında bulunabilir; bunun tersi de olabilir, Hisbe ve Maliye görevleri de böyledir.[609]

Nadiren Muhtesipler, suç işleyen şahısları yakalayarak mahkeme huzuruna çıkarır ve kamu davacısı sıfatıyla taraf olur.[610] Muhtesiplerin asıl görevi zabıta ve ahlak polisi görevidir.[611]

Aslında bütün bu görevler, şer'i görevler ve dini makamlardır. Kim bu görevlerden birinde adaletli olur ve onu bilgi ve adaletle yürütürse, imkanlar ölçüsünde Allah'a ve Peygambere itaat ederse bu kişi iyilerdendir. Kim de zulmeder ve bilgisizce hareket ederse, zalim günahkarlardandır.[612]

Bu görev en başında ehil olana,[613] itibar sahibi kimselerin uhdesine verilebilirdi. Diğer bütün cemaat işlerinde olduğu gibi bu vazifeye tayin edilecek kimselerin de Müslüman ve hür olması şart idi.[614] Maverdi, Muhtesibin şartlarını, hür, adil, dini konularda görgü, cesaret ve sertlik sahibi, açık kötülükleri bilen bir olmalıdır[615] şeklinde sıralamaktadır. Bunun yanında bazı kaynaklarda, mükellef, alim, adil, görevi yerine getirebilecek kadar güç sahibi, imam'dan

---

[607] Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 354.

[608] Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 354-355.

[609] İbn Teymiyye, *Hisbe*, s. 32.

[610] Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilartı*, s. 138.

[611] Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 175.

[612] İbn Teymiyye, *Hisbe*, s. 32

[613] İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 2, s. 574, İbn Teymiye, *Hisbe*, s. 31.

[614] Levy, R, Muhtesip maddesi, *İslam Ansiklopedisi* c. 8, s. 532.

[615] Maverdi, *Ahkam-ı Sultaniye*, s. 273, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 174-175, Ebu Halil, Şevki, ***El-Hadaratu'l-Arabiyettü'l-İslamiyye***, s. 166-167.

izin, erkeklik[616] veya müslüman, mükellefiyet, erkek olma, adalet, izin, kudret, ilim, ilmiyle amil olmak, Allah rızası, vera ve takva, iyi ahlak sahibi[617] gibi şartlar ileri sürmüşler ise de bu şartların bazıları ihtilaflı, erkeklik gibi bazı şartlar da bizce tamamen geçersizdir.[618]

Öte yandan sadece ferdi dini sorumluluğun edası amacıyla emir bi'l-maruf- nehiy ani'l-münker yükümlülüğünü yerine getirmek için akıl ve ilim sahibi bir Müslüman olmak yeterli sayılmış, ancak kötülüklerden alıkoyma esnasında fiziki müdahelede bulunulması çatışmaya meydan verebileceğinden bu husus yetkililerin iznine yahut görevlendirmesine tabi kılınmıştır. Ma'rufla münkeri ayırt edemeyecek kadar cahil olan kişilerin ise hisbe faaliyetine katılması haramdır. Münkeri engellemeye çalışırken daha kötüsüne yol açacak kadar nezaketten yoksun kimseler için de aynı şey geçerlidir.[619]

Muhtesiplerin icrai vazifelerinin yanında kazai yetkileri de olmuştur. Muhtesipler hukuk davalarından sadece ticari ve esnafla alakalı, genel ahlak kuralları ile ilgili davalara bakmak selahiyetini haizdirler. Bu davaların hepsine değil sadece bir kısmına bakma yetkilsi vardır. Bu davalar:

1-Ölçü ve tartı ile ilgili davalar,

2- Alış verişle ilgili davalar,

3-Alacak-Borç davaları,

4-İşçi ve işveren davaları idi.[620]

---

[616] Neccar, Abdullah, Mebruk, *el Hisbetü ve Devru'l ferdi fiha*, Mecelletü'l Ezher yayınları, Kahire 1415, s. 57, 67.

[617] Kazıcı, Yusuf Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, s. 147-150.

[618] Tartışılan maddeler için bkz, Özlü, Serdar, *Asr-ı Saadette İç Güvenlik*, s. 147-149.Ayrıca Hz. Peygamber ve Hazreti Ömer'in kadın sahabileri hisbe faaliyetleriyle görevlendirdikleri için kadınlarında muhtesib tayin edilmesi caiz görülmüştür.Bkz Kallek, Cengiz, Hisbe Maddesi, *TDVİA,* c. 18, s. 133.

[619] Kallek, Cengiz, Hisbe Maddesi, *TDVİA,* c. 18, s. 133.

[620] Bkz. Maverdi, *Ahkam-ı Sultaniye*, s. 209-210, Ebu Ya'la, *Ahkam-ı Sultaniyye*, s. 269-270, Kavakçı, Y.Ziya, *Hisbe Teşkilatının Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluşu ve Gelişmesi*, s. 31-32, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 176.

Muhtesip görevinde kadı gibi hareket etmez. Kadıların görevi genellikle dini meselelerle ilgili anlaşmazlıklar ve başka davaları muhakeme usulüne göre yargılayıp anlaşmazlıkları halletmek iken, muhtesip; umumi düzen (asayiş)le ilgili işleri kontrol etmek ve bazen de derhal halledilmesi icap eden olaylarla ilgilenmek[621], dava açılmadan tarafları muhakeme etmeden hüküm verebilme selahiyetine sahiptir.[622] İbn Kayyım ve İbn Haldun da aynı görüştedir.[623]

Muhtesip İslam hukukunda Amme hukukuna tekabül eden Hakkullah (Allah Hakları) konusunda Allah hakkına tecavüz edenlere mani olup cezaya çarptırılmaları için hakim huzuruna çıkarmakla[624] bugünkü Savcı'nın görevini yerine getirmektedir.[625] Muhtesipler diğer devlet kuruluşları gibi adli teşkilatı da teftiş etme selahiyetini haizdirler. Bu gibi teftiş şekle münhasırdır. Hakimlerin kararlarını teftiş etme anlamına gelmez. Hakimlerin davalı ve davacıların işlerini titizlikle yerine getirmelerini sağlarlar.[626] Yalnız Muhtesibin bu yetkisine daha sonraları kavuştuğu anlaşılmaktadır.

Muhtesibin konumu, Kadı ile mezalim arasında olup ahkamı da iki velayetin ahkamı ortasında kabul edilen bir teşkilattır.[627] Muhtesipler davanın isbatı için taraflardan delil getirmeleri istemezler. Zaten ihtilafın beyyine ve delil ile isbatı icap ediyorsa böyle bir davanın onlar tarafından bakılmaması esastır.[628] Bu gibi olaylara mahkemeler bakar.Bu farklar esas itibariyle Muhtesibin idari, kadılığın kazai bir makam olmasından doğmaktadır.

---

[621] Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 200.

[622] Maverdi, *Ahkam-ı Sultaniye*, s. 273, Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 355.

[623] İbn Kayyım, *Turuk*, s. 215, İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 1, s. 188.

[624] Joynboll,W, Dava maddesi, *İslam Ansioklopedisi,* c. 5, s. 495.

[625] Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 177.

[626] Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 178.

[627] Maverdi, *Ahkam-ı Sultaniye*, s. 273, Salih, Suphi, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri Tarihi*, s. 249, Hasan, H.İbrahim, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 203.

[628] Maverdi, *Ahkam-ı Sultaniye*, s.273, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 173, Kallek, Cengiz, Hisbe maddesi, *TDVİA,* c. 18. s.134.

Muhtesib toplumsal suçlarla ilgili olarak caydırıcı bir rol oynadığı gibi bürokrasiyi ortadan kaldırıcı ve meselelerin çözümünü hızlandırıcı önemli bir işlevi de üstlenir.[629]

Onun görevinin bir çeşidi de müfettişliktir. İslam dini vecibelerinin yerine getirilmesine nezaret ile bunlara karşı gelenleri bulup cezalandırmak üzere tayin edilen bu memur daha sonra diğer devlet kuruluşlarında olduğu gibi adli teşkilatta da şeklen müfettişlik selahiyetini elde ederek bu vazifeyi yapmıştır.[630] Ayrıca amme örf ve adetlerinin, yaşayışının müfettişliği[631] görevini yerine getiriyordu.

4-Hanımların Bu Görevde Bulunmaları

Hz. Ömer'in çarşıları dolaştığı ve hilekar birini görünce sopasıyla onu dövdüğü ve Ensardan bir kadın olan Ümmü Şifayı (Şifa binti Abdullah) çarşı üzerine müdür tayin ettiği, muhtemelen kadınlara ait işler için Amir yaptığını zikredilmektedir.[632]

Hz. Ömer'in bir akrabası olan Şifa'nın ne zaman İslamı seçtiğini bilmiyoruz. Daha sonra Resulullah'ın zevcelerinden birine okuma yazma öğretmesi için onu memur ettiğini biliyoruz. Hiç şüphesiz İslam'ın yayılmasında onun da hizmeti geçmiştir. [633]

Şifa, Hz. Peygamber'in zevcesi Hafsa'ya okuma yazma öğretmişti.[634] Bazı delillerle bakacak olursak Resulullah kendisini bazı Pazar (Sûk) işlerinde de vazifelendirmiştir. Bazılarına göre ise bu vazifelendirme işi Ömer'in halifeliği zamanında cereyan etmiştir. Mümkündür ki Ömer'in Resulullah'ın tevdi ettiği aynı vazifede bu hanımı görevlendirmeye

---

[629] Kallek, Cengiz, Hisbe maddesi, *TDVİA,* c. 18, s. 134.

[630] Kayaoğlu, İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara 1980, s. 43, Levy, R, Muhtesip maddesi, *İslam Ansiklopedisi* c. 8, s. 532, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 174.

[631] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 938.

[632] Nebhan, M.Faruk, *İslam Anayasa ve İdare Hukuku'nun Genel Esasları*, s. 613, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 173.

[633] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 1, s. 171.

[634] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 935.

devam etmiştir.[635] Durum ne olursa olsun, bu hanım sahabe'nin en azından ticari ihtilaflar üzerinde muhakeme yetkisini kullanması gerekmiştir.[636]

Benzer diğer bir vaka Semra binti Nuheyk' el-Esediyye'nin başından geçenlerdir. Buna göre "O, Resulullah'ın sahabeleri zümresine dahildi ve uzun müddet yaşamıştır. Çarşı pazarı dolaşır, maruf olan iyiyi ve güzeli insanların işlemesini emreder, kötülüklerden onları alıkor ve aksi hareket edenleri ise elinde taşıdığı bir kamçı ile meydan dayağına çekerdi."[637]

Hz. Ömer devrinde Medine'de Said b. Yezid, Abdullah b. Utbe, Şifa binti Abdullah ve Semra binti Nuheyk'in muhtesib olarak görev yaptığı belirtilmektedir. Görüldüğü gibi Semra, Hz. Peygamber devrinden itibaren ayni vazifede ibka edilmiştir. Nebhan, Şifa binti Abdullah İçin muhtemelen kadınlara ait işler için amir yaptığını zikrediyor.[638] Bu dönemde kadınların ticarette aktif oldukları bilinmektedir. Hz. Peygamberin eşi Hz. Hatice'nin aynı zamanda bir tüccar olduğunu hatırlarsak bu kadın sahabi'nin kadınlar arasındaki ticari meseleleri denetleme ve müdahale görevini yerine getirmiş oldukları daha makul bir ihtimaldir.

D-İstihbarat ve Berid Teşkilatı

1-İstihbarat ve Berid

İstihbarat kelime olarak sadece bir haberi elde etme, duyma[639] gibi bir anlam taşımasına rağmen terim olarak; Hasım veya hasım olması muhtemel devletlerin niyetleri, planları ve bu niyetin şekillendirilmiş biçimi olan planlara göre bu planların

---

[635] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 1, s. 171, c. 2, s. 935.

[636] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 935, Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 171, Karaman, Hayreddin, *İslam Işığında Günün Meseleleri*, c. 2, s. 304-316, Kazıcı, Y.Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, s. 148.

[637] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 44, Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 935, Kazıcı,Y.Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, s. 148.

[638] Nebhan, M.Faruk, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, s. 613, Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 44, Aynı görüş bkz. Karaman, Hayreddin, *İslam Işığında Günün Meseleleri*, Marifet yayınları, İstanbul 1982, c. 2, s. 304-316.

[639] Bkz. Şafak, Ali, *Hukuk ve Emniyet Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992

gerçekleştirebilme kapasiteleri hakkında her şekilde haber toplama veya bilgi sahibi olma ile bu haberlerin belirli bir ameliyeye tabi tutularak muhtemel manalarının anlaşılması ve bir sonuca varılması şeklinde tarifleri yapılmıştır. Biz İstihbaratı kısaca devletin iç ve dış güvenliği ile ilgili her türlü haber ve bu haberlerin değerlendirilmesi olarak açıklayabiliriz.

İstihbarat bütün devletlerin güvenliğinde en önemli birimlerden birisidir. Bir devlette güvenliğin tam olarak temin edilmesi İstihbarat birimlerinin sağlıklı çalışmasına bağlıdır.

Berid kelime olarak Latince posta hayvanı ve süvari, postacı veya berid hizmetlerinde kullanılan hayvanı diğerlerinden ayırt edebilmek için kuyrukları kesik olduğundan Farsça "kesik kuyruklu" anlamına gelen "Beride-Dum" kelimesinden alındığı ifade edilmektedir. Berid ayrıca elçi, ulak, postaya verilen yazılar ve dosyalar, resmi işlerle ilgili posta gibi çeşitli manalarda kullanılmıştır.[640]

"İslam dünyasına gelinceye kadar dünyada görülen postacılık kurumları çeşitli isimler altında görev yapmışlardır. Bu postaların hepsinin genel karakteri devlete ait postalar olması ve devletin haberleşmesi yanında haber alma faaliyetini de birlikte yürütmüş olmasıdır."[641]

Berid teşkilatı ile ilgilenen yazarların birçoğunun bu kelimeyi posta ile eşanlamlı değerlendirmeleri ile birlikte gerçekte bu günümüzde uygulandığı şekli ile posta hizmeti ile sınırlı kalmayıp ilk planda devletin istihbarat görevini yerine getirmiştir. Nitekim Corci Zeydan bu konuya işaretle şöyle demektedir: "İslam devletlerinde teşkil olunan Berid-posta dairesi asrımızda mevcut olan posta idaresi gibi değildi. Mezkur devletler zamanında Berid, idaresinin müdür veya reisi, hafiye reisine veya memurları, hükümet müfettişine benzerdi. Berid reisi halifenin yahut emirin hususi casusu yahut gören gözü, işiten kulağı idi. Valilerin

---

[640] Berid'in anlamı için bkz. Barthold, W. A, *İslam Medeniyeti Tarihi,* DİB yayınları, Ankara 1984, s. 25, 26. Köprülü, M.Fuat, Berid mad, *İslam Ansiklopedisi,* c. 2, s. 542, Yazıcı, Nesimi *Osmanlı Devletinde Posta Teşkilatı*, Doktora Tezi, Ankara 1981, Aynı yazar, *Klasik Osmanlı Döneminde Haberleşme Kurumu ile ilgili bazı mülahazalar*, AÜİFD, c. 29, s. 378, Harekat, İbrahim, Berid Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 5, s. 498. Kayaoğlu, İsmet, İslam Kurumları Tarihi, s. 63, Kazıcı, Y.Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, s. 271.

[641] Kayaoğlu, İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, s. 62.

ahval ve harekatı ile halifeye veya emire düşman olanların a'mal ve teşebbüsatını tahkik ile ihbar ederdi. Şu hale göre Berid dairesi bir istihbarat dairesi demektir.[642]

2-Tarihi Gelişimi

İslam Tarihinde resmi postanın düzenlenmesi çalışmaları daha Hz. Peygamber zamanında başlamıştır. Nitekim bu devirde yazışma talimat ve anlaşma metinleri özel elçiler vasıtasıyla gönderilmekteydi. Haberciye verilen önem Hz. Peygamberin "Antlaşmayı bozmam ve elçileri hapsetmem." Mealindeki hadisiyle teyit edilmektedir.[643] Hz. Peygamber Peygamberliğinden sonra gerek Mekke'de gerek Hicret sırasında ve gerekse Medine'de İstihbarat'a çok önem verdiğini görmekteyiz. Bir taraftan rakiplerinin kendilerinden haber almalarına karşı önlemler almış, diğer yandan da rakipleri konusunda bilgi sahibi olmak için değişik yollara başvurmuştur.[644] Buna günümüzde İstihbarata Karşı Koyma kısaca İKK denmektedir. Ordu karargahı, nöbetçiler dikmek suretiyle gece-gündüz korunurdu. Keşif kıtaları eliyle düşmanın takibi (iz sürme) casusluk ve pusu kurma biliniyordu. Resulullah sadece istenilen malumatı toplamak için casus kullanmakla kalmıyor, fakat aynı zamanda düşman casuslarına karşı mukabil casusluk (Kontra Espiyonaj) tedbirleri alıyordu. Esirler sorguya çekilerek veya ileri keşif kolları gönderilerek vs. şekillerle sefere çıkmazdan önce düşmanın durumu hakkında malumat toplanıyordu.[645]

Nihayet daha sonra hızla gerçekleştirilen fetihlerle İslam devletinin sınırları genişlemiştir. Bu sırada Medine'deki halife ile cephedeki ordu kumandanının haberleşmesi

---

[642] Zeydan, Corci, *İslam Medeniyeti Tarihi*, c. 1, s. 318, Aynı görüş bkz.Köprülü, M.Fuad, Berid mad, *İslam Ansiklopedisi,* c. 2, s. 542, Hamidullah, Muhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, s. 70, Yazıcı, Nesimi, *Klasik Osmanlı Döneminde Haberleşme Kurumu ile ilgili bazı mülahazalar*, AÜİFD, c. 29, s. 381, Kayaoğlu, İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, s. 65-66.

[643] Harekat, İbrahim, Berid Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi* c. 5, s. 499.

[644] Bkz.Özlü, Serdar, *Asr-ı Saadette İç Güvenlik*, s. 168-182.

[645] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 995.

elde bulunan imkanlarla sağlanmaya çalışılmıştır.[646] Hasan İbrahim Hasan ve Ali İbrahim Hasan, Berid'in Hz. Peygamber devrinde mevcut olduğunu belirtirlerken,[647] Kettani de bu görüşe destek vererek meşhur görüşe göre Berid'i ilk vazeden olarak Muaviye b. Ebi Süfyan'ın olduğu yönündeki görüşün yanlış olduğunu ancak Muaviye'nin muhtemelen Berid'i özel usül ve esaslara göre düzenleyen, Berid için mil ve istasyonlar koyan ilk kimse olduğunu yoksa Berid'in ondan önce de bilindiğini vurgulamaktadır.[648] Yine Kettani, Resulullah'ın emirlerine "Bana bir (Berid), postacı (haberci, elçi) göndereceğiniz zaman yüzü ve adı güzel olanını gönderin."[649] şeklindeki rivayetini naklediyor.

Hz. Peygamberin münafıklar konusunda sırdaşı Huzeyfe idi. Münafıkları Huzeyfe'den başkası bilmezdi. Onları kendisine Resulullah bildirmiştir. Hz. Ömer ona Amillerim (valiler) arasında münafıklardan kimse var mıdır? diye sorduğunda "Evet bir tane vardır." dedi. Hz. Ömer "O kimdir?" diye sorduğunda " O'nu anmam" dedi. Huzeyfe sonra Hz. Ömer'in onu görevden aldığını söyler ki muhtemelen onun kim olduğunu söylemek yerine kim olduğuna delalette bulunmuştur. [650] Keza Hendek savaşında fırtına, açlık ve korkunun sardığı ve bozgunun baş gösterdiği esnada müşriklerin ordusuna ne yaptıkları hususunda bilgi almak için Hz. Peygamber, Huzeyfe b. el Yeman'ı casus olarak gönderir. Bir ara müşriklerin ordu komutanı Ebu Süfyan, maiyetindeki herkese seslenerek yanındakini kontrol etmesini ister. Huzeyfe b. El Yeman, kendisini ele vermemek amacıyla önce davranır ve yanındakinin elinden tutarak "sen kimsin" der, o da "Muaviye b. Ebi Süfyan" diye cevap verir.[651]

---

[646] Yazıcı, Nesimi, *Klasik Osmanlı Döneminde Haberleşme Kurumu ile ilgili bazı mülahazalar*, AÜİFD, c. 29, s. 378

[647] Hasan, H.İbrahim, Hasan, A.İbrahim, *Nuzum*, s. 364.

[648] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 267.

[649] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 8.

[650] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 98-99, Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 265.

[651] İbn Hişam, *Siyre*, c. 2, s. 172, Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, Fecr Yayınevi Ankara 1990, s. 40.

Savaş sırasında düşmanın durumunu öğrenmek için Hz. Peygamber tarafından da İstihbaratçı kullanılmıştır. Daha sonra halifeler döneminde İranlılar örnek alınarak posta ve istihbarat vazifesi birleştirilmiştir.[652]

Araplarda posta düzenlemesi ilk defa Hicret-i Nebeviyye'den sonra ilk halife'nin emriyle olmuştur. Uzak mesafelere ulaşan fetihlerin genişliğine bağlı olarak Arapların Berid (Posta) teşkilatı da genişledi ve büyüdü.[653]

Müslümanlar Yermük'te savaşırken Hz. Ebu Bekir'in öldüğünü ve Hz. Ömer'in halife olduğunu Halid b. Velid'in azledilerek yerine Ebu Ubeyde b. Cerrahın tayin edildiğini Berid vasıtasıyla öğrenmişlerdi.[654]

Hulefa-i Raşidin döneminde Berid sadece resmi işlere münhasır kalmayarak halkın da faydalandığı bir teşkilat haline getirilmiştir. Ayrıca Hz. Ömer devrinde görevlilerin konaklamaları için Küfe dolaylarında posta evleri inşa edilmiştir.[655]

Hz. Ömer devrinde casusluk ve istihbarat hizmetleri iyi teşkilatlandırılmıştı. Bunlar için bir kısmı İslamiyeti kabul etmiş bulunan Irak ve Suriye Arapları arasında kolayca vasıtalar bulunmuştu. Bunlar bu topraklarda asırlarca yaşadıklarından hiçbir şey onların bilgileri dışında cereyan edemezdi. Müslüman olduklarını ifşa etmemelerine izin verilmişti. Dış görünüşlerinde Zerdüşt veya Hıristiyanlara benzediklerinden istedikleri vakit düşman kuvvetleri arasına karışıp arzu ettikleri malumatı elde edebilirlerdi. Yermuk, Kadisiye ve Tikrit muharebelerinde bu casuslar çok kıymetli hizmetler ifa etmişlerdir.[656]

Suriye'nin ileri gelenleri kendi arzuları ile Roma imparatorunun ordusunun hareketlerini devamlı gözetleyip durumu Müslüman kumandanlara haber veren casuslar tutmuşlardı. Şu ifadeler dikkat çekicidir: "Zımmiler, Müslümanların ahidlerindeki sadakati ve

---

[652] Harekat, İbahim, Berid Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 5, s. 500.

[653] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 268.

[654] Harekat, İbarhim, Berid Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 5, s. 498.

[655] Harekat, İbrahim, Berid Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 5, s. 498-501.

muamelelerindeki nezaketi görünce Müslümanlara düşmanlarına karşı yardım etmeye başladılar ve Müslümanlarla anlaşma akdetmiş şehirlerden Romalıları gözetleyip hareketlerini Müslümanlara bildirmek için casuslar gönderdiler.[657]

Filistin ve Ürdün'de Semara mezhebine mensup bazı Yahudiler yaşardı. Bunlar bilhassa casusluk ve istihbarat için vazifelendirilmişler ve arazi vergisi iadesi ile mükafatlandırılmışlardı. Keza Ceraceme adındaki bir topluluk aynı hizmet için tayin edilmiş ve arazi iadesi ile taltif edilmişlerdi.[658]

Hz. Ömer'in bir diğer istihbaratı iç istihbarat ve İstihbarata Karşı Koyma (İKK) olarak değerlendirebileceğimiz ordu'nun içinde olup bitenleri kendisine haber everen Zabıt memurları'nı kullanmasıdır. Şibli şu ifadeleri nakletmektedir: "Ömer'in her ordu'da Halife'ye ordu'da cereyan eden her şey hakkında yazılı raporlar gönderen casus ve zabıt memurları vardı."[659] Zabıt memurları usulü ordu'da suç işleyen şahsın, kim olursa olsun, gecikmeden cezalandırılmasına da yarıyordu. Bu ise diğerlerine de bir ihtar mahiyeti taşıyordu. İran harbinde Amr Ma'di Karab bir defasında üstüne küstahça konuşmuştu. Hadiseden derhal haberdar edilen Ömer, Ma'di Karab'a bir mektup yazarak onu suçunu bir daha tekrarlamaya cesaret edemeyecek şekilde azarladı.Yine Numan b. Adi Meysan'da bölge hakimiydi. Lüks hayat başını döndürmüş ve karısına şu mealde bir beyit yazmıştı: "Saraylarda yaşayıp alemler yaptığımızı duyarsa Emirel Müminin hoşuna gitmez." Bundan kısa sürede haberdar olan Hz. Ömer bu hareketlerinden dolayı işine son vermişti.[660]

Hz. Ömer'in halk arasında casusları (muhbir) vardı.[661] Hz. Ömer valilerin vergi toplayıcıların ve öteki devlet görevlilerinin doğru ve adaletle iş görmelerini sağlamak için,

---

[656] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 164.

[657] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 165.

[658] Belazuri, *Futuh*, s. 158, Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 164.

[659] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 165.

[660] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 2, s. 166, 264.

[661] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 124.

vilayetlere müfettişler yollayarak halkın yakınmalarını dinlettirip saptadığı gibi, hac mevsiminde Mekke'ye gelen şahısları yanına çağırtıp, bölgelerindeki devlet görevlilerinin tutum ve durumlarını doğru çalışıp çalışmadıklarını sorardı. O Dicle nehri kıyılarında çobansız bırakılıp kurt yiyen kuzunun durumundan kendini sorumlu tutar bu düşünce ile geceleri Medine sokaklarında dolaşır, yoksulların geçimini sordururdu.[662]

Şibli M.638 senesinde meydana gelen şu olayı naklediyor: "Halid, Şair'in birine on bin dirhem ihsanda bulundu. Hz. Ömer zamanında kurulup mükemmel hale getirilen Gizli İstihbarat teşkilatının mensupları meseleyi derhal Ömer'e naklettiler. Hz. Ömer Ubeyde'ye bir mektup yazarak bahis konusu hediyeyi kendi kesesinden vermişse israftan ötürü suçlu olacağını, Beytülmalden harcamışsa emanete hıyanet ile suçlanacağını, her iki halde de azledilmeye müstehak olacağını bildirdi."[663]

Hz. Osman'ın insanlarla konuşup fiyatlar ve haberlerle ilgili olarak halktan bilgi alması, yöneticilerini ve hastalarını sorması[664] keza haber alma kapsamında değerlendirilebilir.

Hulefa, Berid idaresi riyasetine ancak akıllı ve diyanetten kendilerine itimat ettikleri zevatı tayin ederlerdi. Çünkü hulefanın valiler ile vesaire muasırları ile muamelatı Berid reisinin verdiği malumata göre olurdu.[665]

Berid (Posta) Hulefai Raşidin zamanında bilinmekteydi. Hz. Ömer zamanında beridposta yaygınlık kazanmıştı. Sahihi Buhari de "Deve davar, koyun ve ağılları babında "Ebu Musa Daru'l-Beridde (Posta evi) namaz kıldı." ifadesi geçmektedir. (Buhari, Vudu 66) Sözü edilen Daru'l-Berid Küfede bir yer olup valiler tarafından halifeye gönderilen haberciler

---

[662] Çağatay, Neşet**,** *İslam Tarihi*, s. 348.

[663] Şibli, Mevlana, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 1, s. 243.

[664] Kettani, *Teratib*, c. 2, s. 125.

[665] Zeydan, Corci, *İslam Medeniyeti Tarihi*, c. 1, s. 318.

oraya inerlerdi. Ebu Musa, Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında Küfe valisi, daru'l berid de şehrin kenarında idi.[666]

Hz. Ömerin Medine'deki gece bekçiliği (ases) ve bununla ilgili olarak başından gecen hususlar anlatılırken şu bilgi verilmektedir. "Hz. Ömer Nasr b. Haccacı Medine'den uzaklaştırdığında Basra'daki valisine (amil) bir mektup yazdı. Haberci onun yanında günlerce kaldı. Sonra valinin münadisi (tellalı, haber duyuran) "Müslümanların postacısı (Berid) hareket etmek istiyor, kimin bir ihtiyacı varsa yazsın" diye ilanda bulundu. Nasr b. Haccac da Emire'l Müminine (Hz. Ömer) bir mektup yazarak onu mektupların içine koydu. İbni Cezir'in tarihinde gecen kıssada Bizans hükümdarının hanımından Hz. Ömer'in eşine gerdanlık hediye getiren habercinin Müslümanların postacısı olduğu belirtilir."[667]

Hz. Ömer gerçek habercinin diğerlerinden ayırt edilmeleri için de ayrıt edici işaretler kullandırmıştır: "Bir gün Halife Ömer bir haberci gönderirken yanında Hürmüzan vardı. Hz. Ömer dedi ki: "Sen bu habercinin eline mallar verdin, içlerinde biri çıkarda muhalefet ederse elçinin gittiği yerde (habercinin) yerine bir başkası geçip haberci olduğunu iddia ederse, bunun gerçek haberci olup olmadığını nereden bilecekler? Sen ona kayıtları da içine alan bir defter ve eline bir divan ver. Divanında verdiğin malların kayıtları bulunsun. Haberciden vardığı zaman divan isterler ki; bununla kendilerine gelen habercinin senin habercin olduğunu anlarlar."[668]

Hz. Ömer dönemindeki herhangi bir yere bir mektup gönderilmek gerektiğinde bunun için görevli seçilirdi. Kendisine Beytülmalden binmesi için deve verilirdi. Ayrıca varış

[666] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 267.

[667] Kettani, *Teratib*, c. 1, s. 268.

[668] Kazıcı, Y.Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, s. 92.

yerindeki vali veya ordu komutanına da habercinin geri dönmesi gerekiyorsa yeni bir deveye bindirilmesi orada kalacaksa elindeki devenin alınmasını bildiren yazılar yazılırdı.[669]

Nitekim Hz. Osman zamanında meydana gelen olaylarla ilgili olarak Mısırlıların evlerine dönerlerken nakledilen şu olay da aynı zamanda berid (resmi posta) görevlisi'nin varlığı ve sürati konusunda bir fikir verebilir: "Resmi posta görevlisi doğal olarak daha süratli idi. Ve yoldaki atanmış valiyi geçerek ondan önce Mısıra vardı. Yeni valinin içine şüphe düştü ve götürdüğü mesajı görmek istedi. Mektubu açtı ve okudu." (Şöyle şöyle birisi Mısır valiliğine atanmıştır. O sana geldiği zaman onu hoş karşıla)[670]

3-Görevleri

Berid görevlisi valilerin halka karşı muamelelerini, yiyeceklerin pahalılığını, fiyatların yükselmesini ve haraç işlerini merkeze yazar, posta yolları ile istasyonlarını kendisi idare ederdi. Mektupları toplayıp tasnif eder, sonra üst makamlara bildirirdi. Halifenin savaş stratejisini belirlemek, düşmana bir komplo veya tuzak kurmak için en emin yolları öğrenmek için Berid görevlilerinden yararlanıldığı çoktur.[671]

Berid teşkilatı merkez ile vilayetler arasındaki muhabereyi tesis etmekten başka hükümete ve saraya ait eşyanın nakli, resmi vazife ile bir yerden başka bir yere gönderilen memurların sevki gibi işler ile de uğraşırdı. Lakin onun mükellef olduğu en ehemmiyetli vazife memleketin her tarafındaki büyük memurların hal ve hareketlerini, hükümdara karşı besledikleri niyetleri sıkı bir murakabe altında bulundurarak merkeze süratle bildirmekti.[672]

Arapların berid'de kullandıkları ilk vasıta devedir. Sonra onun yerine katır ve daha sonra sürati sebebiyle at kullanıldı. Her seferde yolcuların sevkini üstlenen bir postacı (Berid)

---

[669] Yazıcı, Nesimi, *Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülahazalar*, AÜİFD, c. 19, s. 378.

[670] Hamidullah, Muhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, s. 128.

[671] Hasan, H.İbrahim, *Nuzum*, s. 185, Salih, Suphi, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, s. 252.

[672] Köprülü, M.Fuat, Berid mad, *İ.A,* c. 2, s. 543.

bulunurdu.[673] Ayrıca berid için civar yerlere ulaşan berid yolları vardı. Yolların kesilmesi, hırsızlardan ve düşman tecavüzatından muhafazası ve lüzumunda karadan ve denizden hafiyeler gönderilmesi berid nazırının vazifelerindendi.[674]

Tarihi seyri içinde berid şu şekilde çalışıyordu: Sahib-i beridliğe tayin edilecek kişinin çevre, yol, mesafe, menzil vb. şeyleri iyi bilmesi ve çok güvenilir olması gerekiyordu. Bundan dolayı zaman zaman kadıların sahib-i berid olarak tayin edildiği görülmektedir. Bu şartlar hem merkeze hem de taşraya tayin edilecek kimseler için geçerliydi. Bunlara ayrıca "Sahib-i Haber" de denirdi. Sahib-i haber halkın, üst düzey görevliler ve devlet memurlarının hal, tavır ve durumlarında halifeyi haberdar etmekle görevliydi.[675] Sahibü'l berid'den sonra en önemli görevi yüklenen fürvanekilerdi. Fürvanekilerden sonra bir küçük bölgede bir postahanenin müdürü durumundaki muvakkiler gelir. Bundan sonra teşkilatın en uç elemanları olarak murattebler gelir. Berid teşkilatında bunlar haricinde yolları koruyan bekçiler, postayı bizzat taşıyanlar ve diğer yardımcı hizmetliler yer alırdı. Ayrıca yaya postacılar bulunuyordu.[676]

Berid vazifesi için hususi atların değişik yerlere yerleştirilmeleri gerekmiştir. Hızla giden atlı bu yerlerden birine vardığı zaman ve atı yorulduğu zaman onu orada bırakır ve daha önce konakta bekleyen yorulmamış ata binerek yoluna devam ederdi. Aynı işlem tekrar tekrar devam ederdi. Bu şekilde olmadığı zaman bazen suhre (başkasının hayvanının angarya

---

[673] Kettani, *Teratib***,** c. 1, s. 268.

[674] Bkz. Zeydan, Corci, *İslam medeniyeti Tarihi*, c. 1, s. 321.

[675] Harekat, İbrahim, Berid mad, *TDVİA,* s. 500, Köprülü, M.Fuat, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 120.

[676] Geniş bilgi için bkz. Yazıcı, Nesimi, *Klasik Osmanlı Döneminde Haberleşme Kurumu ile ilgili bazı mülahazalar***,** AÜİFD, c. 29, Aynı yazar, *Osmanlı Devletinde Posta Teşkilatı*, Ankara 1981

çalıştırmak için) aldıkları da olurdu.[677] Tabi bu son kaydettiğimiz gelişmelerin tarihi seyri içinde oluştuğunu ve Dört Halife döneminden hayli sonra meydana geldiğini belirtmemiz gerekir.

[677] Salih, Subhi, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, s. 252, Zeydan, Corci, *İslam Medeniyeti Tarihi*, c. 1, s. 321.

Sonuç

İslamiyet'ten önce Arap toplumunun kabile hayatı şeklinde bir yaşamları mevcuttu. Arapların bir yasama ve kanuni bir mercileri yoktu. Cahiliye devri hukuku denilebilecek, kanunların yerini tutabilecek "örf" ve "âdetleri" vardı. Bugün bilinen bir şekilde hükümetleri olmadığı gibi tehlikede olana güvenlik veren ve de zamanımızdaki idare şekillerinden birisinin yükünü omuzuna yüklenen bir insan topluluğu da mevcut değildi. Onlarda anlaşmazlıkların halli için başvuracakları bir adalet teşkilatı düzen ve emniyet teşkilatı ve dış tehlikeleri uzaklaştıracak ordular yoktu. Yürütme yetkisini elinde bulundurup, suç işleyeni yakalayıp hak ettiği cezayı veren bir hükümet bulunmadığı için vergi vermekle de mükellef değillerdi. Kabileyi teşkil eden kimseler arasında mal yüzünden çıkan anlaşmazlıklar veya kavgalar, her gün yapılan toplantılarda bir uzlaşmaya bağlanırdı.

Arap, atalarının geleneklerine, namusuna ve sair hususlara bağlı kalmak şartıyla tamamen hürdü. Bunun dışındaki hususlarda ne kabilesi ne de şeyhi ferdin hürriyetine karışmazlardı. Ancak o fert, kabilesinin başına dert açacak bir iş yaptığı zaman bu hürriyet kaldırılır; kabile şeyhi kendisine verilen yetkiyi kullanarak o şahsı öldürür, sürgüne gönderir, yahut da başka bir şekilde cezalandırırdı. Bazen de gerçekte kabile reisinin fazla bir yaptırım gücü olmamıştır. Nitekim bazen kabile reisi cezalandırma kudretine sahip bulunmadığından ya nakdî cezalar verebilmişler ya da kabile reisinin uygulama gücü tarafların iyi niyetine veya bunlardan birinin üstün kuvvetine bağlı kalmıştır.

Seneler süren bu uygulamalar doğal olarak Arap Yarımadasını çok kan döküldüğü, düzensizliğin kol gezdiği, hak aramanın ancak güç ile ölçülebildiği bir yer haline getirmiştir.

İslamiyet'in gelmesiyle Araplar yeni bir sistem ile tanıştılar. Bu sistem en başta kendi hayatlarını disipline ediyor daha sonra bu olgu topluma yayılıyordu. Artık isteyen veya güçlü olan istediğini yapamıyordu. İslam en başta İnsanları eğitiyor daha sonra iyi veya kötü olarak yaptıklarının karşılığında "ceza" diye caydırıcı bir güçten bahsediyordu.

Kuran her insana görevlerini, fiillerinin sonuçlarını, sorumluluklarının sınırlarını her iki hayatta karşılaşacakları akıbeti hatırlatıyor ve geçmiş kavimlerden örnekler sunuyordu. Geçmişe ait kötü ne varsa üzerine bir çizgi çekiyor; iyi, uygulanabilir veya ıslah edilebilir şeylerin de yaşatılmasında bir beis görmüyordu.

Hz. Muhammed de Kuranın emirleri doğrultusunda bu insanlara yaşayan bir örnek olarak kendisi, doğruları gösteriyor, sürekli insanlara emniyet ve güven telkin ediyordu. Kendisine baskı ve zulüm uygulayan insanları kazanmaya çalışıyor, savaşlarda bile düşmanı yok etmek yerine en az zayiatla tehdidin ortadan kaldırılması yönünde gayret gösteriyordu. Neticede Hz. Muhammed'in barış içinde takip ettiği bu siyaset ve taktiklerin sonucunda dünyada başka bir lidere nasip olmayan büyük bir başarı kazanmıştır ki o da şudur: On senlik bir zaman içinde devam etmiş olan bu harblerde Gayr-ı Müslimler savaş meydanlarında ölü olarak 250 kişi kaybettiler. Müslümanların kaybı bu miktardan daha azdı. Bu kadar az kanla milyonlarca kilometre kareleri ile beraber bütün Arabistan kıtası anarşi ve ahlaksızlık çıbanından temizlenmiştir. Beni Kureyza vakası hariç düşman tarafından maktül düşen kimselerin toplamı on senede ayda üç kişiyi geçmemiştir. Bu sayı Ülkemizde birkaç trafik kazasında kaybettiğimiz insan sayısı kadardır.

Oluşturduğu sistemde farklı İnsanların bir arada yaşamaları için yol göstermiş ayrıca devlet kademesindeki uygulamaları ve oluşturduğu kurumlarla daha sonrakilere örnek bir miras bırakmıştı. Dört Halife Dönemine geldiğimizde Müslümanların Hz. Muhammed'siz bir hayata alışma ve onsuz sistemi devam ettirme gayretlerine şahit oluyoruz.

Hz. Ebu Bekir'in ilk karşılaştığı sorunlardaki isabetli tutumu İslam devleti'nin Hz. Muhammed olmadan yok olacağı iddialarını boşa çıkarmakla kalmadı aynı zamanda İslam devleti'nin ileride ulaşacağı devasa sınırlar için de zemin hazırladı; Gerek Üsame ordusu konusundaki tutumu gerekse İrtidat hareketlerine karşı almış olduğu tedbirler İslam toplumunda da oluşabilecek zayıflıkların ve ihtilafların önünü kesti.

Hz. Ömer devrinin en belirgin özelliklerinden birisi “Fetihler hareketidir.” Sasani ve Bizans imparatorluklarına karşı askeri ve siyasi zaferler kazanılması, Suriye, Irak ve İran’ın bütünüyle İslam ülkelerine katılması ve neticede İslam devletinin “imparatorluk” haline gelmesi, Filistin, El Cezire ve Mısır gibi ülkelerin fethedilen beldelere katılarak yakın bölgedeki iki büyük imparatorluğun Sasani-Bizans, varlığına son verilmesi Hz. Ömer devrinde mümkün olabildi. Bir diğeri de devlet’in teşkilatlanmasın da özellikle de adli sahada gösterdiği olağanüstü icraatlarla yeni devletin yapılanmasını geliştirmiş olmasıdır.

Hz. Osman’ın hilafet donemi ikiye ayrılmaktadır. Birinci altı yıllık dönem (644-650), İkinci altı yıllık dönem (650-656). Hz. Osman’ın hilafetinde memnuniyetsizlikler bu ikinci altı yıllık dönemde vuku bulmuştur. Hz. Osman döneminde yapılan fetihler sonucu İslam imparatorluğu’nun sınırları Asya’da Anadolu, Çin ve Rusya’ya, Afrika’da Kuzey Batı Afrika içlerine, Avrupa’da Portekiz sınırlarına kadar dayandı. İlk deniz seferi ve bunun sonucunda bir ada (Kıbrıs) fethedildi. Zühd ve takvasıyla bilinen Hz. Osman’ın ikinci altı yıllık dönemi çok tartışıldı. Kendisinin ölümü ile sonuçlanan olaylar zinciri İslam devletinde iç barışın bozulmasına ve iç çatışmaların doğmasına sebep oldu.

Hz. Ali, Hz. Osman’ın öldürülmesiyle ortaya çıkan olayları bastırmak ve etkilerini ortadan kaldırmak için de canla başla çalışmışsa da muvaffak olamadı. Hz. Ali beş buçuk yıl hilafet makamında yer almış ancak hilafet devri devamlı olarak iç ve dış karışıklıklarla geçti. İç karışıklılar, kardeş kavgaları onun zamanının en önemli olayları oldu. İç karışıklıklar yüzünden İslam devletinin sınırları genişleyemedi. Zaten halifenin bu yönde faaliyet gösterme olamadı. Onun döneminde İslam dünyasında ilk terörist grup-Haricilerle savaş oldu. Hz. Ali bunların büyük bir kısmını ortadan kaldırdı.

Bu dönemde ayrıca bizce güvenlik açısından büyük bir ihmalle karşılaşıyoruz: Peygamberin bazı sahabeler tarafından koruma işi “Allah seni insanlardan korur” ayeti nazil oluncaya kadar devam etmesine rağmen Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in kendilerini korumakla

hiç kimseyi görevlendirmeyişleri, Hz. Ömer'in öldürülmesine, daha sonra Hz. Osman'ın ve ondan sonra da Hz. Ali'nin meydana gelen olaylar ortada numune olarak bulunuyor ve İslam devleti çok acı üst üste tecrübeler yaşamış iken aynı konudaki ihmalleri İslam toplumuna çok pahalıya patlamıştır. Koruma tedbirlerini tam olarak uygulamayışları ve bu halifelerin kendilerini korumakla görevli tayin etmeyişleri İslam devletinde güvenlik zaafiyeti doğurmuş ve İslam devletinde dört devlet başkanından Hz. Ebu Bekir hariç üçünün suikast sonucu öldürülmeleri'ne yol açmıştır.

Bu dönemde bir başka dikkat çekici konu İslam devletinde Müslüman olmayanların durumudur. İslam öncesi Arap toplumunda yabancılar konusunda bir keyfilik yaşanıyorken daha sonra İslam'ın gelmesiyle karşılıklı hak ve ödevler belirlenmiş ve kurallara bağlanmıştır. Hz. Muhammed, İslam devleti'nin vatandaşı sayılan ve antlaşma yaptığı gayrı Müslimlerin İslam devletine karşı ödevlerini yerine getirmeleri koşuluyla can, mal, ibadet ve kişisel özgürlüklerini emniyet altına almış bunun yanında örneğin başka orduların topraklarına izin almadan girmemeleri ve zarar vermemeleri gibi hususlarda güvence vermişti. Dört Halife Döneminde bu uygulama aynen devam ettirilmiştir. Bu konuda günümüz Milletlerarası hukuku'nun ulaştığı hakların benzeri bu devirde İslam devletinde Gayrı Müslimlere tanınmıştır. Bu konuda örnek bir olay Hz. Ömer zamanında yaşanmıştır. Fethedilip vergiye bağlanan Humus, Heraklius'un taarruzu ile Müslümanların bu şehri terk etmelerini mecbur kılmış, o sırada İslam ordusu kumandanı, Gayri Müslim halktan toplanan vergiyi iade etmişti. Ve Onlara şöyle demişti: Mademki biz sizi himaye edemiyoruz, sizden vergi almaya da hakkımız yok.

Keza İslamın adli sahada getirdiği devrim niteliğindeki yenilikler, Dört Halife döneminde geliştirilerek uygulanmış ilk defa Hz. Ömer döneminde adliye teşkilatlanmıştır. Mahkemelerin tesisi, hapishane uygulamaları, adli sahada görevlilerin tayini gibi yapısal reformların yanında suçun şahsileştirilmesi, yargılamanın tam adaletle yapılması, kan

davalarının ortadan kaldırılması, suçun cezasının infazı, fiillerde niyet aranması, herkesin adalet önünde eşit olması hep bu yeni dönemin İnsanlara sağladığı imkanlardı. Yine günümüzle karşılaştırdığımızda gördüğümüz bir fark da şudur: O dönemde devlet başkanı sıfatını haiz olan halifeler "Yargı Dokunulmazlığı" veya "Yargı sorumsuzluğu"na sahip olmayıp herkes gibi bir taraf olarak aynı mahkemeler'de Hakim önüne çıkmışlar ve kendilerine bir ayrıcalık tanınmasını istememişlerdir.

Bu dönemde gördüğümüz bir başka uygulama da iç güvenliğe yönelik olarak oluşturulan kurumlardır. Bu kurumların Hz. Peygamber ve Dört Halife döneminde ilk defa ne zaman tesis edildikleri ile ilgili tarihçiler arasında birbirleri ile çelişen ifadelerde bulunmaları ayrıca ilgi çeken bir konudur. Ases ve şurta (gece bekçisi ve polis), hisbe (zabıta), ahdas, cilvaz, maune ve istihbarat alanlarında Dört Halife döneminde gerek Hz. Peygamber döneminin devamı sayılan uygulamalar, gerekse yeni şartlara göre oluşturulan kurumlar İslam devleti'nin idamesini sağlamanın yanında toplumun da güvenliğini temin etmiştir. Bu konularda gösterilen ihmal ise gerek İslam devleti'ne ve gerekse İslam toplumu'na ağır maliyetler çıkarmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Ağırman, Mustafa, *Asr-ı Saadet'te Ordu ve Savaş Stratejisi*, (Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam), Beyan Yayınları, I-IV, İstanbul 1994.

Ahmed b. Hanbel, İmâm (241/855), **Müsned I-VI**, nşr., el-Mektebü'l- İslâmî Dâru'l- Fikr, Beyrut, 1978/1398

Ahmet Cevdet, *Kısas-ı Enbiya*, I-VI (Hazırlayan: Mahir İz), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları Ankara 1985.

Ahterî, Muslihuddin Mustafa b. Şemseddin (968/1560), *Ahter-i Kebîr*, İstanbul, 1309

Akgündüz, Ahmet, *İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 1991.

Akyüz, Vecdi, *İslam ve Türk Tarih Amme Hukuku Müesseselerinde Mezalim*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Algül, Hüseyin, *Asr-ı Saadet'te İdari Hayat*, (Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam, Beyan Yayınları, C.II, İstanbul 1994.

Alptekin, Coşkun, Ahdas maddesi, *TDVİA,* c.I.

Armağan, Servet, *İslam'da Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Arı, M.Salih, *Hz. Ebu Bekir ve Ridde savaşları*, Beyan yayınları, İstanbul 1996

Arslan, Hüseyin, *Asr-ı Saadet'te Tüketici'nin Korunması* (Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam), Beyan Yayınları, c.V., İstanbul 1994.

Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979.

Atar, Fahreddin, Kadı maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, c. XXIV.

Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, Fecr Yayınları, Ankara 1990.

Aydın , Mustafa, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenişi*, Pınar Yayınları, İstanbul 1994.

Azami, Mustafa, *Asr-ı Saadet'te Yazı ve Vahiy Katipleri*, (Çev: Durak Pusmaz) Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam, Beyan Yayınları, c.I., İstanbul 1994.

Barthold, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Tercüme, başlangıç, izah ve düzeltmeleri ilave eden: Prof.Dr.M.Fuat Köprülü) Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Arıcan Matbaacılık, 6. baskı, Ankara 1984.

Belazuri, *Futuhu'l-Buldan*, (Çev:Mustafa Fayda) KTB yayınları, Ankara 1988.

----------, *Ensâbu'l-Eşraf*, I-XIII, Daru'l-Fikr, Beyrut 1996.

Beyhakî, Ebu bekr Ahmed b. el- Hüseyn b. 'Alî (458/1065), *es-Sünenü'l-Kübrâ* **I-X**, nşr., Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-i İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen basım ve yayınevi, İstanbul 1985.

Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (Çev.: Prof.Dr.Neşet Çağatay), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'İsmâ'îl b. İbrâhîm b. el-Muğîre b. Berdizbe (256/869), *es-Sahîh,* I-VIII, nşr, el-mektebetü'l- İslâmiyye, İstanbul, t.y.

Buhl, "Ebu Bekir" mad., *İslam Ansiklopedisi*, c. IV,

Bulaç, Ali, *Asr-ı Saadet'te bir arada Yaşama Projesi Medine Vesikası*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'de İslam, Beyan Yayınları, c.II., İstanbul 1994.

El-Buti, M.Said Ramazan, *Fıkhu's-Siyre*, (Çev:Ali Nar, Orhan Aktepe), Gonca Yayınevi, 4.baskı, İstanbul 1987.

Caetani, Leon, *İslam Tarihi*, (Çev.:Hüseyin Cahit), I-X, Tanin Matbaası, İstanbul 1924.

Canan, İbrahim, *Kütüb-i Site Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, Akçağ Yayınları, Ankara 1988-1994.

----------, *İslam Işığında Anarşi, Kuran ve Hadise göre Ahirzaman Fitnesi ve Anarşi*, TÜRDAV yayınlar İstanbul 1982.

Çağatay, Neşet, *Başlangıcından Abbasilere Kadar İslam Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

---------- İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, AÜİF. Yayınları 4. baskı, Ankara 1982.

Çağrıcı, Mustafa, "Emri bi'l maruf nehyi ani'l münker" maddesi, *TDVİA*, c. XI., İstanbul 1995.

Çalışkan, İbrahim, *İslam Ceza Hukukunda Gayr-ı Müslimlerin Statüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1986.

----------, *İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları*, AÜİF. Dergisi, c.XXXI, Ankara 1989.

Cevat Ali, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam,* Matbaatı't-Tefayyuz, Bağdad 1950.

Dağcı, Şamil, *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Dârîmî, 'Abdullâh b. 'Abdurrahmân es-Semerkandî (255/868), *Sünen***, I-II**, thk., Muhammed Ahmed Dehmân, nşr., Dâru İhyâî's-Sünneti'n-Nebeviyye, Beyrut, t.y.

Dineverî, Ebu Muhammed 'Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe (276/889), *'Uyunu'l-Ahbâr***, I-II**, nşr., Matbaatu Dâri'l-Kütüb, Mısr, 1925/1342

ed-Diyarbekrî, Hüseyn b. el-Hasen (990/1582), *Târihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefs,* **I-II**, nşr., müessesetu Şa'bân, Beyrut, t.y

---------- *el- İmâme ve's-Siyâse***, I-II**, thk., Taha Muhammed ez-Zeynî, Beyrût, t.y.

Dozy, Reinhart, *Supplément aux Dictionaires Arabes***, I-II**, Paris 1927

Dumlu, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Ma'ruf ve Münker,* Ravza Yayınları, İstanbul 1994.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, I-XIV. Cilt, (Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız) Çağ Yayınları, İstanbul 1986 vdt.

Duri, A. Aziz, *İlk Dönem İslam Tarihi*, (Çev:Hayrettin Yücesoy), Endülüs yayınları, İstanbul 1991.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el- Eş'âs es-Sicistânî el-Ezdî (275/888), *Sünen***, I-IV**, thk., Muhammed Muhyiddin 'Abdulhamîd, İstanbul, t.y.

Ebu Ya'la, Muhammed b. Hüseyin el-Ferra, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, Mektebi'l-İ'lami'l-İslami, Kahire 1406.

Ebu Zehra, Muhammed, *İslam Hukuku'nda Suç ve Ceza*, I-II (Çev: Salih Tuğ), Yağmur Yayınları İstanbul 1962.

Emin, Ahmed, *Fecrü'l-İslam* (Çev: Ahmed Serdaroğlu), Kılıç Kitabevi, Ankara 1976.

Ezrakî, Ebi'l-Velid Muhammed b.Abdullah b. Ahmen: *Ahbar-ı Mekke*, I-II cilt, Mekke 1352-1357.

----------, *Kâbe ve Mekke Tarihi,* (Çev: Y. Vehbi Yavuz), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Fayda, Mustafa, *Hz.Ömer Zamanında Gayri MüslİmIer*, Doçentlik Tezi, İstanbul 1989.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *İmamiyye Şiası*, Selçuk yayınları, İstanbul 1984.

Gardet, Louis, *le Cité Musulmane*, Vie Sociale et Politique**,** Paris, 1954.

Halil, İmaduddin, *İslam Tarihi*, Bir yöntem araştırması, İnsan yayınları, İstanbul 1985.

Hadgson,Marshall G.S, *İslamın Serüveni*, I-II, (Çev:Komisyon), İstanbul1993.

Hamidullah, Muhammed, *İslam'da Devlet İdaresi*, (Çev: Kemal Kuşçu), Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1963.

----------, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, (Çev: Salih Tuğ), Yağmur Yayınları, İstanbul 1962.

----------, *İslam'a Giriş*, (Çev:Kemal Kuşçu), Coğaloğlu Yayınevi, İstanbul 1961.

----------, *İslam Hukuku Etüdleri*, (Çev:Komisyon), Bir Yayıncılık, İstanbul 1984.

----------, *İslam Müesseselerine* Giriş, (Çev:İhsan Süreyya Sırma), Bir Yayıncılık, İstanbul 1980.

----------, *İslam Peygamberi*, I-II, (Çev:Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, 5. baskı, İstanbul 1993.

----------, *el-Vesaiku's-Siyasiyye li'l-ahdi'n Nebeviye ve'l-Hilâfe ti'r-Râşide*, Dâru'n-Nefais 4. baskı Beyrut, 1983.

----------, *Resulullah Muhammed*, (Çev:Salih Tuğ) İrfan Yayınevi, İstanbul 1973.

----------, *İslam Anayasa Hukuku*, (Editör:Vecdi Akyüz), Beyan yayınları, İstanbul 1995.

----------, *İslamın Doğuşu*, (Çev:Murat Çiftkaya), Beyan yayınları, İstanbul 1997.

Hasan, H.İbrahim, *Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal, İslam Tarihi*, I-VI. (Çev: Komisyon) Kayıhan Yayınları İstanbul1987.

Hasan, H.İbrahim ve Hasan, Ali İbrahim, *En-Nuzumu'l-İslamiyye*, Mektebetü Nahdetü'l-Mısrıyye, Kahire 1935.

Hitti, Philiph K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I-II (Çev:Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları İstanbul 1980.

Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, AÜİF. Yayınları, Ankara 1991.

----------, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

----------, Tarihi Rivayetlere göre Hz. Osmanın Öldürülmesi, *AÜİFD*, XXVII. cilt, Ankara 1985.

Huard, Clément**,** *Histoire des Arabes***, I-II,** Paris, 1912.

Huzâ'i, Ebû'l- Hasen 'Alî b. Muhammed el- Telmesânî (789/1387), *Kitâbu Tahrîci'd-Delâlâti's- Semâ'iyye***,** thk., Ahmed Muhammed Ebû Selâme, Kahire, 1981/1401.

İbn Abdilberr, *el İstiab fi ma'rifeti'l-Ashab*, I-IV, Kahire 1328.

İbn Abdirabih, *el İkd'ül Ferid*, I-IX, Kahire 1948.

İbn Esîr , *İslam Tarihi*, (El-Kamil fi't-Tarih tercümesi) I-XII, (Çev:Komisyon), İstanbul 1985. Farklı baskı, I-XIII**,** (nşr., Carolus Johannes Tornberg), Beyrut 1965/1385.

----------, *Üsdü'l-Ğabe fi Marifeti's-Sahabe*, I-IV, El-Matbaat el-Vehbiyye, Mısır 1280.

İbn Ferhun, *Tabsirat'ül-Hükkam*, Kahire 1301.

İbn Hacer el-Askalani, *el-İsabe fi't-Temyizi's-sahabe*, I-IV, Kahire 1328.

İbn Haldun, *Mukaddime*, I-III. (Çev:Zakir Kadiri Ugan), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990-1991.

----------, *el İber*,Beyrut 1958.

İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas, *Vefayat'ül-A'yan*, I-VIII, Mısır 1948. Farklı baskı, Beyrut 1972.

İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, I-VI, Mektebi'l-İslami-y.y.t.y.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n Nebeviye*, I-V, Matbaatu Mustafa el-Baki el-Halebi, Mısr 1936. Farklı baskı, I, (Çev:İzzet Hasan, Neşet Çağatay), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992. Farklı baskı, I-IV, Beyrut 1971.

İbn Kayyım, el-Cevziyye (751/1350), *et- Turuku'l- Hükmiyye fi's- Siyâseti'ş- Şer'iyye***,** thk., Muhammed Hâmid el- Fakî, Kahire, 1953/1372

İbn Kayyım, *Zadü'l-Mead, fi hedyi'l-hayri'l-ibad*, I-IV, Mısır 1950.

İbn Kesir, İmaduddın Ebu'l-Fıda İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, I-IV. Matbaatu's-Sa'ade, Kahire 1932, farklı baskı, I-XIV**,** nşr., Mektebetü'l- Me'ârif, Beyrut, 1977.

İbn Kuteybe, ed-Dineveri, *el İmame ve's-Siyase*, I-II, Mısır 1969.

İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (275/888), *Sünen***, I-II,** thk., Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî, Mısır, t.y.

İbn Menzur, *Lisanu'l-Arab*, I-XV, Beyrut 1955.

İbn Sa'd, *Tabakât al-Kubra*, I-XII. Matbaat lama Neşr el-Sakafat el-islamiyye, Kahire 1358.

İbn Teymiye, Ebû'l- Hasen Ahmed b. 'Abdulhalîm (729/1328), *el- Hisbe fi'l- İslâm Vazîfetu'l-Hükumeti'l- İslâmiyye***,** el- Medînetü'l- Münevvere, t.y, Türkçe baskı, *Bir İslam Kurumu Olarak Hisbe*, (Çev. Vecdi Akyüz), İnsan Yayınları, İstanbul 1989.

İbn Zenceveyh, *Kitabu'l Emval*, I-III, Riyad 1986.

İbrâhim Mustafâ, 'Abdulkadîr Hâmid, Ahmed Hasen ez- Zeyyât ve Muhammed 'Alî en-Neccâr, *el- Mu'cemu'l- Vasît*, I-II, İstanbul, 1986/1406

İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1948 vd. tarihler.

Joynboll,W, İslam Ansioklopedisi, *Dava maddesi*, c.V.

Kallek, Cengiz, Hisbe Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XVIII.

Kalkaşandî, Ahmed b. 'Alî . 'Abdullâh Ebu'l- Abbâs (821/1418), *Subhu'l- A'şâ fî Sınâ'ati'l-inşâ***, I-XIV,** thk., Muhammed Hüseyn Şemsuddîn, Beyrut, 1987/1407

Kapar, M.Ali, *Asr-ı Saadet'te Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam, Beyan Yayınları, c.II. İstanbul 1994.

Karaman, Hayreddin, *İslam Hukukunun Oluşumu*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam, Beyan Yayınları c.III. İstanbul 1994.

----------, *İslam Hukuk Tarihi*, Zafer Matbaası, İstanbul 1989.

Kavakçı, Y.Ziya, *Hisbe Teşkilatının Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluşu ve Gelişmesi*, Doçentlik Tezi, İstanbul 1973, farklı baskı, Ankara 1975.

Kayaoğlu, İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, Doruk Matbaacılık, Ankara 1980.

Kazıcı, Y.Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları İstanbul 1991.

Keskioğlu, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Emel Matbaacılık sanayi, Ankara 1988.

Kettani, Muhammed Abdulhay, *et-Terabitu'l-idariyye*, I-III. (Çev. Ahmet Özel), İz Yayıncılık, İstanbul 1990.

Kızıler, Hamdi, *İslam Hukukunda Muhakeme Şekli*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992.

Kindî, Ebu Ömer Muhammed b. Yusuf el- Mısrî (350/961), *Kitâbu'l- Vulât ve'l- Kudât***,** thk., Rhuvan Guest, Beyrût, 1908

----------, *Târihu'l Vulâti Mısr ve yelîhî Kitâbu Tesmiyeti Kudâtihâ***,** nşr, Müessesetu'l- Kütübi's- Sekâfiyye, Beyrut, 1987/1407

Koçyiğit, Talat, İnsan Öldürmenin Dindeki Hükmü, *AÜİFD*, XXXIV, Ankara 1993.

Konrapa, Zekai, *Peygamberimiz*, Fatih Yayınevi İstanbul t.y.

Köksal, M.Asım, *İslam Tarihi*, I-XI, Şamil Yayınevi, İstanbul 1981.

Köprülü, M.Fuat, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984.

----------, Fıkıh Maddesi*, İslâm Ansiklopedisi,* c.IV, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1977.

----------, Berid maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, c.V, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1977.

Kutub, Muhammed, *İslam ve Hukuku'l-İnsan*, Daru'l-Fikri'l Arabi, 1984. yy.

Kureşi, Galip b. Abdulkafi, *Evveliyatu'l Faruk fi'l İdareti'l Kada*, Müessesetü'l Kütübü's- Sakafiyye, Beyrut 1990.

Lewis, Bernard, P.M.Hel, K.S.Lambta, *İslam Tarih, Kültür ve Medeniyeti*, (Çev. Komisyon), I-II, Hikmet yayınları, İstanbul 1988.

Levis, Me'luf *el- Müncid fi'l- Lüğa ve'l- A'lâm***,** Beyrût, t.y.

Levy, R, *Dâiretü'l- Meârifi'l- İslâmiyye, Şurta Maddesi***,** c.XIII**,** Tahrân, t.y.

Levy, R, Muhtesip maddesi*, İslam Ansiklopedisi,* c.VIII, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1977.

Lings, Martin, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (Çev. Nazife Şişman), İz Yayıncılık, İstanbul 1993.

Lombard, Maurice, *İlk Zafer Yıllarında İslam*, (Çev. Nezih Uzel), Pınar Yayınları İstanbul, 1983.

Malik b. Enes, *el-Muvatta*, I-II, Mısır 1951.

Makrizî, Takiyyuddîn Ebû'l- Abbâs Ahmed b. 'Alî (845/1441), *el-Hıtât, Kitâbu'l- Mevâ'iz ve'l- İ'tibâr***, I-II,** nşr., Mektebetü'l- Müsennâ, Bağdâd, t.y.

Maverdi, *Ahkam-ı Sultaniye,* (İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku), (Çev.Ali Şafak), Bedir Yayınevi, İstanbul 1976.

Mesudi, *Murucu'z-Zeheb ve Meadinu'l Cevher*, I-IV, Dımaşk 1979.

Metz, Adam, *el- Hadâratu'l- İslâmiyye fi'l- Karni'r- Râbi'i'l- Hicri***, I-II,** çev., Muhammed 'Abdulhâdî Ebû Reyde, Beyrût, t.y.

Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Hilafet ve Saltanat*, (Çev:Ali Genceli) İstanbul 1966.

Miquel, Andre, *İslam ve Medeniyeti*, I-II, (Çev:Ahmet Fidan, Hasan Menteş) Birleşik yayınları, Ankara 1991.

Müslim, Ebû'l Hüseyn Müslim b. el- Haccâc Kuşeyrî en- Nisâburî (261/874), *Sahîh***, I-V,** thk., Muhammed Fu'âd 'Abdulbâki, nşr., el- Mektebetü'l- İslâmiyye, İstanbul, t.y

Nâsıf, Ahmed 'Abdüsselâm *eş- Şurta fi Mısri'l- İslâmiyye*, el-Kahire, 1987/1407

En-Nebhan, Muhammed Faruk, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, (çev.Servet Armağan), Sönmez Neşriyat A.Ş. Yayınları İstanbul 1980.

----------, *Velayetü'l-Mezalim*, (Çev.Servet Armağan), Hıfzı Timur Armağan, İstanbul 1979.

En-Neccar, Abdullah Mebruk, Ali Ahmed el-Hatıb, *el-Hisbetü ve devrü'l-ferdi fiha*, Mecelletü'l-Ezher yayını Kahire 1415/H.

en-Nüveyrî, Ahmed Şihâbuddîn, *Nihâyetü'l- Ereb fî Funûni'l- Edeb***,** I-XXI, thk., Muhammed Ebû'l- Fadl İbrâhim, el-Kahire, 1975.

Özcan, Abdulkadir, Ases mad, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.III.

Özkuyumcu, Nadir, *Asr-ı Saadet'te Hristiyanlarla ve Yahudilerle ilişkiler*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam, Beyan Yayınları c.II. İstanbul 1994.

Özlü, A.Serdar, *Asr-ı Saadette İç Güvenlik Meselesi*, Basılmamış yüksek lisans tezi,Ankara 1995.

Palabıyık, M. Hanefi, *İslam Devletlerinde Emniyet Teşkilatı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1991.

Rafii, Mustafa, *İslamda Sosyal Düzen*, Fikir Yayınları (Çev. Ahsen Batur), İstanbul 1986.

Riyazu's-Salihin, (Tasnif Muhyiddin Nevevi) (Çev. Komisyon), Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1976.

Rahman, H.U, *İslam Tarihi Kronolojisi*, (Çev:Abidin Büyükköse), Birleşik yayıncılık, İstanbul 1995.

Er-Rahmi, Muhammed Şerif, *Nizamu'ş-Şurta Fi'l-Islam* (ila evahiri'l-Kur'an, er-Rabi il-Hicri) Daru'l-Arabiyye'l-Küttüb, 1983. yy.

Rıza Muhammed, *Ebu Bekir e's-Sıddık*, Darul Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1983

----------, *Ali b. Ebi Talip*, Darul Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, ty.

----------, *Osman b. Affan*, Darul Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1982.

es-San'ânî, Abdurrezzâk b. Hemmâm (211/826), *el-Musannef,* **I-XI**, thk., Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrût, 1972/1392.

Saidi, Abbdulmuteal, *İslam Tarihinde En Mühim Hukuki Kararlar*, (Çev:Yusuf Kılıç), İstanbul 1997.

Sarıçam, İbrahim, *Emevi-Haşimi İlişkileri,* (İslam Öncesinden Abbasilere kadar), Ankara 1997.

Schacht, Joseph, *İslam Hukukuna Giriş*, (Çev. Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener), AÜİFY, Ankara 1986.

Sıddiki, Mazharuddin, *Kur'anda Tarih Kavramı*, (Çev. Süleyman Kalkan), Pınar Yayınları, İstanbul 1982.

Sırma, **İ. Süreyya**, *Örnek Halifeler Dönemi*, Beyan yayınları, İstanbul 1997.

Sire Ansiklopedisi (Editör Afzalu'r-Rahman) I-VI. (Çev. Komisyon), İnkılap Yayınları, İstanbul 1988 vdt.

Sönmez, Abidin, *Resulullah'ın İslama Davet Mektupları*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1984.

Subhi Salih, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, (Çev. İbrahim Sarmış), Düşünce Yayınları, İstanbul 1981.

Suruç, Salih, *Peygamberimizin Hayatı*, I-II. Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1983.

Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebîbekr (911/1505), *Hüsnü'l- Muhâdara fî Ahbâri Mısr ve'l- Kahire***, I-II**, Mısır, 1806/1221

---------- *Târîhu'l-Hulefâ***,** nşr., Eser Neşriyat, İstanbul, 1952/1371

Şafak, Ali, *Hukuk ve Emniyet Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992

Şener, Abdulkadir, *İslam Hukuku Dersleri*, Dokuz Eylül Ünüversitesi Yayınları, İzmir 1987.

Şevki Ebu Halil, *el-Hadaratu'l-Arabiyettü'l-İslamiyye*, Menşurat-ı Külliyeti'd-Da'veti'l-İslamiyye, Trablus 1987.

Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet İslam Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), I-V, Eser Neşriyat, İstanbul 1977, Farklı baskı, İstanbul 1928.

Şibli, Mevlana *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, (Çev: Prof. Dr. Talip Yaşar Alp), I-II, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1986.

Taberi, *Tarihü'l-Umem ve'l-Muluk* (Milletler ve Hükümdarlar Tarihi), I-V. (Çev. Zakir Kadiri Ugan), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

Taneri, Aydın, Hacip Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXIV

TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988 v.d. tarihler.

Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Serve (279/892), *el-Câmi'u's- Sahîh, vehuve Sünenü't-Tirmizî***, I-V,** thk., Ahmed Muhammed Sâkir, nşr. el-Mektebetü'l- İslâmiyye, b.y.,t.y

Uğur, Mücteba, *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal***,** Ankara, 1988.

Vakıdi, Muhammed b. Ömer, *Kitabu'l Meğazi*, I-III, thk.Marsden Jones, Beyrut 1984.

Veki', Muhammed b. Halef b. hayyân (306/918), *Ahbaru'l-Kudât,* I-III, 'Alemü'l- Kütüb**,** Beyrût, t.y.

Watt, Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de*, (Çev. Rami Ayas, Azmi Yüksel), AÜİF. Yayınları, Ankara 1986.

Wellhausen, Julias, *Arap Devleti ve Sukutu*, (Çev. Fikret Işıltan), AÜİF. Yayınları, Ankara 1963.

----------, *İslam'ın En Eski Tarihine Giriş*, (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul 1966.

Wensinck, A.J., *Miftâhu Künûzi's-Sünne*, (Çev., Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî), Beyrût, 1983/1403.

---------- *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hâdîsî'n-Nebevî***, I-VIII,** İstanbul 1988.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. vehb b. Vâhidi'l- Kâtib el-Abbâsî (284/879), *Târîhu'l-Ya'kûbî***, I-II,** nşr., Dâru Sâdır, Beyrut, 1960/1379

Yazıcı, Nesimi, Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülahazalar, *AÜİF. Dergisi* c.XXIX. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1987.

----------, *Osmanlı Devletinde Posta Teşkilatı*, (Tanzimat Devri) I-II. Cilt Doktora Tezi, Ankara 1981.

Yazır, Elmalılı, M.Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X. Azim Dağıtım, İstanbul 1983.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *İslam Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu*, AÜİF. Dergisi, c.XXVII. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1985.

Zâfir el-Kâsımî, *Nizâmü'l-Hükm fî'ş-Şerî'a ve't-Târîhi'l-İslâmî*, **I-II,** Beyrût, 1987/1408

Zatterstéen, K.V., *İslâm Ansiklopedisi, Şurta Maddesi***,** c. **XI,** M.E.B.Yayınları, İstanbul 1979.

Zenbaur, İslam Ansiklopedisi, *Hisbe Maddesi*, c.IV.

Zerka, Mustafa Ahmed, *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*, I-III, (Çev. Servet Armağan), Timaş Yayınları, 6. baskı, İstanbul 1993.

----------, *İslam Hukukunda En Temel Prensipler*, (Çev.Orhan Çeker), İslami Araştırmalar Dergisi, c.IV, 1987.

Zeydan, Abdulkerim, *el-Medhal lidiraseti's-Şeri'ati'l-Islamiyye*, Dersaadet basım ve dağıtım, İstanbul, t.y, farklı baskı, İslam Hukuku'na Giriş, 2. baskı, (Çev.Ali Şafak), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985.

----------, *Nizamu'l-Kada fi'ş-Şeriati'l-İslamiyye* Matbaatu'l-Ani, Bağdat 1984.

Zeydan, Corci, *Medeniyeti İslamiye Tarihi*, (Çev. Zeki Meğamiz), İkdam Matbaası, İstanbul 1328, farklı baskı, I-V. Üçdal Neşriyat, (Sadeleştiren: Mümin Çevik), İstanbul 1976.

----------, *el-Arab Kabl el-İslam,* 3. baskı, Kahire 1939.